ΙΝΕ
Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

1900-2020

Ελληνικό Συνδικαλιστικό Κίνημα

Σύντομη επισκόπηση της πολιτικής ιστορίας του

Από τη μέγγενη της κρατικής καταστολής
και των εσωτερικών ιδεολογικών
διαιρέσεων στην υπεράσπιση
των εργατικών συμφερόντων

Παναγιώτης
Κυριακούλιας

1900-2020

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ

Σύντομη επισκόπηση της πολιτικής ιστορίας του

Από τη μέγγενη της κρατικής καταστολής και των εσωτερικών ιδεολογικών διαιρέσεων στην υπεράσπιση των εργατικών συμφερόντων

ΙΝΕ
Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

1900-2020

Ελληνικό Συνδικαλιστικό Κίνημα

Σύντομη επισκόπηση της πολιτικής ιστορίας του

Από τη μέγγενη της κρατικής καταστολής
και των εσωτερικών ιδεολογικών διαιρέσεων
στην υπεράσπιση των εργατικών συμφερόντων

Παναγιώτης Κυριακούλιας

1900-2020: Ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα
– Σύντομη επισκόπηση της πολιτικής ιστορίας του
Από τη μέγγενη της κρατικής καταστολής και των εσωτερικών ιδεολογικών διαιρέσεων στην υπεράσπιση των εργατικών συμφερόντων

Copyright © ΙΝΕ ΓΣΕΕ, Αθήνα 2024
ISBN: 978-618-5668-99-0

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ
Εμμανουήλ Μπενάκη 71Α, 106 81, Αθήνα
Τ: 210 332 7710 | F: 210 330 4452
www.inegsee.gr

Οι απόψεις που διατυπώνονται στο παρόν κείμενο είναι του συγγραφέα και δεν εκφράζουν κατ' ανάγκη τις θέσεις της ΓΣΕΕ.

Σχεδιασμός εξωφύλλου – Σελιδοποίηση: Τσίρμπα Αγγελική
Γλωσσική επιμέλεια – Διορθώσεις: Στέλλα Ζούπα

Οι φωτογραφίες που περιλαμβάνονται στο βιβλίο προέρχονται από το Αρχείο Ιστορίας Συνδικάτων (ΑΡΙΣΤΟΣ) της ΓΣΕΕ.

Φωτογραφία εξωφύλλου:
Από την κατάληψη του εργοστασίου της χαρτοποιίας ΜΕΛ στη Θεσσαλονίκη το 1975. Η απεργία των 400 εργατών και υπαλλήλων της βιομηχανίας ξεκίνησε την 1η Σεπτεμβρίου του 1975 και διήρκησε 78 ημέρες.

Απαγορεύεται η με οποιονδήποτε τρόπο ανατύπωση ή μετάφραση όλου ή μέρους του κειμένου χωρίς την άδεια του εκδότη. Επίσης, η αναδημοσίευση (όλου ή μέρους του) χωρίς αναφορά της πηγής.

Στη μνήμη του αγαπημένου μου φίλου
και επιστημονικού συνεργάτη του ΙΝΕ ΓΣΕΕ
Χρήστου Τριανταφύλλου (1963-2019)

Περιεχόμενα

Εισαγωγή 11

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Για την ιστορία του συνδικαλιστικού κινήματος και τις ιδιαιτερότητές της 13

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Για την ιστοριογραφία του εργατικού-συνδικαλιστικού κινήματος

Ακαδημαϊκές και συνδικαλιστικές προσεγγίσεις 17

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η βιωματική διάσταση της ιστορίας του συνδικαλιστικού κινήματος

Από τις απαρχές του κινήματος ως τη Μεταπολίτευση: Κρατικές παρεμβάσεις και εσωτερικές διαιρέσεις 23

3.1. Οι απαρχές του κινήματος 24

3.2. Αρχικά βήματα οργανωτικής συγκρότησης (1910-1918) 26

3.3. Η περίοδος του Μεσοπολέμου: 1918-1940 31

3.4. Η δεκαετία του 1940: Κατοχή, Αντίσταση, Εμφύλιος 35

3.5. Μετεμφυλιακή και προδικτατορική περίοδος: 1950-1967 37

3.6. Δικτατορία των Συνταγματαρχών 44

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Από τη Μεταπολίτευση έως σήμερα

Το συνδικαλιστικό κίνημα στην ομαλή περίοδο της δημοκρατίας 47

4.1. 1975-1982: Αγώνας για τον εκδημοκρατισμό και την ανασυγκρότηση του συνδικαλιστικού κινήματος 48

4.2. 1982-1990: Εκδημοκρατισμός αλλά και νέα κρίση στη ΓΣΕΕ 52

4.3. 1990-2010: Προς ένα νέο μοντέλο συνδικαλισμού και νέες εσωτερικές διαιρέσεις 56

4.4. 2010 έως σήμερα: Η περίοδος της οικονομικής κρίσης και των Μνημονίων 59

Επίλογος 63

Βιβλιογραφία 65

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

Βιογραφικά στοιχεία βασικών προσώπων 75

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ

Επετειακά λευκώματα, αφιερώματα και ιστορικά βιβλία συνδικαλιστικών οργανώσεων 85

Εισαγωγή

Το 2018 η Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας (ΓΣΕΕ) και οι συνδικαλιστικές οργανώσεις γιόρτασαν την επέτειο των 100 χρόνων από την ίδρυση της Συνομοσπονδίας με μια σειρά δημόσιων εκδηλώσεων (ανακοινώσεις, ομιλίες, εκθέσεις φωτογραφίας, συναυλίες) και με την έκδοση και τη δημοσιοποίηση ιστορικών εκδόσεων, καθώς και επετειακών λευκωμάτων και αφιερωμάτων. Σε αυτό το πλαίσιο, έγινε σημαντική προσπάθεια να αναδειχτεί στη δημόσια σφαίρα η ιστορική πορεία του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος μέσα από τους εργατικούς και ευρύτερα τους κοινωνικούς του αγώνες.

Οι εκδηλώσεις για τα 100 χρόνια της ΓΣΕΕ πραγματοποιήθηκαν, εκτός από την Αθήνα, και στην περιφέρεια. Αρκετά εργατικά κέντρα διοργάνωσαν τοπικές εκδηλώσεις παρουσιάζοντας ανάλογα, δικά τους, επετειακά ιστορικά λευκώματα ή ιστορικά βιβλία, τα οποία κυκλοφόρησαν λίγο πριν ή λίγο μετά και με αφορμή τα 100χρονα της ΓΣΕΕ.

Η επέτειος αυτή σηματοδότησε την απόφαση των συνδικάτων να προχωρήσουν στη «δημόσια έκθεση» της ιστορίας τους προσεγγίζοντας ένα ευρύτερο κοινό πολιτών, με σημαντικό τμήμα του τους μισθωτούς εργαζομένους, των οποίων τα συμφέροντα διαχρονικά επιδιώκουν να εκπρο-

σωπήσουν τα συνδικάτα. Υπό αυτή την έννοια, το συνδικαλιστικό κίνημα την τελευταία δεκαετία και με αφορμή τα 100 χρόνια παρουσίας του προσπαθεί να συγκροτήσει στη δημόσια σφαίρα μια πιο συστηματική παρέμβαση στο πεδίο της δημόσιας ιστορίας.[1]

Η παρούσα έκδοση αποτελεί την προσπάθεια μιας εξαιρετικά σύντομης και περιεκτικής επισκόπησης της συνολικής πολιτικής ιστορίας του συνδικαλιστικού μας κινήματος από την αρχή της συγκρότησής του έως τις μέρες μας. Είναι βασισμένη στην κριτική ανάγνωση, διασταύρωση και σύνθεση της σχετικά πλούσιας υπάρχουσας βιβλιογραφίας. Μια βιβλιογραφία η οποία ωστόσο παραμένει κατακερματισμένη ή αποσπασματική στη βάση επιμέρους χρονικών περιόδων της λειτουργίας και της δράσης του συνδικαλιστικού κινήματος και βεβαίως έντονα φορτισμένη με ποικίλες ιδεολογικοπολιτικές προσεγγίσεις.

Εστιάζει στις πολιτικές διεργασίες και εξελίξεις εντός του συνδικαλιστικού κινήματος –και στην κορυφαία του οργάνωση, τη ΓΣΕΕ– είτε αυτές ήταν το αποτέλεσμα εξωτερικών παρεμβάσεων είτε των δυνάμεων που έδρασαν στο εσωτερικό του κινήματος και επηρέασαν καταλυτικά την πορεία του. Εξού και ο όρος «πολιτική ιστορία». Υπό την έννοια αυτή, είναι περισσότερο μια σύντομη ιστορία «από τα πάνω» και πολύ λιγότερο μια εξιστόρηση των μεγάλων και πλούσιων πολιτικών, κοινωνικών και εργατικών αγώνων του συνδικαλιστικού μας κινήματος (ιστορία «από τα κάτω»).

Σε κάθε περίπτωση, προσπαθεί να κατανοήσει και να ερμηνεύσει την ιστορική πορεία του συνδικαλιστικού μας κινήματος υπό το πρίσμα δύο βασικών παραγόντων που σημάδεψαν τη λειτουργία και τη δράση του: α) τις ποικίλες κρατικές παρεμβάσεις που επιχείρησαν αφενός να το ελέγξουν πολιτικά και αφετέρου να καταστείλουν τους αγώνες του, και β) τις μεγάλες εσωτερικές του διαιρέσεις: ιδεολογικές και πολιτικές.

Ολοκληρώνοντας, θα ήθελα να επισημάνω ότι η έκδοση αυτή δεν θα ήταν δυνατή χωρίς την πολύτιμη και καθοριστική συνδρομή των ανθρώπων του ΙΝΕ ΓΣΕΕ, ιδιαίτερα του Γιώργου Αργείτη, Επιστημονικού Διευθυντή του

---

1. Το πρόβλημα είναι –και παραμένει– ότι δεν μπορούμε να μιλάμε για μια ενιαία προσέγγιση της ιστορίας των συνδικάτων από τη στιγμή κατά την οποία στο εσωτερικό τους υπάρχουν διαφορετικές συνδικαλιστικές παρατάξεις με διαφορετικό πολιτικό και ιδεολογικό προσανατολισμό, αλλά και διαφορετική οπτική ως προς την ιστορία του συνδικαλιστικού κινήματος.

ΙΝΕ ΓΣΕΕ, του Χρήστου Γούλα, Γενικού Διευθυντή του ΙΝΕ ΓΣΕΕ και του ΚΑΝΕΠ ΓΣΕΕ, και του Δημήτρη Κατσορίδα, επιστημονικού συνεργάτη του ΙΝΕ ΓΣΕΕ και εξαιρετικού γνώστη της ιστορίας του συνδικαλιστικού κινήματος, ο οποίος συνέβαλε τα μέγιστα στην ολοκλήρωσή της με τα σχόλια και τις παρατηρήσεις του. Τους ευχαριστώ όλους θερμά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ **1**

Για την ιστορία του συνδικαλιστικού κινήματος και τις ιδιαιτερότητές της

Τα 100χρονα της ΓΣΕΕ στάθηκαν η αφορμή ώστε για πρώτη φορά να γίνει μια σχετικά πιο συστηματική προσπάθεια παρουσίασης και διάχυσης σε ένα ευρύτερο κοινό της ιστορίας του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος της χώρας μας. Σχετικά συστηματική για τρεις λόγους: α) Ξέφευγε από τα παλιά στενά όρια των (λιγοστών) σωματείων που επιδίωκαν να αναφερθούν στην ιστορία του εργατικού κινήματος, κυρίως μέσα από σεμινάρια επιμόρφωσης των μελών τους και με στόχο τη δημιουργία «εργατικής» ή «ταξικής» συνείδησης. β) Ξέφευγε από τις περισσότερο ή λιγότερο ανθεκτικές στον χρόνο προσπάθειες κομματικών οργανώσεων ή άλλων αριστερών συλλογικοτήτων να ασχοληθούν με το ζήτημα στο πλαίσιο μιας, κατά κύριο λόγο, φορτισμένης ιδεολογικά ιστορίας. γ) Δινόταν στη δημοσιότητα ένα ιστορικό υλικό που διασώθηκε και το οποίο ήταν ξεχασμένο στις αποθήκες των συνδικαλιστικών οργανώσεων. Επιπλέον, η παραπάνω προσπάθεια είχε για πρώτη φορά έναν πιο κεντρικό χαρακτήρα λόγω και της στήριξης, σε αρκετές περιπτώσεις, της ΓΣΕΕ.

Παρ' ότι πολλά από τα ιστορικά αρχεία των συνδικάτων έχουν χαθεί –για παράδειγμα, λόγω κατάσχεσης και καταστροφής τους από τις αρχές ή

ακόμα και λόγω φυσικών καταστροφών κατά το παρελθόν–[2] μέχρι σήμερα είναι λίγες οι συνδικαλιστικές οργανώσεις που ενδιαφέρθηκαν να διασώσουν και να διατηρήσουν, να επεξεργαστούν και να διαδώσουν ευρύτερα το ιστορικό τους αρχείο.[3]

Η προσπάθεια του συνδικαλιστικού κινήματος, μέσω της ΓΣΕΕ, να συγκεντρώσει και να διασώσει όχι μόνο το δικό της αρχείο, αλλά και τα ιστορικά αρχεία των συνδικαλιστικών οργανώσεων (σωματείων, ομοσπονδιών, εργατικών κέντρων) σε έναν κεντρικό οργανισμό εκδηλώθηκε μόλις το 1996 με την ίδρυση του «Αρχείου Ιστορίας Συνδικάτων Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδος» (ΑΡΙΣΤΟΣ ΓΣΕΕ)[4]. Ωστόσο, και αυτή η προσπάθεια παραμένει ημιτελής, καθώς πολλά από τα αρχεία είναι διάσπαρτα: είτε παραμένουν στις συνδικαλιστικές οργανώσεις, είτε σε άλλες συλλογές δημόσιου ή ιδιωτικού χαρακτήρα, είτε έχουν χαθεί.

Σε κάθε περίπτωση, η μελέτη της ιστορίας του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος στη χώρα μας παραμένει μέχρι και σήμερα ένα δύσκολο και απαιτητικό επιχείρημα για μια σειρά λόγους.

Καταρχάς, δεν έχει υπάρξει ακόμα ένα συνολικό έργο, μια συνολική ιστορία, μια ιστορία «μακράς διάρκειας». Άλλωστε, η ίδια η έννοια του εργατικού κινήματος είναι ιδιαίτερα ευρεία και η μελέτη της ιστορίας του είναι αντικείμενο που μπορεί να συμπεριλάβει πολλαπλές συνιστώσες: τη θεωρία των τάξεων, τις προϋποθέσεις συγκρότησης –και την ίδια τη συγκρότηση– της εργατικής τάξης, τη διαμόρφωση της εργατικής συνείδησης όπως αυτή καθορίζεται από τη θέση των εργατών στην παραγωγική διαδικασία, τις συνθήκες εργασίας και υλικής διαβίωσης των ίδιων και των οικογενειών τους, τις πολιτικές και κομματικές της συνδέσεις, τις οργανωτικές της εκφράσεις (συνδικαλιστικές οργανώσεις), τους απεργιακούς αγώνες, τις διαμαρτυρίες, τις κοινωνικές κινητοποιήσεις κ.ο.κ. Στο εγχείρημα εμπλέκονται επίσης διαφορετικά επιστημονικά πεδία και θεωρητικές προσεγγίσεις: πολιτική θεωρία και θεωρία των τάξεων, θεωρίες των ιδεών, πολιτική ιστορία και πολιτική επιστήμη,

---

2. Βλ. Εργατοϋπαλληλικό Κέντρο Δράμας (2019) και Εργατοϋπαλληλικό Κέντρο Φλώρινας (2016).

3. Για τα ιστορικά βιβλία και τα επετειακά λευκώματα των συνδικαλιστικών οργανώσεων που έχουν εκδοθεί μέχρι σήμερα βλ. Παράρτημα ΙΙ.

4. Σκοπός του ΑΡΙΣΤΟΣ είναι «να συγκεντρωθεί το ιστορικό αρχείο του συνδικαλιστικού κινήματος, με στόχο να διασωθεί η συνδικαλιστική μνήμη και να αναδειχτεί η δράση όλων εκείνων των ανώνυμων μαχητών που συνέβαλαν στις κατακτήσεις του εργατικού κινήματος της χώρας», βλ. σχετικά: https://www.greekhistoryrepository.gr/archive/item/11097.

εργατικό δίκαιο, κοινωνιολογία, ανθρωπολογία, πολιτισμική ιστορία και ιστορία των νοοτροπιών, προφορική ιστορία.[5] Εκτός των όσων προαναφέρθηκαν, οι όποιες προσπάθειες καταγραφής της ιστορίας του εργατικού κινήματος («ερασιτεχνικές» και επιστημονικές) είτε είναι ανισομερείς και ατελείς, είτε συνιστούν απλώς χρονολόγια, είτε αναφέρονται σε επιμέρους περιόδους με διαφορετικές οπτικές, μεθοδολογικές προσεγγίσεις και ποικίλλουν ως προς την επιστημονική πειθαρχία.[6]

Η παρούσα μελέτη δεν έχει στόχο να καλύψει κανένα από τα παραπάνω κενά. Επιχειρεί απλώς να συνθέσει τη μέχρι σήμερα διάσπαρτη βιβλιογραφία, να διασταυρώσει τα γεγονότα και να παρουσιάσει με συνοπτικό τρόπο την ιστορική πορεία του συνδικαλιστικού κινήματος από τις απαρχές της συγκρότησής του μέχρι τις μέρες μας.

Εστιάζει κυρίως στην ιστορία της θεσμικής οργανωτικής έκφρασης του εργατικού κινήματος, δηλαδή των συγκροτημένων οργανώσεών του (ΓΣΕΕ, Εργατικά Κέντρα, Ομοσπονδίες, πρωτοβάθμια σωματεία), όπως αυτές δομήθηκαν ιστορικά στη χώρα μας, καθώς και στους πολιτικούς, τους συνδικαλιστικούς και τους εργατικούς αγώνες ως προϊόντα της δράσης του.

Με δεδομένο ότι το οργανωμένο συνδικαλιστικό κίνημα είναι ο βασικός θεσμικός εκφραστής των συμφερόντων της μισθωτής εργασίας, η οποία ιστορικά έπαιξε –και συνεχίζει να διαδραματίζει– κομβικό ρόλο στη διαμόρφωση του κοινωνικού σχηματισμού, αναφύεται ένα αυξημένο ενδιαφέρον να επαναπροσεγγίσουμε συνολικά την ιστορία των συνδικάτων.[7]

Πράγματι, το συνδικαλιστικό κίνημα είναι ο βασικός εκπρόσωπος και υπερασπιστής των «ταξικών» συμφερόντων του κόσμου της μισθωτής εργασίας. Αν οι μισθωτοί στην Ελλάδα δεν είναι αριθμητικά η απόλυτη κοινωνική πλειονότητα, αποτελούν τουλάχιστον τη μεγαλύτερη κοινωνική κατηγορία. Η προβολή της ιστορικής συγκρότησης, της πορείας και της δράσης του

---

5. Βλ. Λιάκος (1987: 247-254· 1988: 161-170).

6. Βλ. Λιάκος (1988: 161-170).

7. Τόσο για τη μαρξιστική προσέγγιση σε όλες της τις εκφάνσεις όσο και για την κλασική φιλελεύθερη θεωρία, η μελέτη του συνδικαλιστικού κινήματος και της ιστορίας του είναι εξαιρετικά σημαντική. Και τούτο διότι ο κοινωνικός καταμερισμός εργασίας συνιστά κομβικής σημασίας έννοια για την ανάλυση, την κατανόηση και την ερμηνεία της κοινωνικής δομής. Στο πλαίσιο αυτό, οι οργανώσεις των μισθωτών (μαζί με τις άλλες οργανώσεις ταξικών ή επαγγελματικών συμφερόντων) αποτελούν «πρωταρχική» και βασική μορφή οργάνωσης των τάξεων, της ταξικής συγκρότησης και πάλης. Βλ. σχετικά Μαυρογορδάτος κ.ά. (1988: 17).

συνδικαλιστικού κινήματος, οι αγώνες του για τη βελτίωση της οικονομικής και της κοινωνικής θέσης των εργαζομένων, οι αγώνες για κοινωνική αλλαγή είναι από μόνες τους και εξ ορισμού κομμάτι της και της δημόσιας ιστορίας.

Η ιδιαιτερότητα είναι ότι τα εργατικά συνδικάτα δεν ανήκουν στο παρελθόν. Δεν μπορούμε να εξετάσουμε και να αφηγηθούμε την ιστορία τους ως ενός «φαινομένου» που εξέλειψε. Αντίθετα, είναι ζωντανοί και δρώντες φορείς του παρόντος με μια υπερεκατονταετή ιστορική πορεία και λειτουργία από την οποία (ανα)τροφοδοτούνται. Το δε «φορτίο» της ιστορίας τους επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τη σημερινή τους λειτουργία και δράση. Επιπλέον, στο εσωτερικό τους συντελούνται διαρκώς ιδεολογικοπολιτικές διεργασίες, συχνότατα συγκρουσιακές, ενώ ταυτόχρονα επιτελούν καθημερινά πολιτικές λειτουργίες και δράσεις.

Κατά συνέπεια, η πολιτική και η ιδεολογία είναι εμφατικά παρούσες. Η αναφορά στην ιστορία του συνδικαλιστικού κινήματος προκαλεί ακόμα και σήμερα –100 και πλέον χρόνια μετά την ίδρυση της ΓΣΕΕ– έντονες τριβές, εσωτερικές διαμάχες ακόμα και διαμαρτυρίες από αντιπολιτευόμενες στην πλειοψηφία της διοίκησης της ΓΣΕΕ συνδικαλιστικές παρατάξεις, οι οποίες είναι απόλυτα συνδεδεμένες με την παροντική του πορεία και λειτουργία, καθώς και με τα επίδικα πολιτικοσυνδικαλιστικά διακυβεύματα του εκάστοτε παρόντος.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι όσα συνέβησαν στην Καλαμάτα το 2018-2019 στους εορτασμούς για τα 100 χρόνια του Εργατικού Κέντρου και της ΓΣΕΕ και στο συγκρουσιακό 37ο Συνέδριο[8]. Με άλλα λόγια, οι «πόλεμοι για την Ιστορία» αφορούν και το ίδιο το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα και διεξάγονται ιδιαίτερα γύρω από το ερώτημα «ποιος δικαιούται να μιλάει για την Ιστορία;».[9]

---

8. Αναφέρομαι στην παρέμβαση του ΠΑΜΕ για τη ματαίωση της εκδήλωσης της ΓΣΕΕ για τα 100 χρόνια ιστορίας της στο Μέγαρο Χορού στις 14/3/2019 κατά την έναρξη του 37ου Συνεδρίου της Συνομοσπονδίας, του οποίου οι εργασίες διαλύθηκαν τελικά τις επόμενες ημέρες. Από τα πολλά ρεπορτάζ βλ., για παράδειγμα, αυτό της *Εφημερίδας των Συντακτών* στο: https://www.efsyn.gr/ellada/koinonia/187192_parembasi-toy-pame-kai-entasi-sto-synedrio-tis-gsee-stin-kalamata. Οκτώ μήνες πριν, στις 11/7/2018, το ΠΑΜΕ Μεσσηνίας είχε πραγματοποιήσει καταγγελτική συνέντευξη Τύπου ενάντια στην εκδήλωση του Εργατικού Κέντρου για τα 100 χρόνια ιστορίας του με τον χαρακτηριστικό τίτλο: «100 ΧΡΟΝΙΑ ΓΣΕΕ, 100 χρόνια σκληρής αναμέτρησης ανάμεσα σε δύο γραμμές που υπήρχαν, υπάρχουν και θα υπάρχουν μέσα στο εργατικό κίνημα» (βλ. https://www.902.gr/eidisi/ergatiki-taxi/163560/oi-fiestes-poy-organonoyn-oi-dioikiseis-tis-gsee-kai-toy-ek-kalamatas»).

9. Για τους πολέμους στην Ιστορία βλ. Λιάκος (2012).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ **2**

Για την ιστοριογραφία του εργατικού-συνδικαλιστικού κινήματος

Ακαδημαϊκές και συνδικαλιστικές προσεγγίσεις

Καταρχάς, η μελέτη της ιστορίας του εργατικού κινήματος και των επιμέρους προσεγγίσεών της παρουσιάζει σημαντικές δυσκολίες, τις οποίες έχει επισημάνει από το 1987 ο Α. Λιάκος, διακρίνοντας τρεις μεθοδολογικές προσεγγίσεις στην ιστοριογραφική παραγωγή (Λιάκος, 1987). Η πρώτη προσέγγιση είναι η πολιτική και η «από τα πάνω» ιστορική αφήγηση, στην οποία καθίσταται αναπόφευκτη η εμπλοκή της πολιτικής και της ιδεολογίας, και επομένως είναι εξαιρετικά ευάλωτη στην ιδεολογική χρήση και την πολιτική εργαλειοποίηση, είτε από τους «ιδεολογικούς μηχανισμούς των κυρίαρχων τάξεων» είτε από τις «κομματικές-συνδικαλιστικές γραφειοκρατίες». Η δεύτερη προσέγγιση στοχεύει στην καταγραφή, τη διατήρηση και τη διάδοση της συλλογικής μνήμης των εργατών και της παράδοσης του συλλογικού τους υποκειμένου, της εργατικής τάξης. Είναι μια ιστορία «από τα κάτω». Παράγεται από ανθρώπους με διαφορετική ιδεολογική και πολιτική αφετηρία: από απλούς εργάτες, παλαίμαχους συνδικαλιστές, κοινωνικούς αγωνιστές αλλά και επιστήμονες.

Και σε αυτή την προσέγγιση δεν εκλείπει ούτε η πολιτική ούτε η ιδεολογία. Σε πολλές περιπτώσεις έχει πολιτικό στόχο: τη διαμόρφωση ταξικής συνείδησης, τη στράτευση, τη συνέχεια, την επιβίωση και την αναπαραγωγή της κοινωνικής δυναμικής της εργατικής τάξης ως συλλογικού υποκειμένου. Και εδώ δεν λείπουν οι ωραιοποιήσεις και οι εξιδανικεύσεις του παρελθόντος, οι ηρωοποιήσεις των αγωνιστών εργατών. Η τρίτη, εναλλακτική και πιο γόνιμη, προσέγγιση αφορά την αξιοποίηση των εμπειρικών δεδομένων με διεπιστημονικές μεθόδους και την εποικοδομητική τους ένταξη σε ευρύτερα θεωρητικά σχήματα ή εργαλεία, προκειμένου να παραχθεί μια ιστορία του εργατικού κινήματος, τμήμα μόνο της οποίας είναι τα εργατικά συνδικάτα, βασισμένη σε αναλυτικές κατηγορίες, όπως η διαδικασία και οι σχέσεις παραγωγής, η αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης (μισθοί, ωράρια εργασίας, υλική διαβίωση), η κατανόηση των εργατικών εξεγέρσεων, απεργιών, κινητοποιήσεων και οι οργανωτικές τους δομές. Οι δυσκολίες μιας τέτοιας προσέγγισης είναι ακόμα πιο εμφανείς στο πεδίο της παραγωγής ιστορίας από τους συλλογικούς του φορείς, δηλαδή τα ίδια συνδικάτα.

Από εκεί και πέρα, με βάση την υφιστάμενη ιστοριογραφική παραγωγή για το εργατικό και το συνδικαλιστικό κίνημα μπορούμε αρχικά να διακρίνουμε δύο ευρείες κατηγορίες:

Η πρώτη αφορά τις ιστοριογραφικές προσεγγίσεις από ερασιτέχνες «ιστορικούς» ή συγγραφείς, δηλαδή από κοινωνικούς αγωνιστές, παλαίμαχους συνδικαλιστές ή/και πρόσωπα ενεργά ενταγμένα σε κομματικούς, πολιτικούς και άλλους φορείς που προσδίδουν ιδιαίτερη βαρύτητα στο εργατικό κίνημα, στην ιστορική του πορεία, στη συγκρότηση της ταξικής συνείδησης αλλά και στην ιστορική πορεία της εργατικής τάξης. Υπό μια έννοια, στην κατηγορία αυτή ανήκουν και πολιτικοί φορείς ή πολιτικές συλλογικότητες, όπως, για παράδειγμα, το ΚΚΕ[10] αλλά και άλλες πολιτικές οργανώσεις της Αριστεράς εν γένει. Στις αρχές του κινήματος παράχθηκαν αρκετά ιδεολογικοπολιτικά κείμενα θέσεων, μπροσούρες, φυλλάδια κ.λπ. από το ίδιο το εργατικό κίνημα και τους ηγέτες του, τις πολιτικές και συνδικαλιστικές του οργανώσεις για πολιτικούς και συνδικαλιστικούς σκοπούς. Η

10. Ξεχωριστή περίπτωση είναι αυτή του ΚΚΕ, το οποίο μέσα από τους ιδεολογικοπολιτικούς μηχανισμούς του (Επιτροπή Ιστορίας, Κεντρική Επιτροπή κ.λπ.), τα έντυπά του (*Κομμουνιστική Επιθεώρηση – ΚΟΜΕΠ*, *Ριζοσπάστης*, *Οδηγητής*) και τα διαδικτυακά του κομματικά και συνδικαλιστικά μέσα (902.gr, ΠΑΜΕ) έχει παραγάγει και συνεχίζει να παράγει κομματικά ιστορικά κείμενα για το εργατικό και συνδικαλιστικό κίνημα, συχνά με αφορμή διάφορες ιστορικές επετείους.

«ιστοριογραφία» αυτού του τύπου έχει σαφώς ιδεολογικοπολιτικό πρόσημο, εμφανίζεται σε εκδόσεις πηγών (π.χ. επίσημα κομματικά κείμενα[11], πρακτικά συνεδρίων, αρχειακές πηγές, απομνημονεύματα αγωνιστών[12] κ.ο.κ.) και εμπεριέχει πολλές αναφορές στην ιστορία του εργατικού κινήματος.

Αρχετυπική βεβαίως, και προπαντός ξεχωριστή, είναι η περίπτωση του Γιάνη Κορδάτου (1891-1961), ηγετικού στελέχους του ΣΕΚΕ-ΚΚΕ, αυτοδίδακτου και πολυγραφότατου ιστορικού, με την πρώτη και επαρκώς συνεκτική *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος* (1875-1918). Πρόκειται για ένα έργο μαρξιστικής θεώρησης. Η αφήγηση της αρχικής συγκρότησης του εργατικού κινήματος και των συνδικάτων είναι το μέσο για την κατανόηση του ρόλου και της αποστολής της εργατικής τάξης για την πραγμάτωση του σοσιαλισμού.[13] Στην ίδια κατηγορία εμφανίστηκαν έργα ως αποτέλεσμα ιστοριοδιφικής ή (βάσει αρχείων ή δευτερογενών πηγών) ερευνητικής προσπάθειας εστιασμένα σχεδόν αποκλειστικά στην ιστορία του εργατικού κινήματος.[14] Σε γενικές γραμμές πάντως, η «μαρξιστική» αντίληψη για τις κοινωνικές τάξεις και ο ιδιαίτερος ρόλος που προσδίδει στην εργατική τάξη παρήγαγε και συνεχίζει να (ανα)παράγει ιστορικά κείμενα για το εργατικό κίνημα με πολιτική στόχευση, τόσο από πρόσωπα όσο και από πολιτικές συλλογικότητες.[15]

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, με την ανάπτυξη της ακαδημαϊκής κοινωνικής ιστορίας, που ως τότε ήταν υποβαθμισμένη, εισέρχεται στο πεδίο πιο δυναμικά και πιο συστηματικά η επιστημονική διερεύνηση στα πεδία των κοινωνικών τάξεων, των σχέσεων παραγωγής, των όρων και των

---

11. Για παράδειγμα, του ΣΕΚΕ και του ΚΚΕ.

12. Ενδεικτικά, βλ. απομνημονεύματα Μπεναρόγια, Στίνα, Νεφελούδη, Βαφειάδη, Σκληρού.

13. Βλ. σχετικά Αθανασιάδης (2022: 16).

14. Τέτοια είναι ενδεικτικά του Γ. Κορδάτου, του Α. Στρατή για τους σιδηροδρομικούς, του Δ. Λιβιεράτου για τους κοινωνικούς αγώνες της περιόδου 1918-1936, τα οποία έχουν ιδιαίτερη χρηστική αξία και πλούτο πληροφοριών, ή, πιο πρόσφατα, του Γ. Αλεξάτου για το εργατικό κίνημα έως τον Μεσοπόλεμο, το οποίο βασίζεται σε δευτερογενείς πηγές και είναι συστηματικά δομημένο. Βλ. επίσης Λιάκος (1988: 167-168), Κατσορίδας (2008).

15. Επιμέρους προσπάθειες και για συγκεκριμένες περιόδους έχουν γίνει βέβαια και από άλλους «ερασιτέχνες» συγγραφείς. Κοινό χαρακτηριστικό τους είναι η απλή εξιστόρηση γεγονότων –μέσω της αξιοποίησης προσωπικών αρχείων, δημοσιευμάτων στον Τύπο και περιορισμένου συνήθως βιβλιογραφικού υλικού– αναμεμειγμένη με προσωπικές απόψεις και πολιτικές θέσεις. Ενδεικτικά, για πιο πρόσφατες περιόδους, βλ. Λέτσα (χ.χ.) για τα χρόνια της δικτατορίας, Κυριακόπουλος (χ.χ.) για τα πρώτα μεταδικτατορικά χρόνια και Γιάννος (1994) για τη μεταπολίτευση.

συνθηκών εργασίας και της ιστορικής συγκρότησης του εργατικού και του συνδικαλιστικού κινήματος.[16]

Μια αναλυτική καταγραφή έως και το 1988 της επιστημονικής βιβλιογραφικής παραγωγής που αφορά το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα γίνεται από τον Α. Λιάκο (1988), ο οποίος την ομαδοποιεί ανάλογα με την επιστημονική πειθαρχία και τη μεθοδολογική της προσέγγιση σε τέσσερις μεγάλες κατηγορίες:

1. Κατά βάση, οικονομική ιστορία και πολιτική επιστήμη, οι οποίες εστιάζονται κυρίως στο πρόβλημα της εκβιομηχάνισης. Τμήμα αυτής της κατηγορίας περιλαμβάνει και την κοινωνική ιστορία ως προς τη συγκρότηση της εργατικής τάξης.[17]
2. Αυτή που εντάσσεται στο πεδίο του «παραδοσιακού πολιτισμού» εν είδει λαογραφίας ή ανθρωπολογίας.
3. Στις ιστοριογραφικές πολιτισμικές προσεγγίσεις, ιστορία νοοτροπιών κ.λπ.[18]
4. Στην κοινωνιολογική προσέγγιση, η βιβλιογραφία και οι διδακτορικές διατριβές της οποίας πλήθυναν ιδίως από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 με την ανάπτυξη του πεδίου.[19]

Ωστόσο, για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης, πιο γόνιμη ή χρηστική είναι η κατηγοριοποίηση του Αθανασιάδη (1999: 11-17), η οποία αφορά το εργατικό κίνημα και την αλληλοτροφοδότησή του με την πολιτική και την ιδεολογία. Σε ένα πρώτο επίπεδο, η προσέγγιση εστιάζει στις σχέσεις κράτους, κομμάτων και συνδικάτων με εμβληματική την περίπτωση του αείμνηστου Γιώργου Κουκουλέ[20], ο οποίος ήταν νομικός, αλλά και βαθύς γνώστης του συνδικαλιστικού κινήματος και συνέγραψε με βάση τις αρχειακές πηγές. Στα όρια μεταξύ πολιτικής επιστήμης και ιστορικής ανάλυσης κινούνται τα Μαυρογορδάτος (1988), Κιούκιας (1994), Ζαμπαρλούκου (1997), με άξονα ανάλυσης το σύστημα εκπροσώπησης των ταξικών συμφερόντων. Μια δεύτερη προσέγγιση είναι αυτή που ιστορεί από τη σκοπιά των εργασιακών

---

16. Βλ. Αβδελά (1995: 175-176), Παπαστεφανάκη κ.ά. (2016).

17. Βλ. Δερτιλής (1984), Αγριαντώνη (1986). Εδώ μπορεί να ενταχθεί εν μέρει και ο Μουζέλης (2005).

18. Χαρακτηριστικά παραδείγματα ο Μοσκώφ (1978) και ο Τσοκόπουλος (1984).

19. Λεοντίδου (1986), Παπαστεφανάκη (2002, 2009).

20. Βλ. Κουκουλές (1983). Γενικότερα για το έργο του Γ. Κουκουλέ βλ. Παλούκης (2022).

σχέσεων μεταξύ κεφαλαίου-εργασίας και του ρόλου των συνδικάτων στην αρχική τους διαμόρφωση και την εξέλιξή τους (Λιάκος, 1993· Καρακιουλάφη, 2012). Τέλος, αναπτύχθηκε μια πιο καθαρά ιστορική προσέγγιση της ίδρυσης και της εξέλιξης των συνδικάτων σε εθνικό αλλά και τοπικό επίπεδο, η οποία εντάσσεται στην πολιτική και κοινωνική ιστορία,[21] ενώ συμπληρώνεται και από μελέτες γύρω από τη δομή, την οργάνωση και τη λειτουργία των συνδικαλιστικών οργανώσεων στην ιστορική τους εξέλιξη.[22]

21. Βλ. Κουκουλές (1983), Τζεκίνης (1987), Λιάκος (1985, 1993), Κατσορίδας (2008).

22. Βλ. Κατσανέβας (1984), Μαυρογορδάτος (1988), Ιωάννου (1989), Κουζής (2007).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ **3**

Η βιωματική διάσταση της ιστορίας του συνδικαλιστικού κινήματος

Από τις απαρχές του κινήματος ως τη Μεταπολίτευση: Κρατικές παρεμβάσεις και εσωτερικές διαιρέσεις

Εξετάζοντας την ιστορία του συνδικαλιστικού κινήματος, αυτό που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι να κατανοήσουμε δύο κυρίαρχα χαρακτηριστικά τα οποία διαμορφώθηκαν και σημάδεψαν την αρχική του συγκρότηση και στη συνέχεια την πορεία του. Αυτά κυριάρχησαν σε όλη την ιστορική του διαδρομή, σε τέτοιον βαθμό, ώστε να το συνοδεύουν και να αποτελούν τη θεσμική του μνήμη και την οργανωτική του συμπεριφορά έως και τις μέρες μας.

Το πρώτο αφορά την κρατική καταστολή των κοινωνικών αγώνων, τις (για μεγάλα χρονικά διαστήματα) διώξεις και φυλακίσεις συνδικαλιστών ταυτόχρονα με την επιβολή ευθείας κρατικής παρέμβασης στην εσωτερική του δομή και λειτουργία, στις συλλογικές διαφορές και στη ρύθμιση της αγοράς εργασίας σχεδόν πάντα υπέρ των εργοδοτών.

Το δεύτερο αναφέρεται στις έντονες έως σφοδρές ιδεολογικοπολιτικές διαιρέσεις στο εσωτερικό του, που στην πορεία θεσμοποιήθηκαν

σε συνδικαλιστικές (κομματικές) παρατάξεις και οι οποίες το οδήγησαν σε εσωτερικές συγκρούσεις, διασπάσεις, αποκλεισμούς παρά την τυπική ενότητα στην κορυφή του (ΓΣΕΕ).[23]

3.1 Οι απαρχές του κινήματος

Η οργάνωση της εργατικής τάξης, μέσω της συγκρότησης συλλογικών φορέων εκπροσώπησης και διεκδίκησης των συμφερόντων της, η οποία μορφοποιήθηκε σε αυτό που ονομάζουμε «συνδικαλιστική οργάνωση», εμφανίστηκε κατά την τελευταία εικοσαετία του 19ου αιώνα και με σχετική χρονική καθυστέρηση σε σχέση με τις χώρες της δυτικής Ευρώπης.[24]

Χρονικά, οι απαρχές εμφάνισης ενός υποτυπώδους εργατικού κινήματος και των πρώτων οργανώσεων που επιχειρούν να το εκπροσωπήσουν συλλογικά (ή καλύτερα να εκπροσωπήσουν τις πρωτοεμφανιζόμενες μικρές ομοιοεπαγγελματικές ομάδες μισθωτών) τοποθετούνται σχεδόν 50 χρόνια μετά τη συγκρότηση του εθνικού κράτους, περίπου τη δεκαετία του 1880. Είναι μια δεκαετία κατά την οποία εξακολουθεί (και θα εξακολουθήσει για πολλές δεκαετίες) να κυριαρχεί ο αγροτικός τομέας, ενώ αρχίζει δειλά η πρώτη προσπάθεια εκβιομηχάνισης και συγκρότησης καπιταλιστικών παραγωγικών δομών, μια διαδικασία ωστόσο που θα είναι ατελής, αργόσυρτη, αποσπασματική και εν πολλοίς προβληματική.[25] Ταυτόχρονα, η μισθωτή εργασία, για διάφορους λόγους, παραμένει ολιγάριθμη και χαρακτηρίζεται από τοπικότητα, περιοδικότητα, εποχικότητα, ευελιξία, κατακερματισμό και έντονη κινητικότητα μεταξύ πόλης και υπαίθρου αλλά και μεταξύ επαγγελμάτων.[26] Έως και τη δεκαετία του 1910, οι οργανώσεις που κάνουν την εμφάνισή τους είναι συντεχνιακού τύπου (αδελφότητες) ή αλληλοβοηθητικά ταμεία, μη αμιγώς εργατικές, τοπικού και ομοιοεπαγγελματικού χαρακτήρα

---

23. Για περισσότερα βλ. Κουκουλές (1983), Μαυρογορδάτος (1988), Κουζής (2007), Σεφεριάδης (2017β), Αθανασιάδης (2022).

24. Βλ. Κορδάτος (1972), Μοσκώφ (1978), Αβδελά (2017: 85), Κουζής (2007: 25-47). Ειδικότερα, για μια συνοπτική θεωρητική και ιστορική ανάλυση ως προς την πορεία συγκρότησης της εργατικής τάξης στη χώρα μας βλ. Σεφεριάδης (1995) και Αλεξάτος (2015: 37-67).

25. Βλ. Αγριαντώνη (2010). Για τους αργούς μετασχηματισμούς στην ελληνική οικονομία και στη διαδικασία εκβιομηχάνισης βλ. επίσης Κωστής (2014: 391-404).

26. Λιάκος (1993: 85-86 και 101), Σεφεριάδης (1995: 14-27), Αβδελά (2017: 84).

και έχουν στενά επαγγελματικά αιτήματα.[27] Έτσι, η περιορισμένη και αργή ανάπτυξη καπιταλιστικών παραγωγικών δομών και η δομή της απασχόλησης, τουλάχιστον ως τις αρχές του 20ού αιώνα, είχαν ως αποτέλεσμα την αργοπορημένη εμφάνιση της εργατικής τάξης στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό και επομένως την αργοπορία της διαδικασίας οργανωτικής έκφρασης και συγκρότησής της μέσα από τη δημιουργία και την καθιέρωση συνδικαλιστικών οργανώσεων.[28]

Εκκινώντας περίπου από τη δεκαετία του 1880, η «εκβιομηχάνιση» ξεκινά αρχικά από τα μεταλλεία, τη ναυτιλία (λιμάνια) και τα ναυπηγεία, καθώς και από τους σιδηροδρόμους, που διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στη δημιουργία βασικής υποδομής, ώστε να συνεχιστεί με κάπως ταχύτερους ρυθμούς στον υπόλοιπο μεταποιητικό τομέα, χάρη και στην εδαφική επέκταση της χώρας μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους. Πειραιάς, Βόλος, Πάτρα, Σύρος, Λαύριο είναι οι πρώτες πόλεις που αναπτύσσουν βιομηχανικές δραστηριότητες και επιτρέπουν τη συγκέντρωση μιας πρώτης κρίσιμης μάζας εργατών για να προστεθεί και η Θεσσαλονίκη μετά την απελευθέρωσή της. Ωστόσο, οι πρώιμες οργανώσεις παραμένουν χωρικά διάσπαρτες, δίχως δικτύωση και συγκροτούνται, όπως ήδη επισημάνθηκε, σε στενή επαγγελματική βάση.[29] Έως το 1914, όταν ψηφίζεται ο Ν. 281/14 παραμένουν «συντεχνίες», όπου συμμετέχουν και οι εργοδότες αλλά και διάφορες τοπικές προσωπικότητες, παρ' ότι από τις αρχές του 20ού αιώνα εμφανίζονται αρκετές διεκδικητικές εργατικές ενώσεις, οι οποίες συστήνονται με πρωτοβουλία εργατών που συμμετέχουν στις μικρές σοσιαλιστικές ομάδες της εποχής. Ωστόσο, η πλειονότητα της εργατικής τάξης παρέμενε ανοργάνωτη.[30]

Οι ιστορικοί, οι πολιτικοί επιστήμονες και οι κοινωνιολόγοι δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στο ζήτημα της ιδεολογίας, συμφωνώντας ότι υπήρξε βασική προϋπόθεση για τη συγκρότηση και την ανάπτυξη του εργατικού και του συνδικαλιστικού κινήματος. Επομένως, στο πολιτικό επίπεδο, οι σοσιαλιστικές οργανώσεις αποτέλεσαν την απαραίτητη προϋπόθεση, τον καταλύτη

---

27. Κορδάτος (1972: 25-26), Τζεκίνης (1987: 27-32), Λιάκος (1993: 97), Αλεξάτος (2015: 79-83).

28. Κουζής (2007: 26-31), Αθανασιάδης (2022), Αβδελά (2017: 86).

29. Ως γνωστόν, το πρώτο «συνδικάτο» στη χώρα μας συγκροτήθηκε στη Σύρο το 1879 με την ονομασία «Αδελφικός Σύνδεσμος Ξυλουργών του Ναυπηγείου της Σύρου». Βλ. Κορδάτος (1972: 16-17), Τζεκίνης (1987: 28-29), Αλεξάτος (2015: 72-74).

30. Από το 1900 έως το 1911 υπάρχουν αναφορές για ίδρυση 150 σωματείων (Λιάκος, 1993: 97).

και τον βασικό παράγοντα για τη συνειδητοποίηση, την οργάνωση και την κινητοποίηση της ανερχόμενης εργατικής τάξης.[31]

Αλλά και στο επίπεδο της ιδεολογίας και της συγκρότησης ταξικής συνείδησης, ως αποτέλεσμα της επίδρασης των σοσιαλιστικών ιδεών, παρατηρείται παρόμοια καθυστέρηση εμφάνισής της στον ελλαδικό χώρο συγκριτικά με τη δυτική Ευρώπη.

Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση, τις παραμονές της ίδρυσης της ΓΣΕΕ το συνδικαλιστικό κίνημα βρίσκεται σε ανοδική πορεία ως αποτέλεσμα τόσο της βενιζελικής πολιτικής που ακολούθησε το κίνημα στο Γουδί, όσο και κατά τη διάρκεια ή/και την επόμενη ημέρα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου (όπως και στην Ευρώπη), εξαιτίας της οικονομικής δραστηριότητας εν καιρώ πολέμου, του πληθωρισμού και της εξαθλίωσης των εργαζομένων και της πλειονότητας του πληθυσμού.[32]

3.2 Αρχικά βήματα οργανωτικής συγκρότησης (1910-1918)

Με τη σύγχρονη έννοια του όρου το συνδικαλιστικό κίνημα ως μορφή οργάνωσης της εργατικής τάξης αρχίζει να συγκροτείται από τις απαρχές του 20ού αιώνα και κυρίως από τη δεκαετία του 1910 και μετά. Σε αυτό συμβάλλουν αφενός οι αντικειμενικές συνθήκες (σχετική εκβιομηχάνιση, συγκέντρωση ικανού αριθμού εργατών, συνειδητοποίηση ταξικών ανισοτήτων στην αγορά εργασίας) και αφετέρου οι σημαντικές πολιτικές εξελίξεις.

Κρίσιμος είναι ο ρόλος του Βενιζέλου και των Φιλελευθέρων, οι οποίοι, στο πλαίσιο του αστικού εκσυγχρονισμού αλλά και της αντιμετώπισης της επιρροής των σοσιαλιστικών ιδεών στην εργατική τάξη και στις μέχρι τότε εργατικές οργανώσεις, καθιερώνουν για πρώτη φορά διατάξεις εργατικού

---

31. Βλ. σχετικά Κορδάτος (1972), Μουζέλης (1987: 113-117), Κουζής (2007: 28), Αθανασιάδης (2022: 13-15). Από τις πολυάριθμες ολιγομελείς σοσιαλιστικές οργανώσεις ξεχωρίζουν δύο όσον αφορά την επιδραστικότητα και τη συμβολή τους στη συγκρότηση συνδικαλιστικών οργανώσεων: Αρχικά, από το 1909, η Φεντερασιόν της Θεσσαλονίκης, με ηγέτη τον Αβραάμ Μπεναρόγια, και λίγο αργότερα, από το 1914, το Σοσιαλιστικό Κέντρο Αθηνών, με ηγέτη τον Νίκο Γιαννιό (Αθανασιάδης, 2022: 14). Για τη Φεντερασιόν βλ. Κορδάτος (1972), Λιάκος (1985), Κέντρο Μαρξιστικών Ερευνών (1989), Κατσορίδας (2015). Για τον Γιαννιό και το Σοσιαλιστικό Κέντρο Αθηνών βλ. Νούτσος (1994: 291-333).

32. Βλ. Λιάκος (1993: 103).

και συνδικαλιστικού δικαίου.[33] Εμβληματικός παραμένει μέχρι σήμερα ο Ν. 281/14[34], κύριο χαρακτηριστικό του οποίου ήταν η καθιέρωση και η κρατική αναγνώριση αμιγώς εργατικών σωματείων με τον αποκλεισμό εργοδοτών ή άλλων εξωγενών παραγόντων (δικηγόρων κ.λπ.), ενώ παράλληλα προέβλεπε τη διάλυση των μέχρι τότε υπαρχόντων αλληλοβοηθητικών ταμείων ή οργανώσεων.[35] Επίσης, στον Ν. 281/14 θα πρέπει να αναζητηθεί η ρίζα του οργανωτικού κατακερματισμού των συνδικάτων, με την καθιέρωση της «σωματειακής» μορφής οργάνωσης (Κουζής, 2007· Μαυρογορδάτος, 1988: 92-94) –δηλαδή νομικά και οργανωτικά αυτοτελών ως προς τα υπερκείμενα συνδικάτα πρωτοβάθμιων οργανώσεων με μικρό αριθμό απαιτούμενων μελών για την ίδρυσή τους (αρχικά ήταν μόλις 7)– και ταυτόχρονα την απαγόρευση ίδρυσης μεικτών σωματείων από διαφορετικούς επαγγελματικούς κλάδους. Η φιλελεύθερη εκσυγχρονιστική λογική του Βενιζέλου (εκτός από τη μείωση της επιρροής των σοσιαλιστών) υπαγόρευε ως συνολικό και συνεκτικό σχέδιο[36] τη θεσμική οργάνωση της εκπροσώπησης όλων των επαγγελματικών, ταξικών συμφερόντων στην κατεύθυνση της εξισορρόπησής τους και τη δυνατότητα της κρατικής εξουσίας να παρεμβαίνει ως επιδιαιτητής.[37]

Πράγματι, με τον συνδικαλιστικό νόμο του Βενιζέλου οι κατά τόπους ομοιοεπαγγελματικές συνδικαλιστικές οργανώσεις πολλαπλασιάζονται και δικτυώνονται κυρίως σε τοπικό επίπεδο. Έως το 1918 –εκτός από τον Βόλο (1908), την Αθήνα (1910) και τον Πειραιά (1912), που προηγήθηκαν– ιδρύονται τα εργατικά κέντρα Πάτρας, Θεσσαλονίκης, Καλαμάτας, Κέρκυρας, Ερμούπολης, Ηρακλείου και Μυτιλήνης.[38] Έκτοτε, τα εργατικά κέντρα θα αποτελέσουν επί

---

33. Για περισσότερα βλ. Τζεκίνης (1987: 33-40), Μαυρογορδάτος και Χατζηιωσήφ (1988), Κουζής (2007: 32-34), Κουκουλές (1986).

34. Βλ. Μουδόπουλος (1998), Λιάκος (1993: 160-166).

35. Αξίζει να σημειωθεί ότι η διάλυση των αλληλοβοηθητικών ταμείων είχε ως αποτέλεσμα την οικονομική εξασθένηση των σωματείων και την όποια ενίσχυση των εργαζομένων κατά τη διεξαγωγή απεργιακών κινητοποιήσεων, βλ. Αλεξάτος (2015: 118-119).

36. Βλ. Μαυρογορδάτος (1988: 39-45), Λιάκος (1993: 163). Το κίνημα στο Γουδί είχε ως αποτέλεσμα μια «έκρηξη» ίδρυσης επαγγελματικών οργανώσεων για την εκπροσώπηση των ταξικών συμφερόντων, η λειτουργία και ο ρόλος των οποίων θεσμοποιήθηκε σε όλο το πεδίο της ταξικής εκπροσώπησης και μόλις μέσα σε μια διετία (1914-1915). Το βενιζελικό θεσμικό πλαίσιο περιλαμβάνει επίσης τους νόμους 184/1914 για τα εμπορικά και βιομηχανικά επιμελητήρια, 280/1914 για τα αγροτικά επιμελητήρια και 602/1915 για τους αγροτικούς συνεταιρισμούς.

37. Βλ. Λιάκος (1993: 163).

38. Βλ. Λιάκος (1993: 98), Αλεξάτος (2015: 123).

πολλές δεκαετίες τον βασικό οργανωτικό κορμό του συνδικαλιστικού κινήματος, θα αποκτήσουν συντονιστικό και αλληλέγγυο ρόλο στις τοπικές εργατικές διεκδικήσεις και θα έχουν την οργανωτική πρωτοκαθεδρία εντός της ΓΣΕΕ έναντι των λιγοστών εθνικών ομοσπονδιών (πολλές δεν είχαν καν συγκροτηθεί), οι οποίες, εξαρτημένες από το θεσμικό πλαίσιο, μόνο σταδιακά θα αποκτήσουν τον βασικό τους ρόλο: αυτόν της εθνικής κλαδικής συλλογικής διαπραγμάτευσης.[39] Πράγματι, μόλις το 1950 (στο 10ο συνέδριο της ΓΣΕΕ) οι ομοσπονδίες θα αποκτήσουν οριστικά το δικαίωμα ψήφου στα συνέδρια της ΓΣΕΕ.

Εκτός όμως από την κρατική αναγνώριση των σωματείων, ο Βενιζέλος εισήγαγε και μια σειρά προστατευτικών διατάξεων για τους εργαζομένους (καθιέρωση κυριακάτικης αργίας, σταδιακός περιορισμός ωραρίου εργασίας, μέτρα υγείας και ασφάλειας, αποζημιώσεις εργατικών ατυχημάτων),[40] ενώ εντός του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας συστάθηκε το 1911 ειδική Υπηρεσία Εργασίας και Κοινωνικής Πολιτικής, που εξελίχθηκε σε παντοδύναμο κυβερνητικό όργανο παρέμβασης στις συλλογικές διαφορές και στην αγορά εργασίας ως υποχρεωτικός διαιτητής.[41]

Ωστόσο, τόσο ο νόμος περί σωματείων όσο και η ειδική Υπηρεσία Εργασίας και Κοινωνικής Πολιτικής θα πρέπει να ιδωθούν, εκτός των άλλων, και μέσα από το πρίσμα της εγκαινίασης μιας παράδοσης θεσμικού κρατικού παρεμβατισμού στην οργανωτική δομή και την εσωτερική λειτουργία των σωματείων,[42] η οποία συνεχίστηκε επί δεκαετίες. Πράγματι, όλη η συνδικαλιστική νομοθεσία του Μεσοπολέμου κινήθηκε από την αρχική λογική της «ανοχής» σε αυτήν της απαγόρευσης, της καταστολής και της ευθείας παρέμβασης στα εσωτερικά των συνδικάτων.[43]

---

39. Βλ. Τζεκίνης (1987: 60 και 142), Μαυρογορδάτος (1988: 94), Λιάκος (1993: 99), Μπατίκας (1994: 181). Για την πολιτική και τη συνδικαλιστική βαρύτητα των εργατικών κέντρων στη διεκδίκηση αιτημάτων καθώς και για την αργοπορημένη εμφάνιση των ομοσπονδιών βλ. Λιάκος (1993: 99 και 104 αντίστοιχα).

40. Βλ. Τσίρος (2013), Ασημακόπουλος (2021).

41. Βλ. Τζεκίνης (1987: 37-38), Λιάκος (1993: 163), Αλεξάτος (2015: 119).

42. Για παράδειγμα, εδώ βρίσκεται η αφετηρία της επιβολής (και όχι της επιλογής των ίδιων των συνδικάτων) των τριών νομικά αυτόνομων βαθμίδων συνδικαλιστικής οργάνωσης (πρωτοβάθμια σωματεία, εργατικά κέντρα και ομοσπονδίες, τριτοβάθμια οργάνωση), μια δομή που επέβαλαν και οι επόμενοι νόμοι με αποκορύφωμα τον Ν. 1264/1982, που ισχύει μέχρι και σήμερα. Βλ. Μαυρογορδάτος (1988: 92), Λιάκος (1993: 161).

43. Λεπτομερέστερα για τη συνδικαλιστική-απεργιακή νομοθεσία και την αυταρχική πολιτική και την οικονομική λογική της βλ. Λιάκος (1993: 157-177) και επίσης Αλεξάτος (2015), Κουζής (2007: 101 και εξής).

Ο στόχος για κρατική παρέμβαση στο εσωτερικό του συνδικαλιστικού κινήματος άρχισε να εκδηλώνεται ήδη από το 1910, σε συμβολικό επίπεδο, με τη συμμετοχή του ίδιου του Βενιζέλου στα εγκαίνια του Εργατικού Κέντρου Αθήνας (ΕΚΑ) για να λάβει σάρκα και οστά στο πολυήμερο ιδρυτικό και γεμάτο διαμάχες συνέδριο της ΓΣΕΕ το 1918 με την εμφάνιση των συνδικαλιστικών παρατάξεων, συμπεριλαμβανομένης και της φιλοβενιζελικής παράταξης με επικεφαλής τον Ευάγγελο Μαχαίρα, η οποία κατόρθωσε τελικά να αποσπάσει τον έλεγχο στην πρώτη διοίκηση της Συνομοσπονδίας.[44] Συγκεκριμένα, στο ιδρυτικό συνέδριο εμφανίστηκαν οι σοσιαλιστές εν γένει με τρεις διακριτές τάσεις στο εσωτερικό τους (Φεντερασιόν, ομάδα Γιαννιού, Σπέρας) και οι «μη σοσιαλιστές» ή «ρεφορμιστές», όπως καθιερώθηκε να ονομάζονται, που περιλάμβαναν κυρίως βενιζελικούς (Καλομοίρης, Μαχαίρας). Μετά την ίδρυση του ΣΕΚΕ, δύο εβδομάδες μετά το πρώτο συνέδριο της ΓΣΕΕ, οι παρατάξεις θα διαχωριστούν με πιο σαφή τρόπο σε κομμουνιστές, σοσιαλιστές και βενιζελικούς.

Η εμφάνιση των παρατάξεων στο συνδικαλιστικό κίνημα δεν ήταν μόνο υποπροϊόν της έντονης ιδεολογικοπολιτικής πάλης εντός των συνδικάτων με στόχο την αύξηση της επιρροής τους και την κυριαρχία τους εντός του κινήματος και με «πολυπόθητο λάφυρο» τον έλεγχο της ΓΣΕΕ, αλλά και της βενιζελικής κρατικής παρέμβασης, που επεδίωξε να ελέγξει πολιτικά τη Συνομοσπονδία μέσω της παράταξης του Μαχαίρα για να εξυπηρετήσει ευρύτερες πολιτικές επιδιώξεις (εσωτερική εργασιακή ειρήνη, υποστήριξη εξωτερικής πολιτικής).[45]

Ουσιαστικά, οι ποικίλες ιδεολογικοπολιτικές διαμάχες της Αριστεράς και η αδυναμία συνύπαρξης (διάσπαση σοσιαλιστών, ίδρυση ΣΕΚΕ/ΚΚΕ) μεταφέρθηκαν εντός των συνδικάτων από την αρχή της συγκρότησής τους, για να διαμορφωθούν και να καθιερωθούν στην πορεία, μαζί με τις εκάστοτε φιλοκυβερνητικές δυνάμεις, ως οργανωμένες συνδικαλιστικές παρατάξεις,

---

44. Για το ιδρυτικό συνέδριο της ΓΣΕΕ, την εμφάνιση παρατάξεων και τις ιδεολογικοπολιτικές διαμάχες του υπάρχουν πολλές αναφορές. Στη βάση όλων ωστόσο βρίσκονται πρωτευόντως η αφήγηση του Μπεναρόγια και δευτερευόντως του Κορδάτου, καθώς και τα δημοσιεύματα του *Ριζοσπάστη* της εποχής. Κατά χρονολογική σειρά έκδοσης βλ. Κορδάτος (1972: 303-308), Λιβιεράτος (1976: 22-30), Μπεναρόγια (1986: 116-120), Τζεκίνης (1987: 50-51), Λιάκος (1993: 107), Λιβιεράτος (2009: 17-23), Αλεξάτος (2015: 130-132), Μαυρίκος (2018: 27-41), Παντελόγλου (2020: 36-66) Αθανασιάδης (2022: 24 -25).

45. Βλ. Λιάκος (1993: 106-107).

Ιδρυτικό Συνέδριο ΓΣΕΕ, 1918

οι οποίες σταδιακά αντιστοιχήθηκαν με πολιτικά κόμματα. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Λιάκος (1993: 107): «[…] η ιστορία της ΓΣΕΕ αποτελεί ένα χρονικό της διαμάχης των συνδικαλιστικών παρατάξεων στα συνέδρια και στη διοίκησή της».[46]

Επιπρόσθετα, ο αγώνας για τον κρατικό έλεγχο της ΓΣΕΕ, πέρα από την ιδεολογικοπολιτική διάσταση, είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση και τη δημιουργία μιας ιδιότυπης συνδικαλιστικής γραφειοκρατίας πελατειακού τύπου –δηλαδή τους λεγόμενους, και κυβερνητικά ελεγχόμενους, «εργατοπατέρες»–,[47] η οποία με τα κρατικά βοηθήματα χρηματοδοτούσε, εκτός από

46. Για μια πιο λεπτομερή ανάλυση των πολιτικοσυνδικαλιστικών και των ιδεολογικών λειτουργιών των συνδικαλιστικών παρατάξεων του Μεσοπολέμου, ιδίως για τις μη αριστερές φιλοβενιζελικές παρατάξεις (Καλομοίρης, Μαχαίρας) και τους «εργατοπατέρες», για τους οποίους δεν υπάρχουν επαρκείς πληροφορίες, βλ. Λιάκος (1993: 118-140).

47. Με τον όρο «εργατοπατερισμός» εννοείται η ηγετική στελέχωση των συνδικάτων από πρόσωπα «που χρησιμοποιούν τον συνδικαλισμό ως μέσο βιοπορισμού, διατηρώντας καλές σχέσεις με την εργοδοσία και τους κρατικούς μηχανισμούς και διαμορφώνοντας σχέσεις πελατειακού τύπου με τους εργαζόμενους» (Αλεξάτος, 2017: 122). Βλ. επίσης Λιάκος (1993: 131-132).

τον εαυτό της, και τα αρεστά σε αυτή σωματεία ή δημιουργούσε σωματεία-σφραγίδες για τη διαμόρφωση ευνοϊκού συσχετισμού δυνάμεων, και εν γένει επιδιδόταν σε πελατειακές εξυπηρετήσεις. Εξάλλου, ο θεσμοθετημένος από τον Ν. 281/14 κρατικός διαχειριστικός έλεγχος των οικονομικών όλων των σωματείων λειτουργούσε και ως «δαμόκλειος σπάθη» πάνω από αυτά, ενώ συχνά γινόταν το εργαλείο για τη διάλυση μη αρεστών στην κυβέρνηση σωματείων ή την έκπτωση των διοικήσεών τους και τον δικαστικό διορισμό νέων (Λιάκος, 1993: 131-140). Η κρατική εξάρτηση και η αναπαραγωγή του φαινομένου του «εργατοπατερισμού» θα παγιωθεί και θα διασφαλιστεί απρόσκοπτα και με «θεσμικό» τρόπο –όπως θα δούμε παρακάτω– από τη δικτατορία Μεταξά, με την επιβολή της υποχρεωτικής συνδικαλιστικής εισφοράς. Η κρατική αυτή οικονομική εξάρτηση θα αποτελέσει πάγιο διαχρονικό χαρακτηριστικό του συνδικαλιστικού κινήματος και θα χρησιμοποιηθεί επανειλημμένα για τη χειραγώγησή του, υπονομεύοντας αν όχι ακυρώνοντας την αυτονομία του.[48]

Έκτοτε, τα δύο αυτά χαρακτηριστικά, αφενός η κρατική καταστολή-παρέμβαση και ανάμειξη στα εσωτερικά των συνδικάτων[49] και αφετέρου οι ιδεολογικοπολιτικές διαιρέσεις/διασπάσεις, που αναδύθηκαν κατά την αρχική φάση της συγκρότησης του συνδικαλιστικού κινήματος, θα καταστούν κυρίαρχα και θα το συνοδεύουν σε όλη τη διάρκεια της ιστορικής του πορείας: το πρώτο με αυξομειούμενη ένταση τουλάχιστον έως τις αρχές της δεκαετίας του 1980, το δεύτερο έως τις μέρες μας.

3.3 Η περίοδος του Μεσοπολέμου: 1918-1940

Οι εξελίξεις στο εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα κατά τον ελληνικό Μεσοπόλεμο παγιώνουν οριστικά τα χαρακτηριστικά της έντονης κρατικής κα-

---

48. Βλ. Κουκουλές (1984). Χαρακτηριστική είναι και η πάγια αντίθεση του ΚΚΕ στην κρατική οικονομική εξάρτηση των συνδικάτων, βλ. Μπατίκας (1994: 264-279).

49. Όπως εύστοχα επισημαίνει ο Σεφεριάδης (2017β: 7-8), ενώ στη δυτική Ευρώπη η πορεία των σχέσεων μεταξύ κράτους και συνδικάτων μπορεί να περιγραφεί με το σχήμα «απαγόρευση → ανοχή → αναγνώριση», στη χώρα μας το σχήμα είναι κυκλικό, «απαγόρευση → ανοχή → απαγόρευση», με την απαγόρευση να περιλαμβάνει και τη «νόθευση» των ενδοσυνδικαλιστικών συσχετισμών, είτε μέσω αποκλεισμών σωματείων από τη ΓΣΕΕ και τις δευτεροβάθμιες οργανώσεις, είτε μέσω κατάργησης εκλεγμένων διοικήσεων και δικαστικού διορισμού φιλοκυβερνητικών συνδικαλιστών σε αυτές. Βλ. και Λιάκος (1993: 163).

ταστολής και των κρατικών παρεμβάσεων στο συνδικαλιστικό κίνημα με ταυτόχρονη όξυνση της εσωτερικής ιδεολογικοπολιτικής του διαίρεσης[50].

Από τη μία πλευρά, τουλάχιστον έως και τις παραμονές του μεγάλου παγκόσμιου οικονομικού κραχ το 1929, αλλά και αργότερα, έως και το 1936, το συνδικαλιστικό κίνημα προσπαθεί –και σε σημαντικό βαθμό τα καταφέρνει– να οργανώσει τους εργάτες, να αναπτυχθεί και να διεξαγάγει σημαντικούς διεκδικητικούς απεργιακούς αγώνες λόγω και της πιο έντονης εκβιομηχάνισης, των κρατικών επενδύσεων σε υποδομές και της ανάπτυξης της ναυτιλίας. Ξεχωρίζει για τις μαζικές του κινητοποιήσεις ο κλάδος των καπνεργατών, ενώ ακολουθούν οι εργαζόμενοι στις μεταφορές (σιδηροδρομικοί, τροχιοδρομικοί) και οι ναυτεργάτες. Στον αντίποδα, οι αγώνες των εργαζομένων στη βιομηχανία (στον «σκληρό» ιδιωτικό τομέα) φαίνεται να υπολείπονται σε αριθμό και μαζικότητα λόγω του μικρού αριθμού συγκέντρωσης εργαζομένων, της ανειδίκευτης εργασίας και της κυριαρχίας του φόβου και του εργατοπατερισμού.[51] Σημαντική κοινωνική παράμετρος της περιόδου είναι η μαζική είσοδος και εγκατάσταση των προσφύγων στο ελληνικό κράτος, η οποία τροφοδοτεί την οικονομία με φθηνό εργατικό δυναμικό δίνοντας μεγάλη ώθηση στην εκβιομηχάνιση.[52]

Όπως επισημάνθηκε, κατά την περίοδο αυτή διενεργούνται μαζικοί εργατικοί αγώνες, οι οποίοι κατά κανόνα καταστέλλονται βίαια από τον κρατικό μηχανισμό, ενώ παράλληλα οι διώξεις και οι φυλακίσεις όσων συνδικαλιστών τοποθετούνται ενάντια στην κυβέρνηση και τους φιλοκυβερνητικούς συνδικαλιστές είναι σταθερό φαινόμενο. Ούτε κατά τη διάρκεια της (εξαρτώμενης από τους στρατιωτικούς) Δημοκρατίας του 1924 δεν περιορίστηκαν η βίαιη διάλυση συγκεντρώσεων, οι διώξεις και οι φυλακίσεις εργατών και συνδικαλιστών. Έκτοτε «εμπεδώθηκε» η άσκηση βίας απέναντι σε κάθε κοινωνική διαμαρτυρία, η οποία θεωρούνταν *a priori* διασάλευση της δημόσιας τάξης από τους κομμουνιστές.[53] Από την άλλη, το εργατικό κίνημα είναι υποχρεωμένο καθ' όλη τη μεσοπολεμική περίοδο να δράσει μέσα σε ένα περιβάλλον μεγάλων πολιτικών κρίσεων και ανώμαλων εξελίξεων, κυβερνητικής αστάθειας και πραξικοπημάτων.

---

50. Σεφεριάδης (2017β: 9).

51. Βλ. σχετικά Λιβιεράτος (1976, 1985, 1987, 1994), Αλεξάτος (2015: 169 και εξής).

52. Για μια συγκριτική οπτική βλ. Μουζέλης (1987: 103) και Αθανασιάδης (2022: 11).

53. Λιάκος (1993: 50).

Από τις μαζικές κινητοποιήσεις των καπνεργατών κατά τον Μεσοπόλεμο, 1925

Πέραν της κρατικής καταστολής, οι εσωτερικές διαιρέσεις –ή καλύτερα αλλεπάλληλες διασπάσεις– εντός του συνδικαλιστικού κινήματος εντείνονται, με κορωνίδα όσα συμβαίνουν στην κορυφή του συνδικαλιστικού κινήματος, στη ΓΣΕΕ και στα συνέδριά της, όπως:

- κύμα αποχωρήσεων από τη ΓΣΕΕ την περίοδο 1924-1925,[54]
- αποπομπή κομμουνιστών και των σωματείων τους στο 3ο Συνέδριο τον Μάρτιο του 1926 (δικτατορία Πάγκαλου, παρανομία ΚΚΕ, συλλήψεις συνδικαλιστών),
- αποκλεισμός των αντιπροσώπων της Αριστεράς και στο 4ο Συνέδριο της Συνομοσπονδίας τον Μάιο του 1928 (κυβέρνηση Βενιζέλου, ιδιώνυμο από το 1929),
- ίδρυση τον Φεβρουάριο του 1929 και διάλυση τον Ιανουάριο του 1930 της κομμουνιστικής «ταξικής» Ενωτικής ΓΣΕΕ με βάση το «Ιδιώνυμο» (η οποία θα εξακολουθήσει να λειτουργεί στην παρανομία ή ημιπαρανομία έως και το 1944),[55]

54. Λιάκος (1993: 111).

55. Ωστόσο, και η κομμουνιστική Ενωτική ΓΣΕΕ λειτούργησε με όρους αποκλεισμού, καθώς στο ιδρυτικό της συνέδριο (Φεβρουάριος 1929) δεν επέτρεψε τη συμμετοχή των αρχειομαρξιστών. Για την Ενωτική ΓΣΕΕ βλ. Λιάκος (1993: 116 και 145), Αλεξάτος (2015: 251-254), Λιβιεράτος (2009: 58-59).

- νέα διάσπαση το 1931 με τη δημιουργία της Πανελλαδικής Συνομοσπονδίας Εργασίας (σοσιαλιστές και συνεργαζόμενοι).[56]

Σε αυτές τις συνθήκες, όπως ήταν αναμενόμενο, τόσο το 5ο όσο και το 6ο Συνέδριο (Σεπτέμβριος 1930 και Οκτώβριος 1931 αντίστοιχα) της «επίσημης» ΓΣΕΕ πραγματοποιήθηκαν χωρίς τη συμμετοχή των κομμουνιστών και των σοσιαλιστών, ενώ την απόφαση για οργανωτική επανένωση στο 7ο συνέδριο (Οκτώβριος 1934) την πρόλαβε η δικτατορία Μεταξά μετά την αιματηρή απεργία των καπνεργατών τον Μάιο του 1936 και πριν την προγραμματισμένη για τις 5 Αυγούστου απεργία.[57]

Ο κύκλος των μεσοπολεμικών διασπάσεων σταμάτησε οριστικά με νέα κρατική παρέμβαση το 1936 από τη δικτατορία Μεταξά, καθώς το καθεστώς ανέλαβε τον πλήρη έλεγχο της ΓΣΕΕ και όλων των σωματείων διορίζοντας διοικήσεις και εγκαθιστώντας ένα σύστημα «κρατικού συνδικαλισμού», το οποίο συνοδευόταν από ένα σύστημα κρατικού κορπορατισμού στην εκπροσώπηση των εργατικών συμφερόντων.[58]

Παράλληλα, κατά τη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας θεσμοθετείται για πρώτη φορά η επιβολή της υποχρεωτικής συνδικαλιστικής εισφοράς, δηλαδή η παρακράτηση από τους εργοδότες χρημάτων από τους μισθούς των εργαζομένων (συνδικαλισμένων ή μη) και η απόδοσή τους στη ΓΣΕΕ μέσω της Τράπεζας της Ελλάδος.[59] Η εξέλιξη αυτή αποτελεί την αφετηρία της οικονομικής εξάρτησης των συνδικαλιστικών οργανώσεων από το κράτος, η οποία επί της ουσίας συνεχίζεται μέχρι σήμερα και συνιστά ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της λειτουργίας των συνδικάτων.

---

56. Μετά την αποχώρησή τους από το 5ο Συνέδριο της ΓΣΕΕ οι σοσιαλιστές ίδρυσαν αρχικά τα Ανεξάρτητα Εργατικά Συνδικάτα. Βλ. σχετικά Τζεκίνης (1987: 62-64), Λιάκος (1993: 117), Κουκουλές (1995: 41-44), Κουζής (2007), Αθανασιάδης (2022: 24-25).

57. Για μια σε βάθος ανάλυση των αιτιών των αλλεπάλληλων μεσοπολεμικών διασπάσεων στο εσωτερικό του συνδικαλιστικού κινήματος βλ. Λιάκος (1993: 105-118). Για τα συνέδρια της ΓΣΕΕ τη μεσοπολεμική περίοδο, τη συνδικαλιστική-παραταξιακή πολυδιάσπαση και τον ρόλο των συνδικαλιστών βλ. επίσης Παντελόγλου (2020: 61-69) και Λιβιεράτος (2009: 40-88).

58. Βλ. Αλεξάτος (2015: 289-296), Κουζής (2007: 34-35), Κουκουλές (1986), Τζεκίνης (1987). Για την έννοια και τις διακρίσεις του κορπορατισμού και ειδικά του «κρατικού κορπορατισμού» στην εκπροσώπηση των επαγγελματικών συμφερόντων, βλ. Schmitter (1979), Μαυρογορδάτος (1988: 19-26), Ζαμπαρλούκου (1996). Ως γνωστόν, στο 8ο Συνέδριο της μεταξικής ΕΣΕΕ (μετονομασία σε Εθνική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος) γενικός γραμματέας διορίστηκε ο υπουργός Εργασίας (ο «εργάτης-υπουργός», όπως αυτοαποκαλούνταν) Αριστείδης Δημητράτος, παλιός κομμουνιστής, βλ. Λιάκος (2008) και Λιβιεράτος (2009: 89).

59. Τζεκίνης (1987: 65), Κουκουλές (1984), Μαυρογορδάτος (1988: 96-98), Μπατίκας (1994: 274).

3.4 Η δεκαετία του 1940: Κατοχή, Αντίσταση, Εμφύλιος[60]

Η περίοδος της Κατοχής χαρακτηρίζεται από την ίδρυση του παράνομου Εργατικού ΕΑΜ (ΕΕΑΜ) στις γραμμές του οποίου, κατ' αντιστοιχία με το ΕΑΜ, συμμετείχαν συνδικαλιστές πέραν των κομμουνιστών, δηλαδή «ρεφορμιστές» και σοσιαλιστές.[61] Βέβαια, τον πραγματικό έλεγχο τον είχε το ΚΚΕ.[62] Μέσα στην Κατοχή, το 1942-1943, το ΕΕΑΜ οργάνωσε μαζικές διαμαρτυρίες και απεργιακές κινητοποιήσεις με μεγαλύτερη αυτήν ενάντια στην επιστράτευση Ελλήνων εργατών και τη μεταφορά τους στη Γερμανία (Μάρτιος 1943).[63]

Από την Απελευθέρωση έως και το 1950, το συνδικαλιστικό κίνημα θα βρεθεί στη δίνη του Εμφυλίου. Η προσπάθεια για εξομάλυνση και ανασυγκρότησή του μετά τον πόλεμο θα χαρακτηριστεί και από την ξένη επέμβαση, αρχικά των Άγγλων και της Παγκόσμιας Συνδικαλιστικής Ομοσπονδίας (ΠΣΟ), έως το 1948, και στη συνέχεια των Αμερικάνων και της Διεθνούς Συνομοσπονδίας Ελεύθερων Εργατικών Συνδικάτων (ΔΣΕΕΣ), υπό τον μανδύα της βοήθειας για εγκαθίδρυση ενός ενωμένου και ανεξάρτητου δημοκρατικού συνδικαλιστικού κινήματος. Στην ουσία, θα εξελιχθεί σε μια ωμή παρέμβαση στο εσωτερικό του συνδικαλιστικού κινήματος και σε έναν σκληρό αντικομμουνιστικό αγώνα για την εκδίωξη των κομμουνιστών συνδικαλιστών, ιδίως εκ μέρους των Αμερικάνων μέσω της ΔΣΕΕΣ και του επικεφαλής της

---

60. Μια συνολική αφήγηση για τη δεκαετία του 1940 προσφέρει ο Παντελόγλου (2020), ενώ για την περίοδο 1944-1948 ο Κουκουλές (1995), υπό το πρίσμα των ξένων επεμβάσεων στο συνδικαλιστικό κίνημα.

61. Ενωτική ΓΣΕΕ (Λαζαρίδης και Θέος από το 1942), ΓΣΕΕ (Καλομοίρης), Ανεξάρτητα Συνδικάτα (Στρατής). Ο Καλομοίρης, που συντάχθηκε με το ΕΑΜ, είχε διοριστεί από τον Μάιο του 1941 γενικός γραμματέας από τον υπουργό Εργασίας της εξόριστης κυβέρνησης Αριστείδη Δημητράτο, τη δε ΓΣΕΕ είχαν καταλάβει δωσιλογικοί συνδικαλιστές ή, όπως τους αναφέρει ο Μαυρίκος (2018), οι «Κουισλιγκς» συνδικαλιστές» (Καλύβας, Χατζηδημητρίου). Για περισσότερα βλ. Λιβιεράτος (2009: 90), Κατσορίδας (2008: 91-93), Μαυρίκος (2018: 121-130).

62. Τζεκίνης (1987: 72-73). Αναλυτικότερα για την ίδρυση, τους σκοπούς και την οργανωτική συγκρότηση του ΕΕΑΜ βλ. Παντελόγλου (2020: 77-90). Για την οπτική του ΚΚΕ βλ. Μαυρίκος (2018: 121-130).

63. Μαυρίκος (2018: 131-137). Αναλυτικότερα για τις απεργίες την περίοδο της Κατοχής βλ. Παντελόγλου (2020: 91-100). Το ΕΕΑΜ αποφάσισε το ίδιο τη μετατροπή του σε ΓΣΕΕ στις 18/08/1944, κατά τη διάρκεια της λειτουργίας της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ), γνωστής και ως «Κυβέρνησης του βουνού» (Μάρτιος-Σεπτέμβριος 1944). Αναλυτικότερα βλ. Λιβιεράτος (2009: 91), Παντελόγλου (2020: 88-90), Μαυρίκος (2018: 158-171). Ειδικά για τους τραπεζικούς υπαλλήλους και τη δράση του Συλλόγου Υπαλλήλων Εθνικής Τράπεζας Ελλάδος (ΣΥΕΤΕ) κατά την περίοδο αυτή βλ. Καλούσης (2018) και Συνοδινός (2020).

Το ιστορικό 8ο μεταπολεμικό Συνέδριο της ΓΣΕΕ το 1946, στο οποίο γενικός γραμματέας της ΓΣΕΕ αναδείχτηκε ο Μήτσος Παπαρήγας

στην Ελλάδα Irving Brown[64]. Έτσι, η αρχικά διορισμένη προσωρινή διοίκηση της ΓΣΕΕ, υπό τον Σ. Χατζηδημητρίου, έπειτα από μια ατέλειωτη διελκυστίνδα παρεμβάσεων, διαπραγματεύσεων και επιμέρους συμφωνιών, που δεν τηρούνταν, μεταξύ κομμουνιστών, δεξιών και Άγγλων-ΠΣΟ,[65] θα δώσει τη θέση της σε μια βραχύβια και θνησιγενή εκλεγμένη διοίκηση ελεγχόμενη από την κομμουνιστική αριστερά με επικεφαλής τον Μήτσο Παπαρήγα, η οποία ωστόσο θα θεωρηθεί νόμιμη, αντιπροσωπευτική και θα αναγνωριστεί από τον υπουργό Εργασίας παρά την αποχή των δεξιών συνδικαλιστών[66] (8ο Συνέδριο, Μάρτιος 1946)[67].

---

64. Βλ. Κουκουλές (1995), Παντελόγλου (2020).

65. Από τον Απρίλιο του 1945 το Εργατικό ΕΑΜ είχε μετονομαστεί σε ΕΡΓΑΣ (Εργατικός Αντιφασιστικός Σύνδεσμος), στον οποίο αρνήθηκαν να προσχωρήσουν οι Καλομοίρης και Στρατής (Μαυρίκος, 2018: 183).

66. Βλ. Κουκουλές (1995: 92-99), Λιβιεράτος (2009: 103).

67. Το 8ο συνέδριο της ΕΣΕΕ επί μεταξικής δικτατορίας δεν αναγνωρίστηκε και γι' αυτό ως 8ο Συνέδριο της ΓΣΕΕ θεωρείται αυτό του 1946 (Κουκουλές: 1995: 103). Στο 8ο Συνέδριο, εκτός

Καθώς όμως ο Εμφύλιος κλιμακώνεται, η αιρετή αυτή διοίκηση θα εκπέσει δικαστικά από το ΣτΕ κατόπιν νέας κυβερνητικής παρέμβασης τον Ιούνιο της ίδιας χρονιάς (1946) και στη θέση της θα αναδειχτεί η ομάδα της ΕΡΕ υπό τον Φώτη Μακρή σε συνεργασία με άλλες ακροδεξιές και δωσιλογικές συνδικαλιστικές ομαδώσεις.[68]

Την ίδια περίοδο (1945-1949), σε επίπεδο βάσης, και παρά το αυστηρό νομοθετικό πλαίσιο πρόληψης και καταστολής των απεργιακών κινητοποιήσεων και των εργατικών διαμαρτυριών, καθώς και το κλίμα τρομοκρατίας, θα πραγματοποιηθούν σημαντικοί επιμέρους απεργιακοί αγώνες τόσο με οικονομικά και εργασιακά αιτήματα που αναδείχτηκαν λόγω της μεταπολεμικής εξαθλίωσης (αυξήσεις μισθών, τιμαριθμική αναπροσαρμογή, έκτακτες οικονομικές ενισχύσεις, παροχές σε είδος, άρση απολύσεων), όσο και με πολιτικά αιτήματα (άρση διώξεων και φυλακίσεων, παύση τρομοκρατίας κ.λπ.).[69]

3.5 Μετεμφυλιακή και προδικτατορική περίοδος: 1950-1967

Σε αντίθεση με τις άλλες χώρες, κυρίως της δυτικής Ευρώπης, στις οποίες το συνδικαλιστικό κίνημα ανασυγκροτήθηκε με ομαλό πολιτικό και δημοκρατικό τρόπο –είτε με την ίδρυση ξεχωριστών συνομοσπονδιών σε ιδεολογική βάση (Γαλλία, Ιταλία, Βέλγιο) είτε σε μια ενιαία κορυφαία οργάνωση σοσιαλδημοκρατικού προσανατολισμού (Γερμανία, Αυστρία, Σκανδιναβικές Χώρες)–, στην Ελλάδα η ανασυγκρότηση του συνδικαλιστικού κινήματος μεταπολεμικά χαρακτηρίστηκε και υπονομεύτηκε από τον Εμφύλιο και την εγκαθίδρυση αντικομμουνιστικού κράτους, από τις διώξεις και τις φυλακίσεις αριστερών συνδικαλιστών, από τον κρατικό έλεγχο της ΓΣΕΕ και των σωματείων, μέσω και του ελέγχου των οικονομικών τους πόρων. Το σημαντικότερο εργαλείο ήταν ο συστηματικός αποκλεισμός των αντιπολιτευόμενων και αριστερών σωματείων από τα εργατικά κέντρα, τις ομοσπονδίες και τη ΓΣΕΕ.

του ΕΡΓΑΣ, συμμετείχαν και οι παρατάξεις του Καλομοίρη και του Στρατή νομιμοποιώντας το κατ' αυτόν τον τρόπο, πλην όμως ο ΕΡΓΑΣ έλαβε το 71% στις αρχαιρεσίες για την ανάδειξη της διοίκησης της Συνομοσπονδίας. Για το «ιστορικό» 8ο Συνέδριο της ΓΣΕΕ βλ. Κουκουλές (1995: 91-103), Λιβιεράτος (2009: 101-103), Παντελόγλου (2020: 178-193), Μαυρίκος (2018: 191).

68. Περισσότερα στο Κουκουλές (1995: 113-118), Λιβιεράτος (2009: 104-105), Παντελόγλου (2020: 194-201) και Σεφεριάδης (2017β: 24).

69. Παντελόγλου (2020: 369-413).

Η παράταξη Μακρή. Από δεξιά προς αριστερά στην πρώτη σειρά: Γονής, Μακρής. Πάνω: Φωτιάδης, Χάνος, Πατσατζής. Η συγκεκριμένη ομάδα θα κυριαρχήσει στο συνδικαλιστικό κίνημα της χώρας από το 1948 μέχρι το 1969, με ένα μόνο μικρό διάλειμμα το 1964

Ήδη, όπως επισημάνθηκε προηγουμένως, το 1946 υπήρξε η εκπαραθύρωση της εκλεγμένης αριστερής-κομμουνιστικής ηγεσίας της ΓΣΕΕ υπό τον Μήτσο Παπαρήγα και στη συνέχεια, επισήμως στο 9ο Συνέδριο της Συνομοσπονδίας (Απρίλιος 1948), αναδείχτηκε και εγκαταστάθηκε επί μία σχεδόν 20ετία (με ένα μικρό διάλειμμα το 1964-1966) μια ακροδεξιά αντικομμουνιστική ηγεσία με επικεφαλής το στέλεχος της ΕΡΕ Φώτη Μακρή και συνεργάτη τον δωσίλογο ακροδεξιό Γενικό Γραμματέα του Εργατικού Κέντρου Θεσσαλονίκης Δημήτρη Θεοδώρου. Οι επιμέρους δεξιές, ακροδεξιές και δωσιλογικές συνδικαλιστικές «φατρίες», όπως τις ονομάζει ο Κουκουλές (2000), συμμάχησαν με παρέμβαση του I. Brown, με στόχο να πάρουν τον έλεγχο της ΓΣΕΕ στο 9ο Συνέδριο. Στη συνέχεια διασπάστηκαν, χωρίς ωστόσο να διακινδυνεύσει η πλειοψηφία της διοίκησης υπό τον Μακρή και την παράταξή του (Εθνική Ριζοσπαστική Εργατική Παράταξη – ΕΡΕΠ).

Οι «αντιπολιτευόμενες» στον Μακρή φατρίες ήταν κυρίως τρεις: α) το «Πανελλήνιον Συμβούλιον Εργασίας», που ιδρύθηκε το 1953 από τον παλιό Γενικό Γραμματέα της ΓΣΕΕ και υπουργό Εργασίας επί Μεταξά Αριστείδη Δη-

μητράτο, β) «η νέα ΓΣΕΕ», που εμφανίστηκε το 1954 και λειτούργησε υπό τις εντολές του τότε υπουργού Εργασίας και παλιού συνεργάτη του Μακρή στη ΓΣΕΕ, του Ελευθέριου Γονή, και γ) η «Επιτροπή Οργανώσεων Δημοκρατικής Λειτουργίας της ΓΣΕΕ» (ΕΟΔΛ), σχηματισμός ελεγχόμενος από τον ακροδεξιό οπορτουνιστή Δημήτρη Θεοδώρου, ο οποίος ουσιαστικά υπηρέτησε όλες τις καταστάσεις (μεταξική δικτατορία, γερμανική κατοχή, αποστασία 1965, δικτατορία 1967).[70]

Μετεμφυλιακά επομένως ο ρόλος της επίσημης ΓΣΕΕ έγκειται περισσότερο στη δίωξη της κομμουνιστικής ιδεολογίας μέσα στα συνδικάτα και λιγότερο στην εκπροσώπηση των εργατικών συμφερόντων.

Στο πλαίσιο αυτό, όλα τα εργατικά συνδικάτα που πρόσκεινται στην Αριστερά θα παραμείνουν αποκλεισμένα από τη δύναμη της Συνομοσπονδίας, θα υπάρχει αδιάκοπη καταστολή των αγώνων συνοδευόμενη από συνεχείς διώξεις και φυλακίσεις αριστερών συνδικαλιστών, περιορισμός πολιτικών και συνδικαλιστικών ελευθεριών, λειτουργία συνδικαλιστικού τμήματος στην Ασφάλεια και κυριαρχία του λεγόμενου «εργατοπατερισμού» υπό τον Φώτη Μακρή. Ο τελευταίος θα χρησιμοποιήσει όλα τα διαθέσιμα εργαλεία για τη διατήρηση του ελέγχου της Συνομοσπονδίας, όπως καθαιρέσεις διοικητικών συμβουλίων σωματείων, διαγραφές και αποκλεισμούς αντιπολιτευόμενων σωματείων, αδιάλειπτη παραγωγή «σωματείων σφραγίδων», εκλογικές νοθείες, ασφυκτικό έλεγχο οικονομικών πόρων, εξαγορές και πελατειακές εξυπηρετήσεις.[71] Συστατικό μέρος της διαδικασίας αυτής είναι και ο πακτωλός χρημάτων που λαμβάνουν τα επίσημα συνδικάτα μέσω της υποχρεωτικής συνδικαλιστικής εισφοράς και τα κονδύλια της Εργατικής Εστίας, κατοχυρώνοντας έτσι τη συνεχή εξάρτηση από το κράτος (και την υπακοή σ' αυτό) και διασφαλίζοντας την επιβίωση και την αναπαραγωγή του «εργατοπατερισμού» για τον έλεγχο του συνδικαλιστικού κινήματος.[72] Η άμεση οικονομική εξάρτηση των συνδικάτων, παρ' ότι χρηματοδοτούνται αποκλειστικά από εισφορές των εργαζομένων, εξακολουθεί μέχρι και σήμερα να έχει ως πρακτική συνέπεια ότι το κράτος και η εκάστοτε κυβέρνηση ουσιαστικά ρυθμίζουν την οικονο-

---

70. Βλ. Κουκουλές (2000: 11-16), Σαλίμπα (2018). Τα χρόνια αυτά είναι γνωστά και ως η περίοδος της κυριαρχίας του «Μακρηθεοδωρισμού» στο συνδικαλιστικό κίνημα.

71. Σεφεριάδης (2017β: 13).

72. Κουκουλές (1984), Κατσανέβας (1984: 83-112 και 116-119), Κουζής (2007: 175-189), Τσακίρης (2020).

μική τους κατάσταση και, κατά συνέπεια, θέτουν εξ αντικειμένου όρια στην αυτονομία τους.[73]

Κατά τη μετεμφυλιακή περίοδο και για την αντιμετώπιση αυτής της κατάστασης, οι ιδρυόμενες ή υπάρχουσες υπό τον έλεγχο προοδευτικών κεντρώων, σοσιαλιστών ή αριστερών στελεχών συνδικαλιστικές οργανώσεις επιδιώκουν να συστήσουν έναν αντίπαλο πολιτικό και συνδικαλιστικό πόλο με τη μορφή συντονιστικού οργάνου, που είχε τους ακόλουθους στόχους: την ανάπτυξη των εργατικών και απεργιακών αγώνων, τον εκδημοκρατισμό και την ανασυγκρότηση του συνδικαλιστικού κινήματος αλλά και μεσοπρόθεσμα την απόκτηση του ελέγχου της ΓΣΕΕ.

Επιπλέον, ήδη από το 1948 μέσα στον Εμφύλιο αλλά κυρίως από τις αρχές της δεκαετίας του 1950, αρχίζει σταδιακά και παρά τα μεγάλα προβλήματα (θάνατοι/δολοφονίες συνδικαλιστών, διώξεις, φυλακίσεις κ.λπ.) να δραστηριοποιείται μια ομάδα συνδικαλιστών που πρόσκεινται τόσο στον σοσιαλιστικό χώρο όσο και στην ΕΔΑ λίγο αργότερα, με στόχο την ίδρυση σε πρωτοβάθμιο επίπεδο νέων σωματείων ή τον έλεγχο των υπαρχόντων και την «υπομονετική» δικτύωσή τους σε έναν συντονιστικό –αντιπολιτευόμενο προς την επίσημη ΓΣΕΕ και την κυβέρνηση– συνδικαλιστικό σχηματισμό.

Παράλληλα, προϊόντος του χρόνου και με πολλές δυσκολίες αρχίζουν να διαμορφώνονται οριζόντιες συνδικαλιστικές και εργατικές διεκδικήσεις, να πολλαπλασιάζονται οι εργατικοί αγώνες και οι απεργιακές κινητοποιήσεις και να σχηματοποιείται μέσω συνεργαζόμενων οργανώσεων μια κεντρική προοδευτική-αριστερή συνδικαλιστική αντιπολίτευση, η οποία και θα λάβει εντέλει τη μορφή των λεγόμενων 115 Συνεργαζόμενων Εργατοϋπαλληλικών Οργανώσεων (ΣΕΟ), οι οποίες θα δράσουν μέχρι τη δικτατορία.

Στην πορεία αυτή συγκροτούνται μια σειρά από προοδευτικές, σοσιαλιστικές και αριστερές ομαδώσεις της συνδικαλιστικής αντιπολίτευσης:

- τον Απρίλιο του 1948 το σοσιαλιστικού προσανατολισμού Κίνημα Ελεύθερου Συνδικαλισμού (ΚΕΣ) λίγο μετά το 9ο Συνέδριο της ΓΣΕΕ υπό τον Δημήτρη Στρατή,
- τον Μάιο του 1950 το Ενιαίο Συνδικαλιστικό Κίνημα Ελλάδος (ΕΣΚΕ), από 6 μικρές συνδικαλιστικές ομάδες, με πρωτοβουλία συνδικαλιστών της ΕΔΑ, στο οποίο συμμετείχαν και κομμουνιστές,

---

73. Μετά την κατάργηση της Εργατικής Εστίας το 2012 (Ν. 4046/2012, ΠΥΣ Νο 7-28/12/2012), η χρηματοδότηση των συνδικάτων διενεργείται μέσω του ΟΑΕΔ από πόρους που παρακρατούνται υποχρεωτικά από τους μισθούς των εργαζομένων.

- τον Μάιο του 1955 το Δημοκρατικό Συνδικαλιστικό Κίνημα ως διευρυμένη συνέχεια του ΚΕΣ,
- τέλος, οι 115 Συνεργαζόμενες Εργατοϋπαλληλικές Οργανώσεις ως οργανωτική έκφραση συντονισμού δράσης διαφόρων συνδικαλιστικών οργανώσεων όλων των βαθμίδων, που είτε είχαν διαγραφεί από ΓΣΕΕ, ομοσπονδίες, εργατικά κέντρα, είτε δεν γίνονταν αποδεκτές σε αυτά, είτε παρέμεναν ανεξάρτητες. Αυτές από το 1962 και μετά αποτέλεσαν τον μαζικό αντιπολιτευόμενο συνδικαλιστικό πόλο απέναντι στην επίσημη ΓΣΕΕ, ο οποίος αναπτύσσει αξιόλογη δυναμική, αντλεί νομιμοποίηση από τη συμμετοχή μεγάλου αριθμού εργαζομένων και ηγείται του διεκδικητικού κινήματος.[74]

Όσον αφορά τις 115 Συνεργαζόμενες Εργατοϋπαλληλικές Οργανώσεις, οι δύο βασικές θέσεις αρχών τους ήταν η αυτονομία απέναντι στα κόμματα και ο αποκλεισμός του ενδεχομένου δημιουργίας ξεχωριστής ΓΣΕΕ. Οι θέσεις αυτές διευκόλυναν στον μέγιστο βαθμό τη διεύρυνση της αντιπολιτευτικής συνδικαλιστικής συμμαχίας σε μια συμφωνημένη γραμμή ενότητας: «ενότητα στην κορυφή, ενότητα στη βάση και ενότητα στη δράση», παρά τις συχνές διαφωνίες του ΚΚΕ και των στελεχών του στα συνδικάτα, που δεν απέκλειαν τη δημιουργία «ταξικής» Συνομοσπονδίας.[75] Ο ρυθμός της οργανωτικής ανάπτυξης των 115 Συνεργαζόμενων Εργατοϋπαλληλικών Οργανώσεων είναι πράγματι αξιοθαύμαστος: από περίπου 20 οργανώσεις στα τέλη της δεκαετίας του 1950, θα γίνουν 82 στις αρχές του 1963, θα αυξηθούν στις 115 το καλοκαίρι του ίδιου χρόνου, θα προσεγγίσουν τις 400 το 1964 και θα ξεπεράσουν τις 720 πανελλαδικά λίγο πριν τη δικτατορία.[76] Παρά την αύξησή τους σε πολύ περισσότερες από 115, ο αριθμός αυτός παρέμεινε ως συμβολικός τίτλος προκειμένου, σύμφωνα με τον Χατζηβασιλείου (1988: 62), να υπομνήσει το αίτημα των εργαζομένων να προστεθεί ακόμα ένα άρθρο στο Σύνταγμα (το 115), το οποίο θα αναφέρεται στην περιφρούρηση των συνδικαλιστικών δικαιωμάτων των εργαζομένων.[77]

---

74. Για τις 115 Συνεργαζόμενες Εργατοϋπαλληλικές Οργανώσεις βλ. Χατζηβασιλείου (1988), Κουκουλές (2000: 17-25), Λιβιεράτος (2009: 120-123), Σεφεριάδης (2017: 14-19), Αθανασιάδης (2022: 31-35).

75. Βλ. Κουκουλές (2002: 23), Τσακίρης (2020).

76. Κουκουλές (2000: 21-24), Σεφεριάδης (2017: 16), Χατζηβασιλείου (1988: 45-49), Μαραγκουδάκης (1988).

77. Κουκουλές (2000: 23), Σεφεριάδης (2017β: 26).

Από κινητοποίηση των «115» Θεσσαλονίκης το 1964

Αξιοθαύμαστος είναι και ο αριθμός αλλά και η μαζικότητα των αγώνων και των διεκδικήσεων που αναπτύσσουν οι «115» στο πέρασμα του χρόνου: σχετικά περιορισμένοι μέχρι το 1960, ιδιαίτερα μαζικοί την περίοδο 1960-1967 και ιδίως το 1962-1965.[78] Στην κορυφή των διεκδικήσεών τους, εκτός από τις αυξήσεις των μισθών και τη βελτίωση των εργασιακών συνθηκών, είναι και ο εκδημοκρατισμός παντού: στους χώρους δουλειάς, στο συνδικαλιστικό κίνημα, στη λειτουργία του πολιτικού συστήματος. Οι εργατικοί αγώνες εντάσσονται στο πολιτικό κλίμα της εποχής και συνδέονται άμεσα με τα αιτήματα εκδημοκρατισμού του πολιτικού συστήματος, την κατάργηση της έκτακτης νομοθεσίας, τη γενική αμνηστία και την υπεράσπιση των ατομικών και των δημοκρατικών δικαιωμάτων.[79] Στο αγωνιστικό προσκήνιο εμφανίζεται η Ομοσπονδία Οικοδόμων[80], η οποία, όπως συμβαίνει και με τους καπνερ-

78. Βερναρδάκης και Μαυρής (1987).

79. Βερναρδάκης και Μαυρής (1987).

80. Συνολικά για το συνδικαλιστικό κίνημα των οικοδόμων αλλά και για τη συγκεκριμένη περίοδο βλ. Γκίκας (2013).

γάτες στον Μεσοπόλεμο, οργανώνει μαζικές και δυναμικές απεργιακές κινητοποιήσεις.[81] Μαζικούς επίσης αγώνες διεξάγουν και μια σειρά οργανώσεων του δημόσιου και του ευρύτερου δημόσιου τομέα: τραπεζικοί, καθηγητές, ταχυδρομικοί, εργαζόμενοι στις μεταφορές και στον ηλεκτρισμό.[82]

Η ανάδειξη της Ένωσης Κέντρου στη διακυβέρνηση της χώρας το 1963-1964 βρίσκει το αντιπολιτευόμενο συνδικαλιστικό κίνημα των «115» σε πλήρη αγωνιστική άνοδο, ενώ διαφαίνεται ότι έχουν ωριμάσει και οι πολιτικές προϋποθέσεις για εκδίωξη της ομάδας Μακρή από τη ΓΣΕΕ και εκδημοκρατισμό του συνδικαλιστικού κινήματος. Παρά τις αντιδράσεις της επίσημης ΓΣΕΕ, τροποποιήθηκε η συνδικαλιστική νομοθεσία (ΝΔ 4361/1964) προκειμένου να διευκολυνθεί η αναλογική εκπροσώπηση των σωματείων και να επιβληθεί υποχρέωση της εγγραφής τους στις οργανώσεις, ώστε να εκπροσωπηθούν στη ΓΣΕΕ. Η δημοσίευση του ΝΔ 4361/1964, αν και προκάλεσε την προσφυγή της επίσημης ΓΣΕΕ στη Διεθνή Οργάνωση Εργασίας (ΔΟΕ), θα οδηγήσει τελικά σε αναβολή του προγραμματισμένου συνεδρίου της ΓΣΕΕ και σε έκπτωση της διοίκησης Μακρή. Θα ακολουθήσει ένα γαϊτανάκι διορισμού προσωρινών διοικήσεων και δικαστικού ανασχηματισμού τους (Δεκέμβριος 1964, Φεβρουάριος 1965, Απρίλιος 1965), παρασκηνιακών ενεργειών του (αποστάτη) υπουργού Εργασίας Γεωργίου Μπακατσέλου, σε συνεννόηση με τον ακροδεξιό Δημήτρη Θεοδώρου, αλλά και εμπλοκής της ΔΣΕΕΣ για τη διάσωση του Μακρή, ο οποίος μεταπολεμικά είχε αναπτύξει άριστες σχέσεις μαζί της.

Όλο το 1965 το συνδικαλιστικό κίνημα θα βρεθεί στη δίνη του αντικομουνιστικού «διμέτωπου αγώνα», των αλλεπάλληλων κρατικών επεμβάσεων, των συνεχών συνδικαλιστικών εκτροπών με συστηματικό αποκλεισμό των στελεχών των «115» και των απεργιών διαμαρτυρίας ως απάντηση σε συνδυασμό με την όξυνση του πολιτικού κλίματος και την αποστασία. Εντέλει, τον Ιούνιο του 1966 η ΓΣΕΕ θα οδηγηθεί στο 15ο Συνέδριό της, υπό την προστασία

---

81. Τα σωματεία των οικοδόμων στη μεγάλη πλειονότητά τους είχαν διαγραφεί από την Ομοσπονδία Οικοδόμων και τη ΓΣΕΕ και τα έλεγχε η ΕΔΑ (ΚΚΕ). Παρά τις εκτεταμένες διώξεις, δυνατές παρέμεναν και οι παράνομες κομματικές οργανώσεις των οικοδόμων. Άλλωστε, με το καθεστώς των κοινωνικών φρονημάτων σε ισχύ, η ανερχόμενη οικοδομή ήταν μια από τις κύριες εργασιακές διεξόδους για τους αριστερούς.

82. Βερναρδάκης και Μαυρής (1987). Σημαντικό στοιχείο είναι και η αυξανόμενη συμμετοχή των βιομηχανικών εργατών στις απεργίες (ορυχεία Λαυρίου 1964, κλωστοϋφαντουργοί εργοστασίου Καρέλα κ.λπ.). Για τους τραπεζοϋπαλλήλους βλ. ΟΤΟΕ (2005) και Συνοδινός (2020).

ισχυρών αστυνομικών δυνάμεων, με αποκλεισμούς σωματείων, απειλές και επεισόδια σε βάρος της δημοκρατικής αντιπολίτευσης, η οποία και αποχώρησε. Αποτέλεσμα ήταν η επανεκλογή της ομάδας Μακρή, η οποία υποδέχτηκε και υπηρέτησε τη Δικτατορία των Συνταγματαρχών, για να εκδιωχθεί τελικά από αυτήν το 1969 και στη θέση του Μακρή να τοποθετηθεί ο Ιωάννης Κουρμούζης, έμπιστος της χούντας και του υπουργού Εργασίας, σε ένα συνέδριο παρωδία, το οποίο έλαβε χώρα τον Απρίλιο 1970 στους Δελφούς.[83]

3.6 Δικτατορία των Συνταγματαρχών

Η εγκαθίδρυση της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών σταμάτησε την ανοδική και αγωνιστική πορεία του συνδικαλιστικού κινήματος, όπως αυτή σηματοδοτήθηκε από τις «115». Ακολουθούν μαζικές διώξεις και φυλακίσεις αριστερών συνδικαλιστών, διάλυση «αριστερών» αγωνιστικών σωματείων και κατάσχεση της περιουσίας τους, απαγόρευση συγκεντρώσεων και απεργιών, ενώ η ομάδα Μακρή, δίνοντας διαπιστευτήρια στήριξης στο καθεστώς, θα παραμείνει στη ΓΣΕΕ μέχρι το 1969. Θα εκδιωχθεί τον Μάιο της ίδιας χρονιάς με ειδικό ΝΔ (185/1969), το οποίο επέβαλε αναδρομικά στις συνδικαλιστικές ηγεσίες να έχουν πραγματική εργασιακή προϋπηρεσία (ένσημα), την οποία 25 μέλη της διοίκησης (συμπεριλαμβανομένου του Μακρή) δεν διέθεταν.[84] Στα σωματεία και στις δευτεροβάθμιες οργανώσεις που δεν διαλύθηκαν παρέμειναν οι διοικήσεις που εκδήλωσαν στήριξη στη χούντα ή διορίστηκαν νέες, αποτελούμενες από ακροδεξιάς, εθνικόφρονης ιδεολογίας άτομα,[85] ενώ υπολογίζεται ότι περίπου 430 σωματεία και δευτεροβάθμιες οργανώσεις διαλύθηκαν.[86] Τα δύο συνέδρια που διοργάνωσε η ΓΣΕΕ κατά τη διάρκεια της δικτατορίας (το 16ο Συνέδριο τον Απρίλιο του 1970 και το 17ο Συνέδριο τον Μάρτιο του 1973) μόνο ως παρωδία μπορούν να εκληφθούν.

Η επιβολή της δικτατορίας συνοδεύτηκε από απουσία όχι μόνο αντιστασιακών ενεργειών αλλά και από κάθε σχεδόν μορφή εργατικής διαμαρ-

---

83. Τζεκίνης (1987: 168-175), Σεφεριάδης (2017: 17-18), Λιβιεράτος (2009: 124-127). Επίσης, Κουκουλές (2000), όπου αναφέρονται λεπτομερώς τα γεγονότα της περιόδου 1964-1966.

84. Τζεκίνης (1987: 178), Λιβιεράτος (2009: 126).

85. Αλεξάτος (2017).

86. Ζαμπαρλούκου (1996).

Δικτατορία των Συνταγματαρχών. Συνάντηση του Στ. Παττακού και του υφυπουργού Απασχολήσεως Κλ. Δαμιανού με μέλη της διοίκησης της ΓΣΕΕ

τυρίας και αντίστασης μέσα σε ένα περιβάλλον τρομοκρατίας, αλλά και υψηλών ρυθμών οικονομικής ανάπτυξης. Εκτός από ορισμένες διάσπαρτες και αυθόρμητες αντιδράσεις, μόνο μετά το 1973 θα υπάρξουν ορισμένα ψήγματα αγωνιστικών εργατικών κινητοποιήσεων, με κορυφαία ίσως την απεργία στις συγκοινωνίες (τρόλεϊ) τον Αύγουστο του 1973.[87]

Ωστόσο, στο πολιτικό επίπεδο παρατηρείται μεγαλύτερη κινητικότητα, με απόπειρες συγκρότησης αντιστασιακών εργατικών συλλογικοτήτων. Η πρώτη απόπειρα αφορά την ίδρυση του Αντιδικτατορικού Εργατικού Μετώπου (ΑΕΜ) από ΕΔΑίτες συνδικαλιστές του Δημοκρατικού Συνδικαλιστικού Κινήματος (ΔΣΚ) που δεν είχαν συλληφθεί, βρίσκονταν στην παρανομία και επιχειρούσαν να συσπειρώσουν ευρύτερες προοδευτικές δυνάμεις του συνδικαλιστικού χώρου. Το ΑΕΜ θα συνδεθεί με το παράνομο ΚΚΕ, ωστόσο μετά τη διάσπαση του ΚΚΕ το 1968 θα δημιουργηθεί η Ενιαία Συνδικαλιστική Αντιδικτατορική Κίνηση (ΕΣΑΚ), τον Ιούλιο του ίδιου χρόνου στη Ρώμη, υπό

87. Για παράδειγμα, στάσεις εργασίας των πιλότων της Ολυμπιακής τον Απρίλιο του 1969 και τον Μάιο του 1970, διαμαρτυρία των οδηγών και των εισπρακτόρων των λεωφορείων και των εργαζομένων στον τότε ιδιωτικό Ελληνικό Ηλεκτρικό Σιδηρόδρομο (ΕΗΣ) το 1971. Βλ. Λέτσα (χ.χ.: 41-56), Ιωαννίδης (2019: 87-88).

την επιρροή του ΚΚΕ. Επίσης, από τον χώρο των κεντρώων συνδικαλιστών συστήνεται το Δημοκρατικό Εργατικό Κίνημα Ελλάδος (ΔΕΚΕ), που αποκτά επαφές με τη ΔΣΕΕΣ με σκοπό την καταδίκη της χούντας.[88] Το ΑΕΜ και η ΕΣΑΚ θα δραστηριοποιηθούν στην αντιδικτατορική προπαγάνδα, χωρίς να μπορέσουν να αποκτήσουν γείωση με τους εργασιακούς χώρους και να οργανώσουν εργατικές κινητοποιήσεις.[89] Ωστόσο, όλα αυτά τα σχήματα (μαζί με νέα που θα δημιουργηθούν, κυρίως την Πανελλήνια Αγωνιστική Συνδικαλιστική Κίνηση Εργαζομένων – ΠΑΣΚΕ, που είναι υπό την επιρροή του Πανελλήνιου Σοσιαλιστικού Κινήματος – ΠΑΣΟΚ) θα μετεξελιχθούν μετά την πτώση της δικτατορίας σε κάθετες και οργανωτικά συμπαγείς συνδικαλιστικές παρατάξεις, άμεσα συνδεδεμένες με τα πολιτικά κόμματα και θα παίξουν κυρίαρχο ρόλο στην εσωτερική λειτουργία των συνδικάτων.

88. Γιάννος (1994: 10-11), Λιβιεράτος (2009: 130), Αλεξάτος (2017).

89. Μαυρογορδάτος (1988: 100), Ζαμπαρλούκου (1996: 99-100), Αλεξάτος (2017).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ **4**

Από τη Μεταπολίτευση έως σήμερα

Το συνδικαλιστικό κίνημα στην ομαλή περίοδο της δημοκρατίας

Η πτώση της δικτατορίας και η εγκαθίδρυση της δημοκρατίας το 1974 δικαιολογημένα αποτέλεσαν ιστορική ευκαιρία και δημιούργησαν μεγάλες προσδοκίες σε ό,τι αφορά την ανασυγκρότηση του συνδικαλιστικού κινήματος σε σύγχρονες βάσεις, την αποκατάσταση της δημοκρατικής νομιμότητας και λειτουργίας, την οργανωτική ομαλότητα, την ενότητά του στην κορυφή και στη βάση αλλά και την ενότητα στη δράση.[90]

Ωστόσο, η «θλιβερή κληρονομιά του παρελθόντος», με τις χρόνιες –παγιωμένες πλέον– παθογένειες και ιδιομορφίες στη δομή, την οργάνωση και τη λειτουργία του, δεν αντιμετωπίστηκε (οργανωτικός κατακερματισμός σε μικροσκοπικά σωματεία, πυραμιδική δομή τριών επιπέδων, τυπική ενότητα στην κορυφή και πολυδιάσπαση στη βάση, οικονομική εξάρτηση, κομματικοποίηση, δικαστικές παρεμβάσεις).[91]

---

90. Για ένα χρονικό των εξελίξεων στο συνδικαλιστικό κίνημα την περίοδο 1974-1989 βλ. Γιάννος (1994).

91. Κουκουλές και Τζανετάκος (1986), Τζεκίνης (1987: 178-183), Μαυρογορδάτος (1988: 92-99), Κουζής (2007), ΕΣΑΚ-Σ (1986).

Επιπλέον, η κρατική οικονομική εξάρτηση παρέμεινε αλώβητη, μέσω του ειδικού Οργανισμού Διαχειρίσεως Ειδικών Πόρων Εργασιακών Σωματείων (ΟΔΕΠΕΣ), ο οποίος ιδρύθηκε από τη δικτατορία το 1971 και λειτούργησε μέχρι το 1982, οπότε με νέες νομοθετικές ρυθμίσεις ανέλαβε ξανά η Εργατική Εστία απευθείας τη χρηματοδότηση των συνδικαλιστικών οργανώσεων, πάντα μέσω της παρακράτησης από τους μισθούς των εργαζομένων.[92]

Στο πλαίσιο αυτό, η οξύτατη «πάλη για τον έλεγχο της ΓΣΕΕ», μέσω δικαστικών παρεμβάσεων συνεχίστηκε και σηματοδότησε πολύ έντονα και τη μεταπολιτευτική περίοδο, τουλάχιστον έως το 1989, αλλά και στη συνέχεια υπό τη μορφή της διαρκούς και ενίοτε οξείας διαπάλης μεταξύ των παρατάξεων με στόχο τη διαμόρφωση ενδοσυνδικαλιστικών συσχετισμών δύναμης σε όλες τις οργανωτικές βαθμίδες. Μόλις το 1989 τερματίστηκαν οι άμεσες κρατικές και δικαστικές παρεμβάσεις στην εσωτερική λειτουργία των συνδικάτων, οι οποίες όμως επανήλθαν με άλλη μορφή μετά τη διάλυση από το Πανεργατικό Αγωνιστικό Μέτωπο – ΠΑΜΕ (ΚΚΕ) του συνεδρίου της ΓΣΕΕ το 2019, αλλά και συνεδρίων αρκετών οργανώσεων, με χαρακτηριστικά παραδείγματα της Ομοσπονδίας Ιδιωτικών Υπαλλήλων Ελλάδος (ΟΙΥΕ), της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Εργατοϋπαλλήλων Μετάλλου (ΠΟΕΜ), των εργατικών κέντρων Πάτρας, Κατερίνης, Κοζάνης κ.λπ. Έτσι, η ΓΣΕΕ επί έναν σχεδόν χρόνο λειτούργησε με δικαστικά διορισμένη διοίκηση.

4.1 1975-1982: Αγώνας για τον εκδημοκρατισμό και την ανασυγκρότηση του συνδικαλιστικού κινήματος

Αμέσως μετά τη Μεταπολίτευση, και με την οργανωτική δομή των τριών βαθμίδων συνδικαλιστικής οργάνωσης να παραμένει άθικτη, η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας κατάργησε μεν τη χουντική νομοθεσία και εκδίωξε

92. Ο ΟΔΕΠΕΣ ιδρύθηκε το 1971 (ΝΔ 891/1971) από τη δικτατορία σε αντικατάσταση της υποχρεωτικής εισφοράς. Για να «εξευμενίσει» το Διεθνές Γραφείο Εργασίας ότι δεν υπάρχει απευθείας κρατική χρηματοδότηση των συνδικάτων αποφασίστηκε να χρηματοδοτηθεί από την Εργατική Εστία και τις εισφορές των εργαζομένων σε αυτήν. Ο ΟΔΕΠΕΣ διοικούνταν από τον πρόεδρο της ΓΣΕΕ και έξι στελέχη που εκλέγονταν από τις ομοσπονδίες και τα εργατικά κέντρα της ΓΣΕΕ, δηλαδή από τους πιο έμπιστους προς τον πρόεδρο της ΓΣΕΕ και την κυβέρνηση συνδικαλιστές. Βλ. Κουκουλές (1984: 71-73), Μαυρογορδάτος (1988: 108), Μπατίκας (1994: 270-272).

τους συνεργασθέντες με τη δικτατορία συνδικαλιστές σε ΓΣΕΕ, ομοσπονδίες και εργατικά κέντρα, πλην όμως με το ΝΔ 42/1974 άφησε στη θέση τους τις χουντικές διοικήσεις των πρωτοβάθμιων σωματείων,[93] δίνοντάς τους με αυτό τον τρόπο την ευκαιρία να ανασυγκροτηθούν και να επανεμφανιστούν το 1975 και το 1978 στα συνέδρια της ΓΣΕΕ, συνεργαζόμενες με τους πρώην κεντρώους συνδικαλιστές που είχαν προσχωρήσει στη Νέα Δημοκρατία, δηλαδή με την παράταξη «Δημοκρατική Συνεργασία» με επικεφαλής τον Νίκο Παπαγεωργίου, η οποία δημιουργήθηκε υπό την καθοδήγηση και την εποπτεία του υπουργού Εργασίας Κωνσταντίνου Λάσκαρη.[94]

Στη συνέχεια, με τον μεταβατικό Ν. 6/1975 ορίστηκαν οι λεπτομέρειες της διεξαγωγής αρχαιρεσιών σε όλες τις βαθμίδες των συνδικαλιστικών οργανώσεων, με αξιοσημείωτη τη ρύθμιση για εφάπαξ εφαρμογή της απλής αναλογικής ως εκλογικού συστήματος. Ωστόσο, μια σειρά από τις διατάξεις του, όπως οι διορισμένες «φιλοχουντικές» ή/και «φιλοκυβερνητικές» εφορευτικές επιτροπές στα πρωτοβάθμια σωματεία, η δυνατότητα αποκλεισμού υπαρχόντων ή λειτουργούντων πριν από τη δικτατορία σωματείων, η μη εγγραφή νέων σωματείων στις δευτεροβάθμιες οργανώσεις, αλλά και οι αποκλεισμοί –κυρίως ομοσπονδιών– από τη ΓΣΕΕ, πέρα από το χάος που δημιούργησαν, λειτούργησαν επίσης στην κατεύθυνση της συνέχισης και της παγίωσης του ελέγχου των σωματείων και των δευτεροβάθμιων οργανώσεων από την κυβερνητική παράταξη με τον προσεταιρισμό και συνεργατών της δικτατορίας.[95] Και οι δύο νομοθετικές παρεμβάσεις επικρίθηκαν έντονα από τις αριστερές παρατάξεις, που πραγματοποίησαν και συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας ενάντια στους αποκλεισμούς των σωματείων από τις δευτεροβάθμιες οργανώσεις. Με καθυστέρηση ψηφίστηκε ο Ν. 89/1975, ο οποίος αφορούσε την επαναλειτουργία των διαλυθέντων από τη δικτατορία σωματείων και την επιστροφή της περιουσίας τους, πλην όμως δεν ρύθμισε τα ζητήματα εγγραφής τους στις υπερκείμενες οργανώσεις και στη ΓΣΕΕ.

Στο πλαίσιο αυτό, η φιλοκυβερνητική παράταξη (Δημοκρατική Συνεργασία) με τη βοήθεια της «φιλοχουντικής» παράταξης (Ελεύθερο Δημοκρατικό Εργατικό Κίνημα – ΕΔΕΚ) απέκτησε τον έλεγχο της Συνομοσπονδίας στο

---

93. Μαυρογορδάτος (1988: 103), Γιάννος (1994: 16-17), Βαμιεδάκης (2016: 193).

94. Μαυρογορδάτος (1988).

95. Χατζηβασιλείου (1988: 128-129), Μαυρογορδάτος (1988: 112), Βαμιεδάκης (2016: 194-195), Ιωαννίδης (2019: 100), Γιάννος (1994: 18-21).

18ο Συνέδριο (Απρίλιος 1975), παρ' ότι συμμετείχαν σ' αυτό οι αντιπολιτευόμενες παρατάξεις ΠΑΣΚΕ[96], ΑΕΜ, ΕΣΑΚ.[97] Τα επόμενα τρία συνέδρια –το 19ο τον Νοέμβριο του 1978, το 20ό τον Απρίλιο του 1981 και το 21ο τον Οκτώβριο του 1981– οι αντιπολιτευόμενες παρατάξεις θα τα καταγγείλουν ως «νόθα» και «μη αντιπροσωπευτικά», δεν θα συμμετάσχουν σ' αυτά και η επίσημη ΓΣΕΕ θα παραμείνει στα χέρια των «κυβερνητικών συνδικαλιστών». Στο 19ο Συνέδριο, που έγινε με το πλειοψηφικό σύστημα, η συνδικαλιστική αντιπολίτευση συμμετείχε στις διαδικασίες για τις αλλαγές του καταστατικού, χωρίς όμως να περάσει η πρότασή της για απλή αναλογική. Στο 20όΣυνέδριο, η πρόταση για απλή αναλογική ψηφίστηκε μεν, αλλά δεν πέρασε, διότι δεν έλαβε τα απαιτούμενα ¾ των ψήφων.[98]

Την ίδια περίοδο, σε επίπεδο βάσης και για διάφορους λόγους θα σημειωθεί έκρηξη ίδρυσης εργοστασιακών σωματείων (κίνημα εργοστασιακού συνδικαλισμού), αρχικά αυθόρμητη.[99] Γρήγορα, όμως, θα το καθοδηγήσει οργανωτικά και θα το ελέγξει η ΠΑΣΚΕ με τη δημιουργία το 1979 της Ομοσπονδίας Βιομηχανικών Εργοστασιακών Σωματείων (ΟΒΕΣ).[100]

Η εξέλιξη θα φέρει σε έντονη αντιπαράθεση την ΠΑΣΚΕ με την ΕΣΑΚ, καθώς η δεύτερη ευνοεί τον κλαδικό συνδικαλισμό διότι είναι πιο εύκολα κομματικά ελέγξιμος από τον εργοστασιακό, τον οποίο ιδεολογικά τον θεωρεί ευεπίφορο στην εργοδοτική παρέμβαση, «συντεχνιακό» και «ρεφορμιστικό», ουσιαστικά όμως δύσκολα ελεγχόμενο από την ίδια.[101] Όμως, το κίνημα του εργοστασιακού συνδικαλισμού θα το δει εξίσου καχύποπτα και εχθρικά και η επίσημη ΓΣΕΕ, προφανώς ως ανερχόμενη απειλή για την κυριαρχία της.[102] Τα εργοστασιακά σωματεία θα αναπτύξουν μαζικούς, δυναμικούς, αλλά και πολυήμερους απεργιακούς αγώνες,[103] όπως και τα συνδικάτα της

---

96. Η ΠΑΣΚΕ ως συνδικαλιστική παράταξη εμφανίστηκε το 1975.

97. Γιάννος (1994: 25), Λιβιεράτος (2009: 132).

98. Μαυρογορδάτος (1988: 116-117).

99. Για περισσότερα σχετικά με το κίνημα του εργοστασιακού συνδικαλισμού βλ. Κατσορίδας (2016: 98-109) και Ιωαννίδης (2019).

100. Μαυρογορδάτος (1988: 103-105), Γιάννος (1994: 27-48), Λιβιεράτος (2009: 133-143).

101. Μπατίκας (1994: 156-160 και 184-194).

102. Καναβάρος (1983), όπου υπερασπίζεται το εργοστασιακό κίνημα έναντι της ΕΣΑΚ και της επίσημης ΓΣΕΕ.

103. Μεγάλες απεργίες στον κλάδο των ηλεκτρικών συσκευών (ΙΖΟΛΑ, ΕΣΚΙΜΟ, ΠΙΤΣΟΣ) την περίοδο 1975-1980, πολυήμερες απεργίες στη ΛΑΡΚΟ το 1977, στην Ελληνική Χαλυβουργία

Από την καταστολή των μεγάλων εργατικών κινητοποιήσεων τον Μάιο του 1976 ενάντια στον Ν. 330/1976

Κοινής Ωφέλειας, τα οποία μετά τη δικτατορία επανεμφανίστηκαν με δυναμισμό και μαζικότητα.[104]

Απέναντι στην επίσημη ΓΣΕΕ για μια ακόμα φορά θα συγκροτηθεί ένας νέος αντιπολιτευτικός συνδικαλιστικός πόλος το 1977 με τη δημιουργία συντονιστικού οργάνου κατά το πρότυπο των «115». Πρόκειται για τις Συνεργαζόμενες Αγωνιστικές Δημοκρατικές Εργατοϋπαλληλικές Οργανώσεις (ΣΑΔΕΟ), σχήμα που συγκροτήθηκε από 10 ομοσπονδίες και 3-4 σωματεία τα οποία επηρέαζε η ΕΣΑΚ,[105] χωρίς όμως αυτή τη φορά να αποκτήσει τη συμμετοχή και τη δυναμική των «115».[106] Το 1980 το απεργιακό κύμα θα κορυφωθεί: 726 απεργίες με 1.400.000 απεργούς και σχεδόν 21 εκατ. χαμένες ώρες εργασίας.[107] Το εργατικό κίνημα θα αντιμετωπίσει ακόμα μια φορά τόσο την κρατική καταστολή (την οποία ευνοεί ο Ν. 330/1976) όσο και την εργοδοτική

το 1978-1979 κ.α. Για το χρονικό και τα αιτήματα των απεργιών βλ. Κυριακόπουλος (χ.χ.) και Δουκούρη (2019).

104. Αναλυτικά για το κίνημα του εργοστασιακού συνδικαλισμού, τα αιτήματα και τις κινητοποιήσεις τους βλ. Ιωαννίδης (2019).

105. Λουκάς (2001), Κατσορίδας (2020: 152), Δουκούρη (2019).

106. Καναβάρος (1983). Στο ίδιο μπορεί να δει κανείς και την αποτύπωση των δυνάμεων της συνδικαλιστικής αντιπολίτευσης με βάση την επιρροή ή τον έλεγχο των παρατάξεων κατά την περίοδο 1974-1981.

107. Μπιθυμήτρης και Κωτσονόπουλος (2018: 108-109).

«τρομοκρατία»: κήρυξη απεργιών ως παράνομων, ανταπεργίες εργοδοτών (lock out), συγκρούσεις με την αστυνομία, απολύσεις συνδικαλιστών, «μαύρη λίστα ΣΕΒ», πολιτικός στιγματισμός απεργών ως ταραξιών κ.λπ.[108]

4.2 1982-1990: Εκδημοκρατισμός αλλά και νέα κρίση στη ΓΣΕΕ

Η άνοδος του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία σηματοδότησε τη δικαστική απομάκρυνση της διοίκησης της ΓΣΕΕ (Δεκέμβριος 1981) και τον διορισμό προσωρινής διοίκησης, της οποίας η συντριπτική πλειονότητα ήταν μέλη της ΠΑΣΚΕ (29 στα 45 μέλη). Οι 9 δεξιοί συνδικαλιστές δεν αποδέχτηκαν τον διορισμό τους, η ΕΣΑΚ αρνήθηκε να αναλάβει οποιοδήποτε αξίωμα και το ΑΕΜ αποδέχτηκε τον ορισμό τού κοινής αποδοχής και σεβαστού συνδικαλιστή Ορέστη Χατζηβασιλείου.[109]

Τον Ιούνιο του 1982 ψηφίστηκε ο (μέχρι και σήμερα ισχύων) συνδικαλιστικός Ν. 1264/1982, ο οποίος επέτρεψε την εγγραφή όλων των συνδικαλιστικών οργανώσεων στις υπερκείμενες οργανώσεις (ομοσπονδίες, εργατικά κέντρα, ΓΣΕΕ), καθιέρωσε την απλή αναλογική και δημιούργησε εν γένει όλες τις προϋποθέσεις για σύγκληση γνήσιου και αντιπροσωπευτικού συνεδρίου στη ΓΣΕΕ. Παρ' όλα αυτά, η ΓΣΕΕ δεν απέφυγε την εσωτερική κρίση. Η πολυήμερη απεργία των τραπεζοϋπαλλήλων (διάρκειας 42 ημερών), αλλά κυρίως η ψήφιση του άρθρου 4 του Ν. 1365/1983 περί κοινωνικοποίησης των δημόσιων επιχειρήσεων, που υπονόμευε το απεργιακό δικαίωμα, την οδήγησαν σε νέα εσωτερική κρίση. Το ΑΕΜ και η ΕΣΑΚ παραιτήθηκαν από την προσωρινή διοίκηση, ενώ το δικαστήριο διόρισε συμπληρωματικά μέλη της ΠΑΣΚΕ.

Τελικά, το ιστορικό, πλήρως αντιπροσωπευτικό και δημοκρατικό 22ο Συνέδριο της ΓΣΕΕ συγκλήθηκε τον Δεκέμβριο του 1983. Οι δεξιές παρατάξεις δεν συμμετείχαν και η ΠΑΣΚΕ εξασφάλισε αυτοδύναμη πλειοψηφία, πλην όμως η ΕΣΑΚ κατέλαβε τη θέση του Γενικού Γραμματέα, σε μια συγκατοίκηση που τελικά αποδείχτηκε δύσκολη.[110]

---

108. Μπιθυμήτρης και Κωτσονόπουλος (2018: 109), Δουκούρη (2019).

109. Για τον διορισμό προσωρινής διοίκησης της ΓΣΕΕ το 1981 βλ. Κουκουλές και Τζανετάκος (1986: 92), Μαυρογορδάτος (1988: 118), Γιάννος (1994: 54-56).

110. Σύμφωνα με τους Κουκουλέ και Τζανετάκο (1986: 109-110), η ΠΑΣΚΕ εξαναγκάστηκε από το ΠΑΣΟΚ να μην μονοπωλήσει τα αξιώματα, ώστε να συγκροτηθεί αναλογικό προεδρείο με

22ο Συνέδριο της ΓΣΕΕ: Το ιστορικό, ενωτικό και το πιο αντιπροσωπευτικό και δημοκρατικό Συνέδριο της Συνομοσπονδίας τη μεταπολεμική περίοδο

Η νέα και μεγαλύτερη κρίση ξέσπασε το 1985, όταν επτά μέλη της ΠΑΣΚΕ στη διοίκηση της ΓΣΕΕ, διαφωνώντας με το εξαγγελθέν πρόγραμμα λιτότητας από την κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ, «παραβιάζοντας» τη γραμμή και αφού διαγράφτηκαν από την παράταξη και το κόμμα, συνέπραξαν με την ΕΣΑΚ και το ΑΕΜ στη διαμόρφωση νέας πλειοψηφίας στη ΓΣΕΕ, απομακρύνοντας τον Πρόεδρο και τον Ταμία της Συνομοσπονδίας.[111] Η κατάσταση αυτή σύντομα οδήγησε σε νέες συνεχείς δικαστικές παρεμβάσεις και προσφυγές, τελικό αποτέλεσμα των οποίων ήταν η έκπτωση όλης της εκλεγμένης διοίκησης και ο οριστικός διορισμός νέας αποκλειστικά από μέλη της ΠΑΣΚΕ.[112] Η αντιπο-

στόχο να εξασφαλιστεί ευρύτερη συνδικαλιστική συναίνεση στην κυβερνητική πολιτική. Βλ. επίσης Μαυρογορδάτος (1988: 119-120), Γιάννος (1994: 59-61), Λιβιεράτος (2009: 145).

111. Κουκουλές (1986: 114-119), ΕΣΑΚ-Σ (1986), Μαυρογορδάτος (1988: 124-127), Γιάννος (1994: 70-81), Λιβιεράτος (2009: 149-150).

112. Προηγήθηκε ο διορισμός προσωρινής διοίκησης, τον οποίο αρνήθηκαν τα μέλη της ΕΣΑΚ και οι σύμμαχοί της.

λίτευση επέλεξε να αποχωρήσει συνολικά από τη ΓΣΕΕ, να μην προχωρήσει σε οργανωτική διάσπαση και να συγκροτήσει έναν άτυπο αντι-ΓΣΕΕ πόλο: τη Συντονιστική Επιτροπή Αγώνα.[113]

Τα δε μέλη της ΠΑΣΚΕ που διαφώνησαν και διαγράφτηκαν ή αποχώρησαν προχώρησαν τον Φεβρουάριο του 1986 στη συγκρότηση νέας παράταξης με την επωνυμία Σοσιαλιστική Συνδικαλιστική Εργατοϋπαλληλική Κίνηση (ΣΣΕΚ),[114] η οποία ωστόσο προϊόντος του χρόνου διαλύθηκε και αργότερα ενοποιήθηκε εκ νέου με την ΠΑΣΚΕ. Το ίδιο διάστημα (Νοέμβριος 1985), οι δεξιοί συνδικαλιστές συγκρότησαν τη δική τους κομματική παράταξη, τη Δημοκρατική Ανεξάρτητη Κίνηση Εργαζομένων (ΔΑΚΕ), ακριβώς πάνω στα πρότυπα και στις δομές των άλλων παρατάξεων.

Το 23ο Συνέδριο της ΓΣΕΕ (Απρίλιος 1986) διεξήχθη μόνο με τη συμμετοχή των αντιπροσώπων της ΠΑΣΚΕ. Παρά το γεγονός ότι όλες οι υπόλοιπες παρατάξεις μαζί διέθεταν πλειοψηφία, για μια σειρά λόγους δεν προχώρησαν σε μια μεταξύ τους συμφωνία για την ομαλοποίηση της κατάστασης.[115]

Το διάστημα από το 1983 έως και το 1988 (Απρίλιος), οπότε θα συγκληθεί το 25ο Συνέδριο της ΓΣΕΕ, θα είναι μια περίοδος ακραίας συνδικαλιστικής σύγκρουσης μεταξύ των παρατάξεων για τον έλεγχο της Συνομοσπονδίας. Θα προηγηθεί το 1988 (Οκτώβριος) το 24ο Συνέδριο, στο οποίο, παρά τις εκατέρωθεν προσπάθειες να συμμετάσχουν όλες οι παρατάξεις, αυτό τελικά δεν θα επιτευχθεί, με αποτέλεσμα το 24ο Συνέδριο να αποτελέσει μια «επανάληψη» του 23ου.[116]

Στη συνέχεια, η Συνομοσπονδία οδηγήθηκε σε έναν ακόμη νέο διορισμό προσωρινής διοίκησης, αυτή τη φορά έπειτα από προσφυγή της συνδικαλιστικής αντιπολίτευσης.[117] Αυτή θα είναι και η διοίκηση που θα διοργανώσει το 25ο Συνέδριο (Απρίλιος 1989), στο οποίο τελικά συμμετείχαν όλες οι παρατάξεις και εξελέγη αντιπροσωπευτική διοίκηση και προεδρείο,[118] θέτοντας έτσι τέρμα

---

113. Μαυρογορδάτος (1988: 122-123), Γιάννος (1994: 84).

114. Μαυρογορδάτος (1988: 123).

115. Κουκουλές και Τζανετάκος (1986: 129-137), Μαυρογορδάτος (1988: 123-124), Γιάννος (1994: 87-88), Λιβιεράτος (2009: 151).

116. Μαυρογορδάτος (1988: 126), Γιάννος (1994: 96-103), Λιβιεράτος (2009: 153-154).

117. Μαυρογορδάτος (1998: 126), Γιάννος (1994: 96-97).

118. Γιάννος (1994: 100-103), Λιβιεράτος (2009: 155). Στο 25ο Συνέδριο η ΠΑΣΚΕ αναδείχτηκε πρώτη δύναμη, χωρίς όμως αυτοδύναμη πλειοψηφία (18 στις 45 έδρες). Η Αγωνιστική Συνεργασία (ΕΣΑΚ, ΑΕΜ, Ανεξάρτητοι) πήρε 17 έδρες, η ΔΑΚΕ 8 και η ΣΣΕΚ 2.

στο μεταπολιτευτικό καθεστώς ισχυρών συγκρούσεων στο εσωτερικό του συνδικαλιστικού κινήματος, που διάρκεσε 15 χρόνια (1974-1989).

Το 26ο Συνέδριο της ΓΣΕΕ (Δεκέμβριος 1990) ήταν καταστατικό και περιόρισε τη δυνατότητα διορισμού προσωρινής διοίκησης σε περίπτωση παραίτησης μελών, εισήγαγε και καθιέρωσε καταστατικά την απλή αναλογική και επιβεβαίωσε την οργανωτική ενότητα του συνδικαλιστικού κινήματος.[119]

Η κατάργηση του Ν. 330/1976 και η ψήφιση του Ν. 1264/1982 σηματοδότησαν μια νέα οργανωτική ανάπτυξη των συνδικάτων και αυξημένη συμμετοχή των εργαζομένων σε αυτά, η οποία την περίοδο 1983-1989 άγγιξε περίπου το 40%, χωρίς ωστόσο να σταθεί ικανή να αντιμετωπίσει τα χρόνια προβλήματα και τις παθογένειές τους: ασυμμετρία οργάνωσης με δυσανάλογα υψηλή συμμετοχή των εργαζομένων στον ευρύτερο δημόσιο τομέα έναντι των ιδιωτικών υπαλλήλων, οργανωτικός κατακερματισμός σε μικροσκοπικά σωματεία, συνέχιση της οικονομικής εξάρτησης και ένταση του κομματικού ανταγωνισμού για τον έλεγχο των συσχετισμών.[120] Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, ο εργοστασιακός συνδικαλισμός θα αρχίσει να υποχωρεί, η δε προσωρινή ανάκαμψη που θα παρατηρηθεί θα οφείλεται κατά κύριο λόγο στις προβληματικές επιχειρήσεις, που είναι καταδικασμένες σε αργό θάνατο. Οι κινητοποιήσεις των συνδικάτων της Κοινής Ωφέλειας (ΔΕΚΟ) θα δώσουν τον τόνο, ιδίως το 1985-1986, για την κατάργηση του άρθρου 4 του Ν. 1365/1985. Ένα μεγάλο κύμα κινητοποιήσεων, που θα συμπεριλάβει ιδιωτικό και δημόσιο τομέα, θα ξεσπάσει το 1985-1986 με αφορμή το πρόγραμμα λιτότητας που θα επιβάλει το ΠΑΣΟΚ και το οποίο θα οδηγήσει στη μεγάλη εσωτερική κρίση και σύγκρουση στη ΓΣΕΕ αλλάζοντας τους ενδοσυνδικαλιστικούς συσχετισμούς.[121]

---

119. Η οργανωτική ενότητα συμπυκνώνεται στο σύνθημα: «Ένα σωματείο, ένα εργατικό κέντρο, μία ομοσπονδία, μία ΓΣΕΕ». Για το 26ο Καταστατικό Συνέδριο βλ. Γιάννος (1994: 105) και Λιβιεράτος (2009: 158). Όμως, και σε αυτό το συνέδριο δεν έλειψαν οι αντεγκλήσεις, καθώς οι σύνεδροι της ΔΑΚΕ αποχώρησαν καταγγέλλοντας παραβιάσεις της νομοθεσίας και του ίδιου του καταστατικού της ΓΣΕΕ, βλ. Κυπριανός (1995: 32).

120. Μπιθυμήτρης και Κωτσονόπουλος (2018: 110-111).

121. Κατσορίδας (2008: 135-137).

4.3 1990-2010: Προς ένα νέο μοντέλο συνδικαλισμού και νέες εσωτερικές διαιρέσεις

Το 1990 μπορεί να θεωρηθεί ότι σηματοδοτεί την είσοδο του συνδικαλιστικού κινήματος σε μια περίοδο ομαλότητας στο εσωτερικό του, η οποία εκφράζεται με τα αντιπροσωπευτικά και χωρίς εσωτερικές αμφισβητήσεις συνέδρια της ΓΣΕΕ (27ο τον Μάρτιο του 1992,[122] 28ο τον Μάρτιο του 1995, 29ο τον Μάρτιο του 1998, 30ο τον Μάρτιο του 2001, 31ο έκτακτο Καταστατικό Συνέδριο τον Νοέμβριο του 2002,[123] 32ο τον Μάρτιο του 2004, 33ο τον Μάρτιο του 2007, 34ο τον Μάρτιο του 2010) αλλά και των οργανώσεων-μελών της (ομοσπονδίες και εργατικά κέντρα).

Οι παραταξιακές διαμάχες για τη διαμόρφωση γραμμής και συσχετισμών δεν εξέλειψαν βέβαια, άρχισαν όμως να εντείνονται με την είσοδο της χώρας στην ΟΝΕ, αλλά και τη σταδιακή υιοθέτηση εκ μέρους της πλειοψηφίας τουλάχιστον της ΓΣΕΕ ενός πιο σύγχρονου μοντέλου συνδικαλιστικής δράσης. Σύμφωνα με αυτό, οι εργατικοί και κοινωνικοί αγώνες αφενός και οι διαδικασίες διαβούλευσης και κοινωνικού διαλόγου με το κράτος και τους εργοδότες αφετέρου θα πρέπει να συνυπάρχουν με στόχο να ασκείται επιρροή στις αποφάσεις αναφορικά με την οικονομική και την κοινωνική πολιτική, καθώς και την πολιτική που αφορά τις εργασιακές σχέσεις. Σταδιακά διαμορφώθηκε μια πλειοψηφική πολιτική εργασιακής ειρήνης, κοινωνικού διαλόγου και «κοινωνικού εταιρισμού» έναντι της συγκρουσιακής λογικής της ταξικής πάλης.[124]

Σημαντικό στοιχείο το οποίο συνέβαλε σε αυτή την ομαλότητα αλλά συνάμα ενίσχυσε και τις αντιλήψεις περί «μη συγκρουσιακής» πολιτικής ήταν η (με ευρεία διακομματική συναίνεση) ψήφιση του Ν. 1876/1990 περί

---

122. Στο συνέδριο αυτό η ΣΣΕΚ και τα εναπομείναντα στελέχη της επανέκαμψαν στην ΠΑΣΚΕ.

123. Η κύρια αντιπαράθεση κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου αφορούσε στην αλλαγή του τίτλου της ΓΣΕΕ σε Γενική Συνομοσπονδίας Εργαζομένων (αντί Εργατών) Ελλάδος, πρόταση της ΠΑΣΚΕ με την οποία συντάχθηκε και η ΔΑΚΕ με το σκεπτικό ότι ο όρος «εργαζόμενοι» ανταποκρίνεται καλύτερα στα νέα κοινωνικά δεδομένα. Σε αυτήν αντιτάχθηκε σθεναρά η Δημοκρατική Αγωνιστική Συνεργασία (ΔΑΣ)/ΠΑΜΕ (μετεξέλιξη της ΕΣΑΚ). Εντέλει, η πρόταση δεν πέρασε, διότι δεν έλαβε το 75%, όπως απαιτεί το Καταστατικό της ΓΣΕΕ. Άρθηκε επίσης ο περιορισμός της εκλογής για 2 θητείες των μελών της διοίκησης και ψηφίστηκε εκ νέου η θέση για συγχωνεύεις οργανώσεων, χωρίς βέβαια να προκύψει υπαρκτό αποτέλεσμα στη συνέχεια (Λιβιεράτος, 2009: 176-178).

124. Αρανίτου (2013: 158), Ζαμπαρλούκου (2014: 254-258), Μπιθυμήτρης και Κωτσονόπουλος (2018: 112-114), Κατσορίδας (2020: 154).

ελεύθερων συλλογικών διαπραγματεύσεων και η ίδρυση του ανεξάρτητου Οργανισμού Μεσολάβησης και Διαιτησίας (ΟΜΕΔ). Η αλλαγή του θεσμικού πλαισίου των συλλογικών διαπραγματεύσεων σηματοδότησε και χρονικά την είσοδο στην εποχή της προσπάθειας εξεύρεσης ευρύτερων συναινέσεων και διαλόγου στα ζητήματα οικονομικής, μισθολογικής και κοινωνικής πολιτικής και μάλιστα σε τριμερή βάση (συνδικάτα, εργοδότες, κυβέρνηση). Στην ίδια κατεύθυνση λειτούργησε και η ίδρυση το 1994, με τον Ν. 2234/1994, της Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής (ΟΚΕ) ως οργάνου κοινωνικού διαλόγου και διαβούλευσης στα πρότυπα της ευρωπαϊκής ΟΚΕ, με τριμερή σύνθεση και διαχωρισμό ως προς την εκπροσώπηση συμφερόντων (συνδικάτα, εργοδότες, λοιπές επαγγελματικές ομάδες).[125]

Αυτή η πορεία προς τον «εξευρωπαϊσμό» του συνδικαλιστικού κινήματος και η υποχώρηση της λογικής της «συνεχούς της ταξικής πάλης», όπως ήταν αναμενόμενο, συνάντησε την ισχυρή αντίθεση της ΔΑΣ, της συνδικαλιστικής παράταξης που συνδέεται με το ΚΚΕ. Η παράταξη αυτή τον Απρίλιο του 1999 προχώρησε στη δημιουργία ενός νέου –αντιπαραθετικού με την πλειοψηφία της ΓΣΕΕ– πόλου, του Πανεργατικού Αγωνιστικού Μετώπου (ΠΑΜΕ), στο οποίο εντάχθηκαν όλες οι ελεγχόμενες από τη ΔΑΣ συνδικαλιστικές οργανώσεις μαζί με άλλα συνδικάτα που κινούνταν στη σφαίρα επιρροής της.[126]

Το ΠΑΜΕ επέλεξε να μην αποχωρήσει από τη ΓΣΕΕ ή να ιδρύσει νέα Συνομοσπονδία με δικά του σωματεία και δικές του δευτεροβάθμιες οργανώσεις για μια σειρά από λόγους (αρνητική εμπειρία του παρελθόντος, όπως, π.χ., η μεσοπολεμική Ενωτική ΓΣΕΕ, συνδικαλιστική νομοθεσία και νομοθεσία συλλογικών διαπραγματεύσεων, που αποδίδουν μονοπωλιακό ρόλο στην εκπροσώπηση των εργατικών συμφερόντων στην υπάρχουσα ενιαία ΓΣΕΕ και στις «πλέον αντιπροσωπευτικές οργανώσεις» όσον αφορά την αρμοδιότητα σύναψης συλλογικών συμβάσεων εργασίας, οικονομικές επιχορηγήσεις

---

125. Ζαμπαρλούκου (2014: 254-258). Κομβικό σημείο του νέου μοντέλου υπήρξε το «Σύμφωνο εμπιστοσύνης κυβέρνησης & κοινωνικών εταίρων στην πορεία προς το 2000», που υπογράφτηκε το 1997 μεταξύ συνδικάτων, εργοδοτών και κυβέρνησης. Για το πλήρες κείμενο του Συμφώνου βλ. *Ενημέρωση* (1997).

126. Περισσότερα στο Μπιθυμήτρης και Κωτσονόπουλος (2018: 112-113) και Κατσορίδας (2020 σ. 154), καθώς και στην ιδρυτική διακήρυξη του ΠΑΜΕ (https://bit.ly/3Q4AuKh). Η ιδρυτική συνδιάσκεψη του ΠΑΜΕ πραγματοποιήθηκε τον Απρίλιο του 1999 με τη συμμετοχή 230 πρωτοβάθμιων σωματείων και 18 δευτεροβάθμιων οργανώσεων και με το σύνθημα «Παραμερίστε τις συμβιβασμένες συνδικαλιστικές ηγεσίες. Συντονιστείτε αγωνιστικά, ταξικά. Η εργατική τάξη στο προσκήνιο».

της Εργατικής Εστίας και πλέον του ΟΑΕΔ). Ωστόσο, μία εβδομάδα μετά την ιδρυτική του συνδιάσκεψη, το ΠΑΜΕ αποφάσισε να αποχωρήσει από το Προεδρείο της ΓΣΕΕ και από τη θέση του Γενικού Γραμματέα, που έως τότε κατείχε. Παρ' όλα αυτά, συνέχισε να συμμετέχει στα συνέδρια της ΓΣΕΕ και στις ψηφοφορίες για την εκλογή οργάνων.

Για έναν αντικειμενικό παρατηρητή, όλα τα παραπάνω δείχνουν ακόμα και σήμερα ότι η τυπική οργανωτική ενότητα του συνδικαλιστικού κινήματος δεν συμβαδίζει με την ενότητα στη δράση. Η ΓΣΕΕ, με το μεγάλο ιστορικό της φορτίο και τις βιωματικές εμπειρίες συγκρότησης και λειτουργία της, λειτουργεί μεν ως κορυφαία οργάνωση των μισθωτών, όμως με μεγάλες εσωτερικές κομματικές διαιρέσεις και ιδεολογικές συγκρούσεις, με συνεχιζόμενο οργανωτικό κατακερματισμό και μια άτυπη «συνδικαλιστική οργάνωση-ομπρέλα» (ΠΑΜΕ) στον ρόλο της συνδικαλιστικής αντιπολίτευσης, που διοργανώνει ξεχωριστές απεργιακές συγκεντρώσεις.

Σε γενικές γραμμές, η εικοσαετία 1990-2010 σηματοδοτεί επίσης μια πτωτική πορεία –σε αριθμό και ένταση– των απεργιακών κινητοποιήσεων, η οποία οφείλεται σε μια σειρά λόγους, όπως η μείωση της συνδικαλιστικής πυκνότητας (συμμετοχή στα συνδικάτα) και η αυξανόμενη επισφάλεια στην αγορά εργασίας με την υιοθέτηση και την εκτεταμένη εφαρμογή ελαστικών σχέσεων εργασίας αλλά και με τα υψηλά ποσοστά ανεργίας. Οι όποιες κινητοποιήσεις σε εργασιακούς χώρους είναι διάσπαρτες, ασυντόνιστες, αυθόρμητες, χωρίς κεντρική υποστήριξη από τις υπερκείμενες οργανώσεις και η συμμετοχή των εργαζομένων σε αυτές είναι συνήθως αναιμική. Εξαίρεση αποτελούν οι δύο μεγάλες πανεργατικές απεργίες της ΓΣΕΕ, το 2001, ενάντια στο «νομοσχέδιο Γιαννίτση» για το ασφαλιστικό, η μαζικότητα και η δυναμικότητα των οποίων ανάγκασε την κυβέρνηση να το αποσύρει, καθώς μάλιστα οι αντιδράσεις ξεπέρασαν τα όρια της μισθωτής εργασίας και εξαπλώθηκαν και στον χώρο των μικρομεσαίων επαγγελματιών και των αυτοαπασχολούμενων.[127]

Ένα ακόμη χαρακτηριστικό των τελευταίων είκοσι χρόνων είναι η έλλειψη κλάδου-πιλότου. Ενώ στον Μεσοπόλεμο στην πρωτοπορία των αγώνων του εργατικού κινήματος βρίσκονταν οι καπνεργάτες, στα πέτρινα χρόνια 1950-1967 οι οικοδόμοι και στην περίοδο της Μεταπολίτευσης (1974-1990) οι βιομηχανικοί εργάτες μαζί με τους οικοδόμους, εντούτοις από το 1990 και έπειτα δεν έχει υπάρξει κλάδος με την αντίστοιχη βαρύτητα.[128]

---

127. Κατσορίδας (2008: 139).

128. Κατσορίδας (2021).

Από τη μεγαλειώδη πανεργατική απεργία ενάντια στο ασφαλιστικό του Γιαννίτση στις 26/4/2001

Στα παραπάνω θα πρέπει να συνυπολογιστεί και το γεγονός ό,τι για μια σειρά λόγους, που δεν μπορούν να αναλυθούν εδώ, κατά τις προηγούμενες δεκαετίες οι ταξικές ταυτότητες υπήρξαν πολύ πιο σαφείς σε σχέση με την τελευταία εικοσαετία. Σε πολύ γενικές γραμμές, η διαφοροποίηση της σύνθεσης της εργατικής τάξης, οι μεγάλες αλλαγές στην παραγωγική διαδικασία, η προϊούσα «τριτογενοποίηση» της οικονομίας (οικονομία υπηρεσιών), σε συνδυασμό με τις τεχνολογικές εξελίξεις, την επισφάλεια της εργασίας και την υπερίσχυση του ατομικού έναντι του συλλογικού, είναι παράγοντες που διαμορφώνουν ένα έντονα αρνητικό περιβάλλον σε ό,τι αφορά την οργάνωση των εργαζομένων στα σωματεία.

4.4 2010 έως σήμερα: Η περίοδος της οικονομικής κρίσης και των Μνημονίων

Η χρεωκοπία της χώρας και η αυστηρή δημοσιονομική επιτήρηση που επιβλήθηκε από τους δανειστές, όπως αποτυπώθηκαν στα Μνημόνια και στα

μέτρα λιτότητας τα οποία λήφθηκαν σε όλα τα πεδία της οικονομίας και της κοινωνικής (συμπεριλαμβανομένης της εργασιακής) ζωής επί μία δεκαετία, αποτέλεσαν τραυματικό γεγονός για τους μισθωτούς αλλά και για την πλειονότητα της κοινωνίας ευρύτερα. Τραυματικό γεγονός ήταν και για τα συνδικάτα και την ίδια τη ΓΣΕΕ.

Στο πεδίο της εργασίας και μόνο, κατά την τριετία 2010-2012, απορρυθμίστηκε με καταιγιστικούς ρυθμούς και με τις εντολές των δανειστών το σύνολο σχεδόν της εργατικής νομοθεσίας στην κατεύθυνση της πλήρους ευελιξίας και της κατάργησης του προστατευτικού της χαρακτήρα,[129] για να συνεχιστεί –με διαφορετικό ρυθμό– και τα επόμενα έτη σε επιμέρους πτυχές της.

Η εξέλιξη αυτή δημιούργησε νέα κρίση στο εσωτερικό του συνδικαλιστικού κινήματος, το οποίο εκτός των άλλων απώλεσε και όλα τα θεσμικά εργαλεία παρέμβασής του στη διαμόρφωση των εργασιακών σχέσεων: απότομη και δραστική μείωση του κατώτατου μισθού κατά 22% και 32% για τους νέους το 2012 με νομοθετική παρέμβαση (ΠΥΣ 6/2012), απώλεια αρμοδιότητας καθορισμού του κατώτατου μισθού μέσω της Εθνικής Γενικής Συλλογικής Σύμβασης Εργασίας (ΕΓΣΣΕ), απορρύθμιση του θεσμικού πλαισίου των συλλογικών διαπραγματεύσεων στην κατεύθυνση της αποκέντρωσης από το κλαδικό στο επιχειρησιακό επίπεδο, παρεμβάσεις στην επεκτασιμότητα των κλαδικών συλλογικών συμβάσεων εργασίας, υπονόμευση του ρόλου του ΟΜΕΔ και της υποχρεωτικής Διαιτησίας, θεσμοθέτηση πλήρους και εκτεταμένης ευελιξίας στις ατομικές εργασιακές σχέσεις κ.λπ.

Παρά την έκρηξη των εργατικών και των κοινωνικών κινητοποιήσεων την περίοδο 2010-2012 αλλά και αργότερα έως το 2017, παρά την κήρυξη επανειλημμένως γενικών απεργιών από τη ΓΣΕΕ και τις μαζικές και πρωτοφανείς εργατικές και κοινωνικές διαμαρτυρίες και συγκεντρώσεις,[130] ακόμη και με τραγική κατάληξη (θάνατοι εργαζομένων έπειτα από εμπρησμό στο κατάστημα της τράπεζας MARFIN τον Μάιο του 2010), το μνημονιακό πλαίσιο εφαρμόστηκε τελικά στο σύνολό του από όλες τις κυβερνήσεις της περιόδου.

Η κρατική καταστολή με τη διάλυση των συγκεντρώσεων διαμαρτυρίας από την αστυνομία, οι προσαγωγές και οι συλλήψεις διαδηλωτών και συνδικαλιστών αποτέλεσαν σταθερό φαινόμενο και χρησιμοποιήθηκαν, αν και με

129. Κυριακούλιας (2012).

130. Βλ. Κατσορίδας (2018α).

Γενική Απεργία της ΓΣΕΕ ενάντια στις μνημονιακές πολιτικές με τη συμμετοχή της Γενικής Γραμματέα της Συνομοσπονδίας Ευρωπαϊκών Συνδικάτων Bernadette Segol, 20/2/2012

διαφορετική ένταση, από όλες τις κυβερνήσεις ανασύροντας από το παρελθόν το συλλογικό βίωμα της κρατικής καταστολής των εργατικών αγώνων.

Η κατάσταση αυτή ενέτεινε τις αντιθέσεις στο εσωτερικό του συνδικαλιστικού κινήματος, βασικό στοιχείο της οποίας ήταν η σταδιακή και οξυμμένη πολιτική αντιπαράθεση μεταξύ των συνδικαλιστικών παρατάξεων, εντός των οποίων υπήρξαν και σημαντικές ανακατατάξεις με τη δημιουργία νέων συνδικαλιστικών σχημάτων.[131] Αποκορύφωμα αυτής της νέας και οξείας εσωτερικής κρίσης στο συνδικαλιστικό κίνημα ήταν ουσιαστικά η διάλυση, δύο φορές, του 37ου Συνεδρίου της ΓΣΕΕ από το ΠΑΜΕ (Καλαμάτα 14/3/2019 και Ρόδος 3/4/2019).

---

131. Την περίοδο αυτή ιδρύθηκαν: α) το Ενωτικό Μέτωπο Εργατικών Ισχυρών Συνδικάτων (ΕΜΕΙΣ) από διαφωνούντες της ΠΑΣΚΕ τον Μάρτιο του 2013 ενόψει του 35ου Συνεδρίου της ΓΣΕΕ, β) το Μέτωπο Ταξικής Ανατροπής (ΜΕΤΑ) (ιδρύθηκε αρχικά ως Μαχητική Εργατοϋπαλληλική Ταξική Ανατροπή) τον Μάρτιο του 2014, ως διευρυμένη συνέχεια-μετεξέλιξη της Αυτόνομης Παρέμβασης που πρόσκειτο στον ΣΥΡΙΖΑ. Ωστόσο, το 2015 διασπάστηκε και δημιουργήθηκε σε επίπεδο ΓΣΕΕ η Ενωτική Αγωνιστική Κίνηση (ΕΑΚ). γ) Το 2017 συγκροτήθηκε η παράταξη «Ενότητα» από διαφωνούντες με τη ΔΑΚΕ συνδικαλιστές.

Επειδή, όμως, οι πρόσφατες αυτές εξελίξεις στο εσωτερικό του συνδικαλιστικού κινήματος δεν μπορούν να αποτυπωθούν με ψυχραιμία και αντικειμενικότητα, θα απαιτηθεί ένα βάθος χρόνου για να υπάρξει η ιστορική τους περιγραφή.

Το γεγονός όμως ότι το συνδικαλιστικό κίνημα της χώρας μας κλήθηκε –και καλείται ακόμα– να λειτουργήσει ανάμεσα στις συμπληγάδες πέτρες της κρατικής παρέμβασης και της ιδεολογίας το έχει σημαδέψει. Εάν δεν δούμε την αλληλοδιαπλοκή αυτών των δύο σημαντικών συνιστωσών, δεν θα μπορέσουμε να καταγράψουμε, να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε την ιστορική του διαδρομή και την κοινωνική του προσφορά.

Επίλογος

Αδιαμφισβήτητα, το συνδικαλιστικό κίνημα της χώρας μας διαδραμάτισε ιστορικά –και συνεχίζει να διαδραματίζει– έναν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην εκπροσώπηση των συμφερόντων της μισθωτής εργασίας στην κοινωνία γενικότερα και στη δημοκρατία.

Χρειάζεται όμως και το ίδιο θεσμικά, σε πιο συστηματική και επιστημονική βάση, με τη συμβολή παλαίμαχων συνδικαλιστικών στελεχών και ιστορικών, να αναδείξει την ιστορία του στη δημόσια σφαίρα. Να προβάλει τους διαχρονικούς αγώνες και την προσφορά του στην υπεράσπιση των συμφερόντων της εργατικής τάξης αλλά και την εν γένει προσφορά του στην κοινωνία, τη δημοκρατία, την κοινωνική δικαιοσύνη και την κοινωνική πρόοδο. Είναι μια προσφορά που έχει υποτιμηθεί, ιδίως τα πρόσφατα χρόνια της κρίσης και της ανατροπής των βεβαιοτήτων με τις οποίες επί δεκαετίες συμβιώσαμε. Τα συνδικάτα πρέπει να ξαναβρούν την κοινωνική τους νομιμοποίηση και θελκτικότητα, να ανακτήσουν την εμπιστοσύνη των εργαζομένων. Η ιστορία τους είναι ένα από τα μέσα που διαθέτουν.

Είναι απαραίτητο τα ίδια τα συνδικάτα να συγκεντρώσουν τα αρχεία τους, να τα ταξινομήσουν και να συγγράψουν συνολικά την ιστορία τους (σε εθνικό, τοπικό και κλαδικό επίπεδο). Να εξετάσουν αναλυτικά, κριτικά και

αυτοκριτικά την ιστορική τους διαδρομή, να αναστοχαστούν τις «ένδοξες» και «ηρωικές» τους στιγμές, αλλά και τις παθογένειες που απέκτησαν σε αυτή τη δύσκολη διαδρομή.

Τα ζητήματα των σχέσεων με το κράτος, της οργανωτικής τους δομής, της λειτουργίας τους, της έλλειψης αυτονομίας και της επίλυσης των εσωτερικών ιδεολογικοπολιτικών διαιρέσεων, που τα ταλανίζουν μέχρι σήμερα, θα πρέπει κάποια στιγμή να αντιμετωπιστούν με ειλικρίνεια.

Μέσω αυτής της διαδικασίας, το συνδικαλιστικό κίνημα θα καταφέρει να διατυπώσει, να καταγράψει και να κατοχυρώσει τη δική του ιδιαίτερη συλλογική συνείδηση και ταυτότητα, να επινοήσει και να διαμορφώσει στο παρόν και στο μέλλον τη δική του παράδοση αναδεικνύοντας την ίδια του την ιστορική πορεία με αντικειμενικότητα. Εντέλει, να πραγματευτεί με όρους δημόσιας ιστορίας τις βιωματικές και συχνά τραυματικές εμπειρίες του, κατοχυρώνοντας και διευρύνοντας τη νομιμοποίησή του στα μάτια του απλού κόσμου της δουλειάς και του αγώνα για επιβίωση.

Βιβλιογραφία

Αβδελά, Έφη (1995). «Η κοινωνική τάξη στη σύγχρονη ιστοριογραφία: Από το οικονομικό δεδομένο στην πολιτισμική κατασκευή», *Τα Ιστορικά*, 22, σ. 173-204.

Αβδελά, Έφη (2017). «Η μισθωτή εργασία ως προνομιακό πεδίο για τη συγκρότηση κοινωνικών κινημάτων στο Μεσοπόλεμο», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 8(1), σ. 83-99, doi:https://doi.org/10.12681/hpsa.15240.

Αγριαντώνη, Χριστίνα (2010). *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα*, Αθήνα: Κατάρτι.

Αθανασιάδης, Χάρης (1999). *Η Διδασκαλική Ομοσπονδία Ελλάδος στο μεσοπόλεμο (1918-1936)*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

Αθανασιάδης, Χάρης (2022). *Ιστορία και συνδικάτα. Σωματεία και Ιστορία*, «Θεματικά Εργαστήρια», 1 (Μάρτιος), Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Αλεξάτος, Γιώργος (2008). *Ιστορικό λεξικό του ελληνικού εργατικού κινήματος*, Αθήνα: Γειτονιές του Κόσμου.

Αλεξάτος, Γιώργος (2015). *Η εργατική τάξη στην Ελλάδα: Από την πρώτη συγκρότηση στους ταξικούς αγώνες του Μεσοπολέμου*, 2η έκδ., Αθήνα: Κουκκίδα.

Αλεξάτος, Γιώργος (2017). «Εργατική τάξη και εργατικό κίνημα στα χρόνια της στρατιωτικής δικτατορίας 1967-1974», https://bit.ly/3rRCZGq.

Αρανίτου, Βάλια (2013). *Κοινωνικός Διάλογος και εργοδοτικές οργανώσεις: Από τη συνεργασία των κοινωνικών εταίρων στην ηγεμονία των αγορών*, Αθήνα: Σαββάλας.

Ασημακόπουλος, Βασίλης (2021). «Η ελληνική εργατική νομοθεσία: Από τη θεσμοποίηση της συλλογικής εργατικής ταυτότητας στον εργαζόμενο ως απομονωμένο άτομο», *Θέσεις*, 156 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος).

Βαμιεδάκης, Στέφανος (2016). «Το εργατικό κίνημα στη συγκυρία της Μεταπολίτευσης 1974-1975», στο Καραμανωλάκης, Βαγγέλης, Νικολακόπουλος, Ηλίας και Σακελλαρόπουλος, Τάσος (επιμ.), *Η Μεταπολίτευση '74-'75: Στιγμές μιας μετάβασης*, Αθήνα: Θεμέλιο.

Βερναδάκης, Χριστόφορος και Μαυρής, Γιάννης (1987). «Τα κοινωνικά μπλοκ και οι σχέσεις εκπροσώπησης στη σύγχρονη ελληνική ιστορία. Μέρος Β'», *Θέσεις*, 21 (Οκτώβριος-Δεκέμβριος).

Γιάννος, Βαγγέλης (1994). *Το συνδικαλιστικό κίνημα μετά τη μεταπολίτευση*, Αθήνα, ιδιωτική έκδοση.

Γκίκας, Αναστάσης Ι. (2013). *Από την πείρα του κινήματος των οικοδόμων στην Ελλάδα,* Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

Γκούτος, Χαρίλαος (1988). *Ο συνδικαλισμός στο ελληνικό κράτος 1834-1914: Επίσημο και ζωντανό συνδικαλιστικό δίκαιο – συνδικαλιστική κίνηση*, τόμ. Α', Αθήνα: Εκδόσεις Ε.Ε.Ε. Δελτίον Εργατικής Νομοθεσίας.

Γουρλάς, Νίκος (2014). «Σημειώσεις για τους εργατικούς ταξικούς αγώνες στη Μεταπολίτευση 1974-1981», αναδημοσίευση από *Ουτοπία*, 105 (Αφιέρωμα για την εργατική τάξη), https://www.kommon.gr/ergatiko-kinima/item/776-simeioseis-gia-tous-ergatikoys-taksikoys-agones-sti-metapolitefsi-1974-1981-anadimosiefsi.

Δερτιλής, Γιώργος Β. (1984). *Ελληνική οικονομία (1830-1910) και βιομηχανική επανάσταση*, Αθήνα: Σάκκουλα.

Δουκούρη, Γεωργία (2019). «Οι αγώνες των βιομηχανικών εργατών της μεταπολίτευσης», *Τετράδια Μαρξισμού*, 9 (Άνοιξη), https://bit.ly/3PM4IWI.

Ενημέρωση (1997). «Κοινωνικός Διάλογος: Ανάπτυξη – Ανταγωνιστικότητα – Απασχόληση. "Σύμφωνο εμπιστοσύνης κυβέρνησης και κοινωνικών εταίρων στην πορεία προς το 2000"», 31 (Δεκέμβριος), Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, https://bit.ly/46hx3pm.

Εργατοϋπαλληλικό Κέντρο Δράμας (2019). *1935-2015. 80 χρόνια Εργατοϋπαλληλικό Κέντρο Δράμας: Ανασκαλεύοντας την ιστορία μέσα από τα αρχεία και*

τους ανθρώπους του, συγγραφή: Αθηνά Χαραλαμπόγλου, συγγραφή 6ου κεφαλαίου – διορθώσεις: Μαρία Παπαστυλιανού, Δράμα: Εργατοϋπαλληλικό Κέντρο Δράμας.

Εργατοϋπαλληλικό Κέντρο Φλώρινας (2016). *1941-2016. 75 χρόνια αγώνων και προσφοράς στην κοινωνία*, έρευνα, καταγραφή, επιμέλεια: Γιώργος Περιβολάρης, Φλώρινα: Εργατοϋπαλληλικό Κέντρο Φλώρινας.

ΕΣΑΚ-Σ (1986). *ΓΣΕΕ 1985: Το πραξικόπημα*, Αθήνα.

Ζαμπαρλούκου, Στέλλα (1996). «Συνδικαλιστικό κίνημα και κρατικός παρεμβατισμός στη μεταπολιτευτική Ελλάδα: Μια συγκριτική προσέγγιση», στο Λυριντζής, Χρήστος, Νικολακόπουλος, Ηλίας και Σωτηρόπουλος, Δημήτρης (επιμ.), *Κοινωνία και πολιτική: Όψεις της Γ΄ Ελληνικής Δημοκρατίας, 1974-1994*, Αθήνα: Θεμέλιο, σ. 91-118.

Ζαμπαρλούκου, Στέλλα (1997). *Κράτος και εργατικός συνδικαλισμός στην Ελλάδα 1936-1990*, Αθήνα: Σάκκουλα.

Ζαμπαρλούκου, Στέλλα (2014). «Ο κοινωνικός διάλογος και οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας πριν και μετά την κρίση», στο Ζαμπαρλούκου, Στέλλα και Κούση, Μαρία (επιμ.), *Κοινωνικές όψεις της κρίσης στην Ελλάδα*, Αθήνα: Πεδίο, σ. 247-272.

Ηλιού, Φίλιππος (1976). «Οι ιδεολογικές χρήσεις της ιστορίας: Σχόλιο στη συζήτηση Κορδάτου και Ζεύγου», *Αντί*, 46, 29 Μαΐου, σ. 31-34.

Ιωαννίδης, Στέφανος (2019). *Το κίνημα των εργοστασιακών επιτροπών*, Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Ιωάννου, Χρήστος Α. (1989). *Μισθωτή απασχόληση και συνδικαλισμός στην Ελλάδα,* Αθήνα: Εκδόσεις Μεσογειακών Μελετών.

Καλούσης, Ακρίτας (2018). *Η δράση του Συλλόγου Υπαλλήλων Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος (ΣΥΕΤΕ) την περίοδο της Κατοχής – Αντίστασης και την περίοδο των Δεκεμβριανών*, Αθήνα: Πρόταση Προοπτικής.

Καναβάρος, Τάκης (1983). «Σημειώσεις για τη στάση της Αριστεράς απέναντι στο εργατικό κίνημα (1974-1981)», *Θέσεις*, 2 (Ιανουάριος-Μάρτιος).

Κατσανέβας, Θόδωρος (1984). *Το σύγχρονο συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα,* Αθήνα: Λιβάνης – Νέα Σύνορα.

Κατσορίδας, Δημήτρης Α. (2008). *Βασικοί σταθμοί του εργατικού-συνδικαλιστικού κινήματος στην Ελλάδα 1870-2001*, Αθήνα: ΑΡΙΣΤΟΣ/ΓΣΕΕ.

Κατσορίδας, Δημήτρης Α. (2015). «Εργατικό κίνημα και συνδικαλιστική δράση στη Θεσ-

σαλονίκη στις αρχές του 20ού αιώνα (1900-1912). Το παράδειγμα της Φεντερασιόν: Συμπεράσματα και διδάγματα για τη δράση των συνδικάτων σήμερα», Κείμενο Πολιτικής 9 (Αύγουστος), Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, https://bit.ly/45jLKH5.

Κατσορίδας, Δημήτρης Α. (2016). *Εργατικός Έλεγχος – Κοινωνικοποίηση – Αυτοδιαχείριση*, Αθήνα: Οι Εκδόσεις των Συναδέλφων.

Κατσορίδας, Δημήτρης Α. (2018α) (επιμ.). *Το απεργιακό φαινόμενο στην Ελλάδα: Καταγραφή των απεργιών κατά την περίοδο 2011-2017*, Μελέτες/Τεκμηρίωση 48, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, Αθήνα.

Κατσορίδας, Δημήτρης Α. (2018β). «100 χρόνια συνδικάτα: Βασικοί σταθμοί του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα», *Ενημέρωση*, 244 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος), Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, Αθήνα.

Κατσορίδας, Δημήτρης Α. (2020). *Το εργατικό ζήτημα. Η σύνθεση της εργατικής τάξης στην Ελλάδα και η συνδικαλιστική της εκπροσώπηση*, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ, Αθήνα.

Κατσορίδας, Δημήτρης Α. (2021). «Κλάδοι αιχμής στην ιστορική πορεία του εργατικού κινήματος: Σκέψεις για το σήμερα», https://commune.org.gr/kladoi-aichmis-stin-istoriki-poreia-tou-ergatikou-kinimatos-skepseis-gia-to-simera/.

Κέντρο Μαρξιστικών Ερευνών (1989). *Η σοσιαλιστική οργάνωση Φεντερασιόν Θεσσαλονίκης 1909-1918: Ζητήματα γύρω από τη δράση της*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

Καρακιουλάφη, Χριστίνα (2012). *Εργασιακές Σχέσεις: Θεωρητικές προσεγγίσεις και εμπειρικά ζητήματα*, Αθήνα: Παπαζήσης.

Κιούκιας, Δημήτρης Κ. (1994). *Οργάνωση συμφερόντων στην Ελλάδα: Ενσωμάτωση και πρόσβαση στο κράτος σε συγκριτική προοπτική,* Αθήνα: Εξάντας.

Κορδάτος, Γιάννης (1972). *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος*, Γ' έκδ., Αθήνα: Μπουκουμάνη.

Κουζής, Γιάννης (2007). *Τα χαρακτηριστικά του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος: Αποκλίσεις και συγκλίσεις με τον ευρωπαϊκό χώρο*, Αθήνα: Gutenberg.

Κουκουλές, Γιώργος (1983). *Για μια ιστορία του συνδικαλιστικού κινήματος*, Αθήνα: Οδυσσέας.

Κουκουλές, Γιώργος (1984). *Ελληνικά συνδικάτα: Οικονομική αυτοδυναμία και εξάρτηση 1938-1984*, Αθήνα: Οδυσσέας.

Κουκουλές, Γιώργος (1986). «70 χρόνια πρόσφατης συνδικαλιστικής ιστορίας», *Συνδικαλιστική Επιθεώρηση*, 45-46.

Κουκουλές, Γιώργος (1989). «Ο σιδηρούς νόμος του διορισμού προσωρινής διοίκησης στη ΓΣΕΕ», *Συνδικαλιστική Επιθεώρηση*, 55-56.

Κουκουλές, Γιώργος (1995). *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα και οι ξένες επεμβάσεις (1944-1948)*, Αθήνα: Οδυσσέας.

Κουκουλές, Γιώργος (1997). «Αναδρομή σε ένα αμφιλεγόμενο παρελθόν», στο Κασιμάτη, Κούλα (επιμ.), *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα στο τέλος του 20ού αιώνα*, Αθήνα: Gutenberg.

Κουκουλές, Γιώργος (2000). *Το εργατικό κίνημα και ο μύθος του Σίσυφου (1964-1966)*, Αθήνα: Οδυσσέας.

Κουκουλές, Γιώργος και Τζανετάκος, Βασίλης (1986). *Συνδικαλιστικό κίνημα 1981-1986: Η μεγάλη ευκαιρία που χάθηκε*, Αθήνα: Οδυσσέας.

Koumandaraki, Anna (1996). *Labour Identity in the Semi-Periphery: The Case of the Greek Trade Union Movement*, University of Essex.

Koumandaraki, Anna (2012). "The greek trade union movement in controversy: Against a state-centred approach in labour movement theory", *International Journal on Strikes and Social Conflicts*, I(1), June.

Κυπριανός, Παντελής (1995). «Για τις συλλογικές πρακτικές στη μεταδικτατορική Ελλάδα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 87, σ. 28-60, https://doi.org/10.12681/grsr.672.

Κυριακόπουλος, Περικλής (χ.χ.). *Το εργατικό πρόβλημα στην Ελλάδα στα πρώτα μεταδικτατορικά χρόνια*, Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος.

Κυριακούλιας, Παναγιώτης (2012), «Οι εργασιακές σχέσεις μετά το Μνημόνιο: Πανόραμα της μεταρρύθμισης της εργατικής νομοθεσίας 2010-2012», Άρθρα και Μελέτες 2/2012, Αθήνα: Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού (ΕΙΕΑΔ), https://www.eiead.gr/publications/docs/EIEAD_arthra_kai_meletes_2-2012.pdf.

Κωστής, Κώστας (2014). *Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας: Η διαμόρφωση του ελληνικού κράτους, 18ος-21ος αιώνας*, 4η έκδ., Αθήνα: Πόλις.

Λεοντίδου, Λίλα (1986). «Αναζητώντας τη χαμένη εργασία: Η κοινωνιολογία των πόλεων στη μεταπολεμική Ελλάδα», *The Greek Review of Social Research*, 60, σ. 72-109, https://doi.org/10.12681/grsr.905.

Λέτσα, Ματίνα (χ.χ.). *Εργατικοί αγώνες στην περίοδο της Δικτατορίας*, Αθήνα: Αφοί Τολίδη.

Λιαδάκης, Σταμάτιος (2014). *Η βιομηχανία και το εργατικό κίνημα στον Πειραιά του Μεσοπολέμου*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα.

Λιάκος, Αντώνης (1985). *Η Σοσιαλιστική Εργατική Ομοσπονδία Θεσσαλονίκης (Φεντερασιόν) και η σοσιαλιστική νεολαία: Τα καταστατικά τους*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

Λιάκος, Αντώνης (1987). «Η αλληλεξάρτηση πολιτικών και μεθοδολογικών προσεγγίσεων στην ιστορία του εργατικού κινήματος», *Μνήμων*, 11, σ. 247-254, doi: https://doi.org/10.12681/mnimon.608.

Λιάκος, Αντώνης (1988). «Η ιστοριογραφία του εργατικού κινήματος: Σημειώσεις για μια επισκόπηση», *Σύγχρονα Θέματα*, 35-36-37, σ. 161-170, Αθήνα, http://pandemos.panteion.gr/index.php?op=record&lang=el&pid=iid:8496.

Λιάκος, Αντώνης (1993). *Εργασία και πολιτική στο μεσοπόλεμο. Το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάδυση των κοινωνικών θεσμών*, Αθήνα: Εμπορική Τράπεζα.

Λιάκος, Αντώνης (2008). «Η κοινωνική πολιτική της 4ης Αυγούστου», *Το Βήμα* (25 Νοεμβρίου), https://www.tovima.gr/2008/11/25/opinions/i-koinwniki-politiki-tis-4is-aygoystoy/.

Λιάκος, Αντώνης (2012). «Πόλεμοι για την ιστορία. Σημειώσεις επί του πεδίου», στο Παπαδημητρίου, Δέσποινα και Σεφεριάδης, Σεραφείμ (επιμ.), *Αθέατες όψεις της Ιστορίας. Κείμενα αφιερωμένα στο Γιάνη Γιαννουλόπουλο*, Α΄ εκδ., Αθήνα: Ασίνη.

Λιβιεράτος, Δημήτρης (1976). *Το ελληνικό εργατικό κίνημα 1918-1923*, Αθήνα: Καρανάση.

Λιβιεράτος, Δημήτρης (1985). *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1923-27*), Αθήνα: Κομμούνα.

Λιβιεράτος, Δημήτρης (1987). *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1927-31),* Αθήνα: Κομμούνα.

Λιβιεράτος, Δημήτρης (1994). *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1932-36),* Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις.

Λιβιεράτος, Δημήτρης (2003). *Η κίνηση των 115. Κοινωνικοί αγώνες 1962-1967,* Αθήνα: Προσκήνιο.

Λιβιεράτος, Δημήτρης (2006). *Μεγάλες ώρες της εργατικής τάξης: ΕΚΑ 1910-1916, ΕΕΑΜ 1941, ΕΡΓΑΣ*, Αθήνα: Προσκήνιο

Λιβιεράτος, Δημήτρης (2009). *90 χρόνια ΓΣΕΕ*, Αρχείο Ιστορίας Συνδικάτων (ΑΡΙΣΤΟΣ) Αθήνα.

Λουκάς, Στέφανος (2001). "Η δράση του ΚΚΕ στο εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα", *Ριζοσπάστης* (18 Νοεμβρίου), https://www.rizospastis.gr/story.do?id=1033904.

Μαραγκουδάκης, Κώστας (1988). «Συνεργασία συνδικαλιστικών οργανώσεων», στο Χατζηβασιλείου, Ορέστης (1988), *Συνδικαλισμός και κοινωνική αντίδραση (1947-1987)*, σ. 61-66. Αθήνα: Οδυσσέας.

Μαυρίκος, Γιώργος (2018). *Το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα 1918-1948: Δύο γραμμές σε διαρκή αντιπαράθεση*, 4η έκδ., Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

Μαυρογορδάτος, Γιώργος Θ. (1988). *Μεταξύ Πιτυοκάμπτη και Προκρούστη: Οι επαγγελματικές οργανώσεις στη σημερινή Ελλάδα*, Αθήνα: Οδυσσέας.

Μαυρογορδάτος, Γιώργος Θ. και Χατζηιωσήφ, Χρήστος (επιμ.) (1988). *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Μοσκώφ, Κωστής (1978). *Θεσσαλονίκη. Τομή της μεταπρατικής πόλης,* Αθήνα: Στοχαστής.

Μοσκώφ, Κωστής (1988). *Εισαγωγικά στην ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης: Η διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*, 3η έκδ., Αθήνα: Καστανιώτης.

Μουδόπουλος, Σταύρος (1988). «Ο νόμος 281/1914 για τα επαγγελματικά σωματεία και η επίδρασή του στην εξέλιξη του συνδικαλιστικού κινήματος», στο Μαυρογορδάτος, Γιώργος Θ. και Χατζηιωσήφ, Χρήστος (επιμ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.

Μουζέλης, Νίκος (1987). *Κοινοβουλευτισμός και εκβιομηχάνιση στην ημι-περιφέρεια: Ελλάδα, Βαλκάνια, Λατινική Αμερική*, Αθήνα: Θεμέλιο.

Μπακάλη, Γεωργία (2014). *Χειραγώγηση και ριζοσπαστικοποίηση: Το καπνεργατικό ζήτημα στην ανατολική Μακεδονία (1919-1936)*, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Μπατίκας, Κώστας (1994). *Συνδικάτα και πολιτική,* Αθήνα: Εργοεκδοτική.

Μπαχάρας, Δημήτρης (2011). «Μελετώντας της απαρχές του αντικομμουνισμού. Τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1920 στην Ελλάδα», *Μνήμων*, 29, σ. 175-198, https://doi.org/10.12681/mnimon.10.

Μπενάκης, Θεόδωρος (1985). «Για μερικές ανακρίβειες στην ιστορία του εργατικού κινήματος», *Στοχαστής*, 12, https://bit.ly/46LfI8B.

Μπεναρόγια, Αβραάμ (1986). *Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού προλεταριάτου,* Αθήνα: Κομμούνα.

Μπέτας, Θανάσης (2008). «Συνδικαλισμός και εργατική διαμαρτυρία στο μεταπολεμικό Βόλο», *Εν Βόλω,* 30 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος), σ. 68-75.

Μπιθυμήτρης, Γιώργος (2015). «Σύγχρονο συνδικαλιστικό κίνημα: Ιδεολογία, πολιτικές, οργάνωση, θεσμοί», Σημειώσεις για το μάθημα «Σύγχρονο συνδικαλιστικό κίνημα: Ιδεολογία, πολιτικές, οργάνωση, θεσμοί», Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα, https://bit.ly/3PTAV93.

Μπιθυμήτρης, Γιώργος (2017). «Από τον "εξευρωπαϊσμό από τα πάνω" στον "αποευρωπαϊσμό από τα κάτω"; Όψεις της σχέσης συνδικαλιστικού κινήματος και Ευρωπαϊκής Ένωσης», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 38, σ. 88-119, http://dx.doi.org/10.12681/hpsa.14527.

Μπιθυμήτρης, Γιώργος και Κωτσονόπουλος, Λουδοβίκος (2018). «Μετασχηματισμοί του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος από τη μεταπολίτευση μέχρι την κρίση: Συνέχειες και ρήξεις», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 44 (1), σ. 99-122, http://dx.doi.org/10.12681/hpsa.15923.

Νούτσος, Παναγιώτης (επιμ.) (1994). *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974, Δεύτερος τόμος, Πρώτο Μέρος: Ιδέες και κινήσεις για την οικονομική και πολιτική οργάνωση της εργατικής τάξης (1907-1925) – Από το κοινωνικόν μας ζήτημα στην ιδρυτική γενιά του ΣΕΚΕ*, Αθήνα: Γνώση.

ΟΤΟΕ (2005). *1995-2005. 50 χρόνια ΟΤΟΕ*, Αθήνα.

Παλαιολόγος, Νίκος (2006). *Εργασία και συνδικάτα στον 21ο αιώνα*, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, Αθήνα.

Παλούκης, Κώστας (2022). «Το συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα μέσα από το έργο του Γιώργου Κουκουλέ», Εισήγηση στην επιστημονική ημερίδα του Δικτύου για την Εργασία και το Εργατικό Κίνημα με τίτλο: «Νέες έρευνες στην ιστορία και την κοινωνιολογία της εργασίας» στη μνήμη του Γιώργου Κουκουλέ, 20 Μαΐου, Αθήνα.

Παντελόγλου, Γρηγόρης Ε. (2020). *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα στην Κατοχή και στον Εμφύλιο*: *Οι παραμορφωτικές συλλογικές συνειδήσεις της κοινωνικής μας ιστορίας στη δεκαετία του 1940*, Αθήνα: Οσελότος.

Παπαστεφανάκη, Λήδα (2002). *«Άνδρες, γυναίκες, παίδες και παιδίσκαι…» Εργασία και τεχνολογία στην ελληνική κλωστοϋφαντουργία: Η βιομηχανία Ρετσίνα στον Πειραιά (1872-1940)*, Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Παπαστεφανάκη, Λήδα (2009). *Εργασία, τεχνολογία και φύλο στην ελληνική βιομηχανία: Η κλωστοϋφαντουργία του Πειραιά (1870-1940),* Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Παπαστεφανάκη, Λήδα, Παλούκης, Κώστας και Ποταμιάνος, Νίκος (2016). «Το ελληνικό Δίκτυο για την Ιστορία της Εργασίας και του Εργατικού Κινήματος: Ελληνικές και ευρωπαϊκές αλληλεπιδράσεις», *Αρχειοτάξιο*, 18 (Νοέμβριος), σ. 218-222.

Σαλίμπα, Ζιζή (2018). «Η άνοιξη του συνδικαλιστικού κινήματος», *Εφημερίδα των Συντακτών*, 24 Ιουνίου, https://www.efsyn.gr/nisides/155056_i-anoixi-toy-syndikalistikoy-kinimatos.

Σεφερειάδης, Σεραφείμ (1995). «Για τη συγκρότηση της εργατικής τάξης στην Ελλάδα (1870-1936): Μερικοί προβληματισμοί πάνω σε ένα παλιό θέμα», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 6 (Νοέμβριος).

Σεφεριάδης, Σεραφείμ (2004). «Συγκριτική πολιτική: Εργατικά κινήματα στην Ευρώπη και στην Ελλάδα», Σημειώσεις για το μάθημα «Συγκριτική Πολιτική ΙΙ», Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα, https://bit.ly/3FfBXr0.

Σεφεριάδης, Σεραφείμ (2017α). «Η κρυφή γοητεία της ιδεολογίας. Αντι-θεωρητισμός και εκλεκτικισμός στη μελέτη του εργατικού κινήματος», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 8(1), σ. 191-217, https://doi.org/10.12681/hpsa.15245.

Σεφεριάδης, Σεραφείμ (2017β). «Διεκδικητικό κίνημα και πολιτική: Ο ελληνικός συνδικαλισμός πριν από τη δικτατορία (1962-1967)», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 12, σ. 5-34. https://doi.org/10.12681/hpsa.15125.

Σεφεριάδης, Σεραφείμ (2022). «Γνωστά-άγνωστα περιεχόμενα πολιτικής: Κομμουνιστικές μεταλλαγές και ελληνικό εργατικό κίνημα στον Μεσοπόλεμο», https://commune.org.gr/gnosta-agnosta-periechomena-politikis-kommounistikes-metallages-kai-elliniko-ergatiko-kinima-ston-mesopolemo/.

Schmitter, Philippe C. (1979). "Still the century of corporatism?", in Schmitter, Philippe C. and Lehmbruch, Gerhard (eds), *Trends toward corporatist intermediation,* London: Sage Publications, σ. 7-52.

Συνοδινός, Ζήσιμος Χ. (2020). *Σύλλογος Υπαλλήλων Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος: Ιστορικό Χρονολόγιο. Ο τραπεζικός συνδικαλισμός μέσα από την πορεία του κορυφαίου σωματείου του*, Αθήνα: Σύλλογος Υπαλλήλων Εθνικής Τράπεζας Ελλάδος (ΣΥΕΤΕ).

Τζεκίνης, Χρήστος (1987). *Το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα, 1870-1987*, Αθήνα: Γαλαίος.

Τσακίρης, Θανάσης (2020). «Εργατικοί αγώνες: Η δεκαετία 1950-1960», http://tsakthan.blogspot.com/2020/05/1950-1960.html.

Τσίρος, Νικόλαος (2013). *Η νομοθεσία του Ελευθέριου Βενιζέλου κατά την περίοδο 1911-1920*, Αθήνα: Παπαζήση.

Τσοκόπουλος, Βάσιας (1984). *Πειραιάς, 1835-1870: Εισαγωγή στην ιστορία του ελληνικού Μάντσεστερ,* Αθήνα: Καστανιώτη.

Χατζηβασιλείου, Ορέστης (1988). *Συνδικαλισμός και κοινωνική αντίδραση (1947-1987)*, Αθήνα: Οδυσσέας.

Βιογραφικά στοιχεία βασικών προσώπων

Γιαννιός Νίκος (1885-1958)

Ηγετική μορφή του ελληνικού σοσιαλιστικού κινήματος. Γεννήθηκε στην Άνδρο το 1885. Σπούδασε στη Μεγάλη του Γένους Σχολή στην Κωνσταντινούπολη και στο Παρίσι. Το 1910 εγκαταστάθηκε στην Αθήνα και έγινε γραμματέας του Συνδέσμου των Εργατικών Τάξεων και αρχισυντάκτης της *Έρευνας*. Ύστερα από λίγο διέκοψε τη συνεργασία του με τον Δρακούλη και τον Μάιο 1911 ίδρυσε το Σοσιαλιστικό Κέντρο Αθηνών. Το 1915 εξέδωσε το περιοδικό *Σοσιαλιστικά φύλλα* και την εφημερίδα *Σοσιαλισμός*. Το 1917-1918 ήταν αρχισυντάκτης του *Ριζοσπάστη* και συμμετείχε στις διαδικασίες συγκρότησης σοσιαλιστικού κόμματος. Από το 1915 είχε διαφωνήσει με τον αντιπολεμικό προσανατολισμό της πλειοψηφίας των Ελλήνων σοσιαλιστών και αποχώρησε από τις διαδικασίες του ιδρυτικού Συνεδρίου του ΣΕΚΕ το 1918. Την περίοδο 1919-1920 εξέδιδε την εφημερίδα *Κοινωνία* και με τη μικρή ομάδα των οπαδών του στήριξε τη διασπαστική αντικομμουνιστική διοίκηση της ΓΣΕΕ του Πειραιά. Η ομάδα του εμφανίστηκε ως Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδας, αναγνωρίστηκε από τη Σοσιαλιστική Διεθνή, τάχθηκε υπέρ του κινήματος του Πλαστήρα το 1922 και στις εκλογές του 1923 και του 1926

συνεργάστηκε με τη Δημοκρατική Ένωση του Αλέξανδρου Παπαναστασίου. Το 1928 συμμετείχε στην προσπάθεια ίδρυσης του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδας και άρχισε να εκδίδει το περιοδικό *Σοσιαλιστική Ζωή*. Συμμετείχε στην ίδρυση του Σοσιαλιστικού Κόμματος Ελλάδας (ΣΚΕ) το 1931, αλλά διαφώνησε με τον μαρξιστικό προσανατολισμό του και τον Νοέμβριο του 1932 παραιτήθηκε από την τριμελή γραμματεία. Η ομάδα του Γιαννιού, παρά το μικρό της μέγεθος, διατηρούσε, κυρίως χάρη στον αντικομμουνιστικό προσανατολισμό της, προνομιακές σχέσεις με τη Σοσιαλιστική Διεθνή. Από την περίοδο της δικτατορίας Μεταξά ο Γιαννιός αποκόπηκε πλήρως από τον σοσιαλιστικό χώρο και μεταπολεμικά συνδέθηκε με το Κόμμα των Φιλελευθέρων. Πέθανε το 1958. Μεταξύ άλλων έγραψε τα βιβλία *Σοσιαλισμός του κράτους, Η εργατική νομοθεσία της Ελλάδος, Δημοτικισμός και σοσιαλισμός, Το εργατικό ζήτημα της Ελλάδος, Το κομμουνιστικό κίνημα του 1944-45*. *Πηγή: Αλεξάτος (2008: 88)*

Γονής Ελευθέριος (1903-1973)

Δικηγόρος και συνεργάτης του Φώτη Μακρή. Εξελέγη βουλευτής Αττικοβοιωτίας με το Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων στις εκλογές του 1946 και βουλευτής Αθηνών το 1951 και το 1952 με τον Ελληνικό Συναγερμό. Για πρώτη φορά ανέλαβε υπουργός Εργασίας στην κυβέρνηση Σοφούλη από τις 20/1 έως τις 14/4/1949. Στην κυβέρνηση Παπάγου ανέλαβε εκ νέου υπουργός Εργασίας από τις 19/11/1952 έως τις 15/11/1954. Το 1954 υπό την καθοδήγησή του ιδρύθηκε η νέα ΓΣΕΕ ως αντίβαρο στη ΓΣΕΕ του Μακρή.

Δημητράτος Αριστείδης (1902-1989)

Υπήρξε αρχικά μέλος του ΣΕΚΕ και της ΟΚΝΕ. Το 1924 ανέλαβε Γραμματέας του Εργατικού Κέντρου Θεσσαλονίκης και από το 1929 έως το 1934 υπήρξε γενικός γραμματέας της ΓΣΕΕ. Κατά τη δικτατορία του Μεταξά ανέλαβε το νεοϊδρυθέν Υφυπουργείο Εργασίας και ταυτόχρονα έγινε γενικός γραμματέας της ΓΣΕΕ, οπότε και του αποδόθηκε ο τίτλος «εργάτης-υπουργός». Στα χρόνια της Κατοχής ακολούθησε την ελληνική κυβέρνηση στο Κάιρο. Επέστρεψε με την Απελευθέρωση και επιδίωξε εκ νέου να αναμειχθεί στα εσωτερικά της

ΓΣΕΕ. Από το 1956 έως το 1961 διετέλεσε υπουργός Εργασίας επί κυβερνήσεων ΕΡΕ και Κωνσταντίνου Καραμανλή. *Πηγή: Αλεξάτος (2008: 99-100)*

Θεοδώρου Δημήτρης

Υπήρξε συνδικαλιστής από τα χρόνια της κατοχής και κατηγορήθηκε για συνεργασία με τις δωσιλογικές κυβερνήσεις. Γνωστός αντικομμουνιστής, διετέλεσε πρόεδρος του Εργατικού Κέντρου Θεσσαλονίκης από το 1950 ως το 1969. Μετά το 1958 συγκρούστηκε με τον Φώτη Μακρή, από ακόμα περισσότερο συντηρητική και αντικομμουνιστική θέση, αλλά και συνεργάστηκε μαζί του στη ΓΣΕΕ. Ήταν επικεφαλής της Επιτροπής Οργανώσεων Δημοκρατικής Λειτουργίας (ΕΟΔΛ) της ΓΣΕΕ. Η ΕΟΔΛ είχε επιρροή σε ορισμένα εργατικά κέντρα και ομοσπονδίες ιδίως στη Βόρεια Ελλάδα. Οι πρακτικές των Μακρή και Θεοδώρου παρήγαγαν τον όρο «μακρηθεοδωρισμός», που εκφράζει τη μετεμφυλιακή κυριαρχία των «εργατοπατέρων», δηλαδή των επαγγελματιών αντικομμουνιστών συνδικαλιστών στο συνδικαλιστικό κίνημα. *Πηγή: Κουκουλές (2000: 15-16) και Αλεξάτος (2008: 197)*

Θέος Κώστας (1896-1958)

Κεντρικό συνδικαλιστικό στέλεχος του ΚΚΕ. Γεννήθηκε το 1896 στο Κατηχώρι Μαγνησίας. Εργάστηκε ως καπνεργάτης και αναδείχτηκε συνδικαλιστικό στέλεχος. Υπήρξε μέλος της Σοσιαλιστικής Νεολαίας Βόλου και του ΣΕΚΕ από την ίδρυσή του. Διετέλεσε στη διοίκηση του Εργατικού Κέντρου Βόλου και της Καπνεργατικής Ομοσπονδίας, ενώ το 1926 εξελέγη βουλευτής του ΚΚΕ. Διετέλεσε επίσης μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ και του Πολιτικού Γραφείου από το 1927. Υπήρξε από τους πρωταγωνιστές της εσωκομματικής κρίσης το 1929-1931. Με την ίδρυση της Ενωτικής ΓΣΕΕ το 1929, ανέλαβε γενικός γραμματέας, ενώ το 1936 επανεκλέχτηκε βουλευτής. Στη δικτατορία Μεταξά εξορίστηκε στην Ανάφη, δραπέτευσε, ξαναπιάστηκε και φυλακίστηκε στην Ακροναυπλία. Το 1941 απέδρασε από σανατόριο του Ολύμπου. Συμμετείχε στην ηγεσία του Εργατικού ΕΑΜ και στη διοίκηση της ΓΣΕΕ το 1944. Τοποθετήθηκε επικεφαλής του Εργατικού Αντιφασιστικού Συνασπισμού (ΕΡΓΑΣ),

έγινε γενικός γραμματέας της ΓΣΕΕ τον Ιανουάριο του 1946 και ήταν μέλος της εκλεγμένης διοίκησης μετά το 8ο Συνέδριο του Μαρτίου του 1946, μέχρι και την καθαίρεσή της, τον Ιούνιο του ίδιου χρόνου. Το 1947 πέρασε στην παρανομία και κατόπιν διέφυγε στην Ανατολική Ευρώπη, όπου και συμμετείχε στη διοίκηση της Παγκόσμιας Συνδικαλιστικής Ομοσπονδίας (ΠΣΟ). Με την καθαίρεση του Ζαχαριάδη το 1956, εξέφρασε τη νέα γραμμή του ΚΚΕ στον συνδικαλισμό, κατήγγειλε τη μέχρι τότε συνδικαλιστική πολιτική του κόμματος ως «αριστερίστικη και τυχοδιωκτική» και υποστήριξε ευρείες συνεργασίες. Πέθανε στο Βουκουρέστι το 1958. Έγραψε το βιβλίο *Τα εργατικά συνδικάτα και η πάλη τους ενάντια στο φασισμό*. *Πηγή: Αλεξάτος (2008: 197-198)*

Καλομοίρης Ιωάννης

Από τους κορυφαίους εκπροσώπους του συντηρητικού-«ρεφορμιστικού» συνδικαλισμού. Συμμετείχε στο ιδρυτικό Συνέδριο της ΓΣΕΕ το 1918 ως εκπρόσωπος των φορτοεκφορτωτών του λιμανιού του Πειραιά. Τάχθηκε με την αντικομμουνιστική (αντισοσιαλιστική τότε) πτέρυγα. Υπήρξε Γενικός Γραμματέας της ΓΣΕΕ μετά την απομάκρυνση των κομμουνιστών από την ηγεσία της, τον Μάρτιο-Απρίλιο του 1926 και από το 1934 έως το 1936. Τάχθηκε υπέρ της ένταξης της ΓΣΕΕ στη στήριξη της σοσιαλδημοκρατικής Συνδικαλιστικής Διεθνούς του Άμστερνταμ. Το 1931 προσχώρησε στο Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδας, αλλά μετά την αντίδραση των σοσιαλιστών συνδικαλιστών αποχώρησε ή εκδιώχθηκε και συγκρότησε το Εργατικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα (ΕΣΚΕ). Παρέμεινε ως υπάλληλος στον μηχανισμό της ΓΣΕΕ και στα χρόνια της μεταξικής δικτατορίας (αν και το πρώτο διάστημα είχε συλληφθεί) ανέλαβε την ηγεσία της και πάλι, από τους πρώτους μήνες της Κατοχής μέχρι τον Αύγουστο του 1941. Την ίδια περίοδο συνυπέγραψε την ιδρυτική πράξη του Εργατικού ΕΑΜ και αναδείχτηκε στην Κεντρική Επιτροπή. Αργότερα εντάχθηκε και στο ΕΑΜ ως ηγέτης του ΕΣΚΕ. Διετέλεσε μέλος της διοίκησης της ΓΣΕΕ το 1944, διέκοψε κάθε συνεργασία με τους κομμουνιστές συνδικαλιστές κατά τα Δεκεμβριανά και συμμετείχε στις διορισμένες διοικήσεις των ετών 1945-1946 ως επικεφαλής της Ενιαίας Σοσιαλιστικής Συνδικαλιστικής Παράταξης. Εξελέγη στη διοίκηση της ΓΣΕΕ και το 1946 στο 8ο Συνέδριο. Συμμετείχε στις Διοικήσεις της ΓΣΕΕ μέχρι τον θάνατο του το 1952. *Πηγή: Αλεξάτος (2008: 204-205)*

Καλύβας Νίκος (1900-1943)

Από τα κορυφαία στελέχη του εργατοπατερικού συνδικαλισμού. Γεννήθηκε το 1900 στους Σχωριάδες της Βορείου Ηπείρου και σπούδασε στην Κωνσταντινούπολη. Συμμετείχε στην ηγεσία του Εργατικού Κέντρου Αθήνας (ΕΚΑ) μετά την αποπομπή των δυνάμεων του ΚΚΕ το 1928. Σε συνεργασία με τους σοσιαλιστές των Ανεξάρτητων Συνδικάτων συμμετείχε στην ίδρυση της Πανελλήνιας Συνομοσπονδίας Εργασίας (ΠΣΕ) το 1934. Διατήρησε τον τίτλο της ΠΣΕ και μετά την αποχώρηση των σοσιαλιστών τον επόμενο χρόνο. Επί δικτατορίας Μεταξά, συμμετείχε σε ηγετικές θέσεις στη ΓΣΕΕ. Τον Αύγουστο του 1941 ο Καλύβας διορίστηκε από την κατοχική κυβέρνηση γενικός γραμματέας της Εθνικής (Γενικής) Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδος ως φίλα προσκείμενος στον υπουργό Εργασίας της κυβέρνησης Τσολάκογλου, τον Α. Λιβιεράτο, στη θέση του Γιάννη Καλομοίρη. Από τις 2 Δεκεμβρίου του 1942 μέχρι τις 7 Απριλίου του 1943, ο Καλύβας ήταν υφυπουργός Εργασίας στην κυβέρνηση Λογοθετόπουλου. Από την 1η Δεκεμβρίου του 1943, διορίστηκε υφυπουργός Εργασίας στην κυβέρνηση Ιωάννη Ράλλη. Το 1943, ως υπουργός Εργασίας και γενικός γραμματέας της ΓΣΕΕ, συνέταξε καταλόγους για την επιστράτευση Ελλήνων εργατών και την αποστολή τους σε γερμανικά εργοστάσια. Εκτελέστηκε το 1944 από την Οργάνωση Προστασίας Λαϊκών Αγωνιστών (ΟΠΛΑ) του ΚΚΕ. *Πηγή: Αλεξάτος (2008: 205), Wikipedia*

Λάσκαρης Κωνσταντίνος (1918-1989)

Ο πατέρας του Γεώργιος Λάσκαρης υπήρξε ιδρυτικό μέλος της ΓΣΕΕ. Σπούδασε νομικά και μετά τις σπουδές του εντάχθηκε στον διοικητικό μηχανισμό της ΓΣΕΕ και ανέλαβε υπεύθυνος διεθνών σχέσεων. Στη θέση αυτή παρέμεινε και κατά τα πρώτα χρόνια της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών, ενώ παράλληλα συμμετείχε στο Δημοκρατικό Εργατικό Κίνημα Ελλάδας (ΔΕΚΕ), που συγκροτούσαν παράνομα κεντρώοι συνδικαλιστές. Μετά την πτώση της δικτατορίας εκλέχτηκε βουλευτής με τη Νέα Δημοκρατία και έγινε υπουργός Εργασίας. Από τη θέση αυτή στήριξε τον κυβερνητικό συνδικαλισμό, επιχειρώντας τον περιορισμό των συνδικαλιστικών δικαιωμάτων με τον διαβόητο νόμο 330 του 1976.

Λιβιεράτος Δημήτρης (1927-2023)

Στέλεχος του τροτσκιστικού ρεύματος, συνδικαλιστής και ιστορικός του εργατικού κινήματος. Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1927. Εντάχθηκε στον ΕΛΑΣ της Αθήνας και συμμετείχε στη Νέα Εποχή και τις οργανώσεις που προήλθαν από αυτήν. Το 1946 έγινε ιδρυτικό μέλος του Διεθνιστικού Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας (ΚΔΚΕ). Ανέπτυξε συνδικαλιστική δραστηριότητα στον κλάδο των τυπογράφων και υπήρξε στέλεχος του Κινήματος Ελεύθερου Συνδικαλισμού και του Σοσιαλιστικού Συνδέσμου Νέων. Την περίοδο 1959-1962 πήρε μέρος στην Επανάσταση της Αλγερίας. Με την επιβολή της δικτατορίας συμμετείχε στις Δημοκρατικές Επιτροπές Αντίστασης και κατόπιν κατέφυγε στη Γερμανία, όπου συνεργάστηκε με το ΠΑΚ. Το 1974 επέστρεψε στην Ελλάδα, έγινε μέλος της ΚΕ του ΠΑΣΟΚ, αλλά αποχώρησε το 1976. Συνέγραψε σειρά βιβλίων για το συνδικαλιστικό κίνημα, τους κοινωνικούς αγώνες στην Ελλάδα, την Αλγερινή Επανάσταση, τα Ιουλιανά (1965) κ.ά.

Πηγή: Αλεξάτος (2008: 274)

Μακρής Φώτης (1904-1980)

Ανέπτυξε συνδικαλιστική δράση από το 1934 ως υπάλληλος της τηλεφωνικής εταιρείας και συνεργάστηκε με τη δικτατορία Μεταξά. Το 1941 συνυπέγραψε την ιδρυτική πράξη του Εργατικού ΕΑΜ και υπήρξε μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του. Μετά τα Δεκεμβριανά το 1944 εντάχθηκε στο αντικομμουνιστικό στρατόπεδο και ίδρυσε την Εθνική Ριζοσπαστική Εργατική Παράταξη (ΕΡΕΠ). Ο ίδιος διετέλεσε γενικός γραμματέας της ΓΣΕΕ για συνολικά 21 χρόνια (1945-1946, 1948-1965, 1966-1969). *Πηγή: Αλεξάτος (2008: 279)*

Μπακατσέλος Γεώργιος (1906-1992)

Δικηγόρος και πολιτικός. Διετέλεσε βουλευτής και υπουργός. Εκλέχτηκε για πρώτη φορά βουλευτής Θεσσαλονίκης με το Κόμμα των Φιλελευθέρων στις εκλογές του 1946. Διετέλεσε υφυπουργός και υπουργός σε διαδοχικές κυβερνήσεις από το 1950 έως το 1966. Την επίμαχη περίοδο 1964-1996 ήταν υπουργός Εργασίας και διαχειρίστηκε τις διεργασίες στη ΓΣΕΕ για απο-

μάκρυνση από αυτήν του Φώτη Μακρή. Υπήρξε ένας από τους πρώτους βουλευτές της Ένωσης Κέντρου που χαρακτηρίστηκαν αποστάτες, καθώς αποχώρησε από αυτήν.

Μαχαίρας Εμμανουήλ (1878-1940)

Γεννήθηκε το 1878 και εργάστηκε ως σιδηροδρομικός στον Πειραιά, όπου και πολιτεύτηκε. Ήταν επικεφαλής του βενιζελικού κόμματος (Κόμμα των Πειραιωτών), που περιλάμβανε αντιπροσώπους λιμενεργατών του Πειραιά, των άλλων μεγάλων λιμανιών της χώρας και των νησιών. Εξελέγη, στη δεύτερη κατανομή, βουλευτής Πειραιώς με την Ένωση Φιλελεύθερων (Κόμμα Εθνικών Φιλελευθέρων) το 1926 συλλέγοντας 2.517 ψήφους. Επανεξελέγη βουλευτής με το Κόμμα των Φιλελευθέρων στις εκλογές του 1928. Στο ιδρυτικό συνέδριο της ΓΣΕΕ το 1918 ήταν ο επικεφαλής των βενιζελικών και εκπρόσωπος των λιμενεργατών του Πειραιά και άλλων νησιών και εξελέγη Γραμματέας. Βασική του θέση ήταν ότι τα σωματεία πρέπει να μείνουν μακριά από κάθε πολιτική και ήταν κατά της αρχής της πάλης των τάξεων. Πέθανε το 1940.

Μπεναρόγια Αβραάμ (1887-1979)

Ηγετική φυσιογνωμία του ελληνικού εργατικού κινήματος. Εβραϊκής καταγωγής, γεννήθηκε στη Βουλγαρία και εργάστηκε ως δάσκαλος. Το 1908 εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη, όπου και πρωτοστάτησε στην ίδρυση της Εργατικής Σοσιαλιστικής Ομοσπονδίας (Φεντερασιόν). Το 1918 συμμετείχε στην ίδρυση της ΓΣΕΕ και του ΣΕΚΕ. Μετά την επικράτηση της αριστερής πτέρυγας στο ΚΚΕ το 1923, αποχώρησε και συγκρότησε τη δική του ομάδα. Την περίοδο της Κατοχής διέφυγε στην Αθήνα και το 1945 συμμετείχε στην ίδρυση της Σοσιαλιστικής Εργατικής Ένωσης και κατόπιν εντάχθηκε στην Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας-Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδος (ΕΛΔ-ΣΚΕ). Το 1953 εγκαταστάθηκε στο Ισραήλ. Έγραψε το βιβλίο *Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού προλεταριάτου*. *Πηγή: Αλεξάτος (2008: 441)*

Μπράουν Ίρβινγκ (Brown Irving, 1911-1989)

Αμερικανός συνδικαλιστής και ηγέτης της Αμερικανικής Ομοσπονδίας Εργασίας (AFL) και μετέπειτα AFL-CIO. Έπαιξε πρωτεύοντα ρόλο στη Δυτική Ευρώπη (αλλά και στην Αφρική) κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου με στόχο την «αποκομμουνιστικοποίηση» των εργατικών κινημάτων. Έφτασε στο Παρίσι τον Νοέμβριο του 1945 και οργάνωσε τα αντικομμουνιστικά συνδικάτα. Υποστήριξε ιδιαίτερα τη δημιουργία του γαλλικού συνδικάτου Force Ouvrière (FO) και την Ιταλική Συνομοσπονδία Εργατικών Συνδικάτων (CISL), που δημιουργήθηκε το 1950. Η Επιτροπή Ελεύθερων Συνδικάτων της AFL-CIO υποστήριξε πολιτικά και χρηματοδότησε και άλλα αντικομμουνιστικά συνδικάτα στην Ευρώπη. Το 1949 υποστήριξε τη διάσπαση της Παγκόσμια Συνδικαλιστικής Ομοσπονδίας (ΠΣΟ) και προχώρησε στη δημιουργία της Διεθνούς Συνομοσπονδίας Ελεύθερων Συνδικάτων (ΔΣΕΕΣ). Αναμείχθηκε ενεργά και στην εσωτερική λειτουργία των ελληνικών συνδικάτων μεταπολεμικά στηρίζοντας σταθερά την ηγεσία του Φώτη Μακρή στη ΓΣΕΕ και τον αντικομμουνιστικό της χαρακτήρα. *Πηγή: Wikipedia*

Παπαρήγας Δημήτρης (1896-1949)

Γεννήθηκε στον Βόλο και διετέλεσε συνδικαλιστικό στέλεχος του ΣΕΚΕ και του ΚΚΕ. Το 1927 έγινε μέλος της ΚΕ του ΚΚΕ και γραμματέας του Πανεργατικού Κέντρου Βόλου. Διετέλεσε μέλος του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ από το 1928 έως το 1931. Το 1929 συμμετείχε στην ηγετική ομάδα της Ενωτικής ΓΣΕΕ. Στην Κατοχή ήταν στέλεχος του Εργατικού ΕΑΜ και αμέσως μετά αναδείχτηκε στην ηγεσία του ΕΡΓΑΣ, ενώ το 1945 εξελέγη πρόεδρος του Εργατικού Κέντρου Βόλου. Το 1946 εξελέγη γραμματέας της ΓΣΕΕ στο ιστορικό 8ο Συνέδριο της Συνομοσπονδίας, αλλά τον Ιούνιο του ίδιου έτους καθαιρέθηκε με κυβερνητική παρέμβαση. Κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου συνελήφθη (1948) και τον Φεβρουάριο του 1949 δολοφονήθηκε στην Ασφάλεια. *Πηγή: Αλεξάτος (2008: 343-344)*

Σπέρας Κώστας (1893-1943)

Στέλεχος του συνδικαλιστικού κινήματος. Γεννήθηκε στη Σέριφο το 1893. Εργάστηκε ως μετανάστης στην Αίγυπτο, υπήρξε ιδρυτικό μέλος του Εργατικού Κέντρου Αθήνας το 1910, ενώ το 1914 φυλακίστηκε για συμμετοχή στην απεργία των καπνεργατών της Καβάλας. Στη συνέχεια εργάστηκε στα ορυχεία της Σερίφου και ήταν επικεφαλής της μεγάλης απεργίας του Αυγούστου του 1916, μετά την οποία φυλακίστηκε και πάλι. Το 1918 συμμετείχε στα ιδρυτικά συνέδρια της ΓΣΕΕ και του ΣΕΚΕ. Μέλος της διοίκησης της ΓΣΕΕ, αντιτάχθηκε στην οργανική της σύνδεση με το ΣΕΚΕ και διαγράφτηκε από το κόμμα το 1920. Το 1921 συγκρότησε πολιτική ομάδα που εξέδιδε την εφημερίδα *Νέα Ζωή* και το 1922 ίδρυσε το Ανεξάρτητο Εργατικό Κόμμα, το οποίο στις εκλογές του 1924 υποστήριξε το κόμμα του Αλέξανδρου Παπαναστασίου. Ο Σπέρας αποκλείστηκε το 1926 από το 3ο Συνέδριο της ΓΣΕΕ και διαγράφηκε κατηγορούμενος για συνεργασία με τους εργοδότες. Στη συνέχεια κατηγορήθηκε για συμμετοχή στην πραξικοπηματική αλλοίωση της σύνθεσης του Συνεδρίου ως αυτός που υποδείκνυε στην αστυνομία τους κομμουνιστές αντιπροσώπους που συνελήφθησαν. Μετά την εκδίωξη των κομμουνιστών από το Εργατικό Κέντρο Αθήνας, διορίστηκε στη διοίκησή του και υπήρξε μάρτυρας κατηγορίας στις δίκες των αριστερών συνδικαλιστών στα 1929-1930. Διορίστηκε υπάλληλος στον ηλεκτρικό σιδηρόδρομο και αποχώρησε από τη συνδικαλιστική δράση. Κατά τη δικτατορία Μεταξά φυλακίστηκε ως ποινικός. Εκτελέστηκε από τον ΕΛΑΣ το 1943 για την αντικομμουνιστική του δράση κατά το παρελθόν. *Πηγή: Αλεξάτος (2008: 401)*

Στρατής Δημήτρης (1889-1970)

Σοσιαλιστής και από τα κορυφαία στελέχη του συνδικαλιστικού κινήματος. Εργάστηκε ως σιδηροδρομικός και αναδείχτηκε σε ηγετικό στέλεχος του συνδικαλιστικού κινήματος των σιδηροδρομικών, γενικός γραμματέας της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Σιδηροδρομικών (ΠΟΣ) και της κυρίαρχης στον κλάδο, «ρεφορμιστικής» σοσιαλδημοκρατικής παράταξης. Το 1926, μετά το 3ο Συνέδριο της ΓΣΕΕ, συνεργάστηκε με τους συντηρητικούς συνδικαλιστές για την ανατροπή της κομμουνιστικής διοίκησης και εκλέχτηκε γραμματέας της ΓΣΕΕ. Το 1929 πρωτοστάτησε στη συγκρότηση της κίνησης των Ανεξάρ-

τητων Εργατικών Συνδικάτων (ΑΕΣ), στην οποία συμμετείχαν συνδικαλιστικές οργανώσεις που δεν ανήκαν στη ΓΣΕΕ και στην κομμουνιστική Ενωτική ΓΣΕΕ. Την περίοδο 1929-1932 ήταν γερουσιαστής, ως εκπρόσωπος του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος. Το 1934 συμμετείχε ενεργά στην ίδρυση της Πανελλήνιας Συνομοσπονδίας Εργασίας (ΠΣΕ) κυρίως από τα ΑΕΣ και το Εργατικό Κέντρο Αθήνας. Η ΠΣΕ προσχώρησε στη ΓΣΕΕ το 1936 και εκλέχτηκε μέλος της διοίκησής της μέχρι την επιβολή της δικτατορίας Μεταξά. Το 1941 προσχώρησε στο Εργατικό ΕΑΜ και έγινε μέλος της ηγεσίας του ως εκπρόσωπος της Σοσιαλιστικής Συνδικαλιστικής Παράταξης. Το 1949 ίδρυσε το Κίνημα Ελεύθερου Συνδικαλισμού (ΚΕΣ). Το 1955 έγινε πρόεδρος του Δημοκρατικού Συνδικαλιστικού Κινήματος (ΔΣΚ), που συγκροτήθηκε με την ενοποίηση του ΚΕΣ και του Ενιαίου Συνδικαλιστικού Κινήματος Ελλάδας (ΕΣΚΕ), συνδικαλιστικής παράταξης της ΕΔΑ. Παρέμεινε πρόεδρος του ΔΣΚ μέχρι τη διάλυσή του από τη δικτατορία του 1967. Το 1963 εκλέχθηκε βουλευτής ως συνεργαζόμενος με την ΕΔΑ, ενώ με την επιβολή της δικτατορίας εξορίστηκε στη Γυάρο και κατόπιν στη Λέρο. *Πηγή: Αλεξάτος (2008: 402-403)*

Χατζηβασιλείου Ορέστης (1915-1992)

Εργάστηκε στην εταιρεία «Φωταέριο Αθηνών» και υπήρξε κορυφαίο στέλεχος του συνδικαλιστικού κινήματος. Την περίοδο της Κατοχής εντάχθηκε στο Εργατικό ΕΑΜ. Από το 1963 έως το 1967 ήταν μέλος της ηγεσίας των 115 Συνεργαζόμενων Εργατοϋπαλληλικών Οργανώσεων. Κατά την περίοδο της δικτατορίας συμμετείχε στο Αντιδικτατορικό Εργατικό Μέτωπο (ΑΕΜ), του οποίου ήταν πρόεδρος μέχρι το 1983. Την περίοδο 1982-1983 διετέλεσε πρόεδρος της ΓΣΕΕ. Έγραψε το βιβλίο *Συνδικαλισμός και κοινωνική αντίδραση*. *Πηγή: Αλεξάτος (2008: 441)*

Επετειακά λευκώματα, αφιερώματα και ιστορικά βιβλία συνδικαλιστικών οργανώσεων

Της ΓΣΕΕ

ΓΣΕΕ (2018). *1918-2018. 100 χρόνια: Τα συνδικάτα ήταν, είναι και θα είναι εδώ!* (Ιστορική έρευνα, επιλογή αρχειακού υλικού, κείμενα: Λίλα Δημητριάδου), Αθήνα.

ΓΣΕΕ (1981). *1975-1980. Δράση και επιτεύγματα μιας 6ετίας,* Αθήνα, εκδ. ΓΣΕΕ.

ΓΣΕΕ (2000). *Γεια σου περήφανη και αθάνατη εργατιά. Μια διαδρομή στο κοινωνικό εργατικό τραγούδι* (επιμ. Παναγιώτης Κουνάδης).

ΓΣΕΕ/ΑΡΙΣΤΟΣ (1997). *Έκθεση Ιστορικών φωτογραφιών*.

ΓΣΕΕ/ΑΡΙΣΤΟΣ (2001). *Φωτογραφίζοντας τις μνήμες και την ιστορία του εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος*, Αθήνα.

Εργατικών Κέντρων

Εργατικό Κέντρο Αιγίου (2021). *Η ιστορία του Εργατικού Κέντρου Αιγίου (1935-2015)*, συγγραφή: Γιώργος Γεωργόπουλος και Παναγιώτης Στούρας, Αίγιο: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Εργατικό Κέντρο Αρκαδίας (2008). *Εργατικό Κέντρο Αρκαδίας. 80 χρόνια αγώνες 1928-2008,* συγγραφή: Γεώργιος Ιωαν. Ζαχαρόπουλος, Τρίπολη: Εργατικό Κέντρο Αρκαδίας.

Εργατικό Κέντρο Ηρακλείου (2011). *Η ιστορία του εργατικού κινήματος στο Ηράκλειο και η ίδρυση του ΕΚΗ,* συγγραφή – επιμέλεια: Δημήτρης Χ. Σάββας, Ηράκλειο: Εργατικό Κέντρο Ηρακλείου.

Εργατικό Κέντρο Κυκλάδων (2018). *100 χρόνια συλλογικής δράσης εργαζομένων,* σύνταξη κειμένων και επιλογή τεκμηρίων: ΓΑΚ – Αρχεία Νομού Κυκλάδων σε συνεργασία με τον Χρήστο Λούκο, Σύρος: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Εργατοϋπαλληλικό Κέντρο Βόλου (2018). *1908-2018. 100 χρόνια και συνεχίζουμε… Με επίκεντρο τα προβλήματα των εργαζομένων*, δημοσιογραφική επιμέλεια κειμένων: Βάσω Κυριαζή, Βόλος: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Εργατοϋπαλληλικό Κέντρο Δράμας (2019). *1935-2015. 80 χρόνια Εργατοϋπαλληλικό Κέντρο Δράμας: Ανασκαλεύοντας την ιστορία μέσα από τα αρχεία και τους ανθρώπους του*, συγγραφή: Αθηνά Χαραλαμπόγλου, συγγραφή 6ου κεφαλαίου – διορθώσεις: Μαρία Παπαστυλιανού, Δράμα: Εργατοϋπαλληλικό Κέντρο Δράμας.

Εργατοϋπαλληλικό Κέντρο Ρόδου (2018). *1948-2018. 70 χρόνια αγώνων και προσφοράς στην κοινωνία μας*, συγγραφή: Μιχάλης Μαστής, Ρόδος: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Εργατοϋπαλληλικό Κέντρο Φλώρινας (2016). *1941-2016. 75 χρόνια αγώνων και προσφοράς στην κοινωνία*, έρευνα, καταγραφή, επιμέλεια: Γιώργος Περιβολάρης, Φλώρινα: Εργατοϋπαλληλικό Κέντρο Φλώρινας.

Ομοσπονδιών και σωματείων

Ομοσπονδία Τραπεζοϋπαλληλικών Οργανώσεων Ελλάδος (ΟΤΟΕ) (2005). *1955-2005. 50 χρόνια ΟΤΟΕ*, Αθήνα.

Πανελλήνια Ομοσπονδία Προσωπικού Εμπορίας Πετρελαιοειδών & Διυλιστηρίων, Ορυκτελαίων, Πετρελαίων, Υγραερίων (2000). *1955-2000, 45 χρόνια*, Αθήνα.

Πανελλήνια Ομοσπονδία Σιδηροδρομικών (ΠΟΣ) (2002). *Ιστορία σιδηροδρομικού συνδικαλιστικού κινήματος στην Ελλάδα*, 2 τόμοι: α) 1882-1940, β) 1941-2000, Αθήνα.

ΠΕΜΕΝ (2001). *1901-2001: Οι ναυτεργάτες στον δρόμο της ταξικής πάλης*, ΑΡΙΣΤΟΣ.

ΠΣΥΠ ΟΤΕ (1995). *1955-2005. 50 χρόνια δράσης, αγώνων και κατακτήσεων*, Αθήνα.

Συνδικάτο Πωλητών Οδηγών και Βοηθών Εμφιαλωμένων Ποτών Βόρειας Ελλάδας (2000). *25 χρόνια αγωνιστική πορεία, 1975-2000*, Θεσσαλονίκη.

ISBN: 978-618-5668-99-0